TC
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

# ABBASÎ DÖNEMİNDE ZÜHD ŞAİRLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Prof. Dr. Musa K. YILMAZ

Hazırlayan
Atilla YARGICI

ŞANLIURFA-1996

# İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# KISALTMALAR

| | | |
|---|---|---|
| a.e. | : | Aynı eser |
| a.g.e. | : | Adı geçen eser |
| b. | : | Bin, ibn |
| bk. | : | Bakınız |
| DİA. | : | Diyanet İslam Ansiklopedisi |
| h. | : | Hicrî |
| İA. | : | İslam Ansiklopedisi |
| İst. | : | İstanbul |
| m. | : | Miladî |
| s., | : | Sahife |
| trc. | | Terceme |
| ts. | : | Tarihsiz |
| vd. | : | Ve devamı |
| yy. | : | Yayın yeri yok |

# ÖNSÖZ

Abbasî Dönemi siyasî, sosyal ve kültürel bakımdan büyük değişiklerin meydana geldiği bir dönemdir.Bilhassa da edebiyatın en mühim unsurlarından olan şiir mevzuunda büyük bir ınkılab yaşanmış, kendilerine "müvellidûn" denilen ve şiirde yenilikler yapan şairler ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde fetihlerin getirdiği refahla üst tabakada eğlence ve sefahet düşkünlüğü yaygınlaşmıştır. Diğer taraftan bazı edebiyat tarihçilerine göre dinî saikten,bazılarına göre ise bir reaksiyon olarak zühdî yaşayışa temayül görülmeye başlanmıştır. Zühdî yaşayışa parelel olarak, zühd şairlerinin de aynı dönemde zuhur ettiği bilinmektedir.

İşte biz bu çalışmamızda, bu dönemde ortaya çıkmış olan zühd şairlerin hayatlarını ve mesajlarını incelemeyi amaçladık.Abbasî Dönemini iki devreye ayırırak incelediğimiz bu çalışmanın giriş bölümünde Abbasî dönemi şiirine temas ettik.Birinci bölümde zühdün tarihçesini, ikinci bölümde Abbasî dönemi zühd şairlerinin hayatlarını, edebî yönlerini , üçüncü bölümde ise zühd şairlerinin mesajlarını ele aldık.

Bu mütevazı' çalışmamızda bulabildiğimiz şairlerin divanlarına ve Arap edebiyatının kaynaklarına müracaat ettik. Diğer taraftan konunun zühd ve tasavvuf boyutu bulunduğundan bunlarla ilgili de gerek temel hadis kaynaklarından, gerek Kuran-ı Kerim'den gerekse de konuyla ilgili yayınlanmış kitaplardan istifade etmeye çalıştık.

Çalışmam esnâsında bana yardımcı olan danışmanım Prof.Dr. Musa K.Yılmaz'a teşekkür ederim.

Atilla YARGICI

# GİRİŞ

## A.BİRİNCİ ABBASÎ DÖNEMİ ŞİİRİNE GENEL BAKIŞ

H.132'den 232'ye kadar devam eden Birinci Abbasî döneminde[1] Arap şiiri, Arapların olgunluk çağına girdiği caihiliyenin son dönemlerinde, panayırlarda revaç bulmuş ve gittikçe de gelişme istîdâdı göstermiştir.Abbasî dönemine kadar yalnızca aslen Arap olanlar şiir söylemişler, acemler henüz şiir nazmedecek bir seviyeye gelmemişlerdi. Emevî dönemi zevale maruz kalıp Abbasî dönemine girilince acemler, siyasî ve içtimaî hayatta olduğu gibi edebî hayatta da boy göstermeye başlamışlardır. Bilhassa Fars kökenli olanlar nazmettikleri güzel şiirlerle devlet erkanının en büyük ödüllerini almaya hak kazanmışlardır. Çünkü bunlar şiirlerinde, kaybolmaya yüz tutan bedevîliğin fesahati ile, şehir hayatının güzelliğini biraraya getirmişlerdir. Hatta şehirlileşen Araplar bu konuda maharet kesbeden Acemleri örnek kabuletmişlerdir Bu sebeble Abbasî dönemindeki şairlere "**Müvelledûn**" veya "**Muhdesûn**" şairleri denilmiştir.

Bu dönemde bedevî üslubla şiir yazanlarla, şehirli üslubuyla şiir nazmedenler arasında, devlet büyüklerinin huzurunda büyük rekabet yaşanıyordu. Bu rekabetin neticesinde devlet büyükleri güzel şiir nazmeden ve özellikle şahslarını ve icraatlarını metheden şairleri yanlarında alıkoyuyorlar; eğlence masalarında kendilerine arkadaşlık etmelerini sağlıyorlardı. *Muhammed b. Abdilmelik ez-Zeyyad, Müslim b.Velid* ve *Ebi Temmam* gibi bazıları vezirlik makamına yükselmişlerdi. Birinci Abbasî döneminin ortalarında artık bedevî unsurlara ağırlık veren şairlerin esamesi bile okunmaz oldu; bir sır gibi ortadan kayboldular.[2]

Abbasî döneminin ilk 10 halifesi şiire ve şairlere büyük ilgi göstermiştir. Her yıl şiir günleri düzenleyen halifeler, şairleri dinleyerek onlara büyük ödüller vermişlerdir. Bu sebeble Arap edebiyatçıları bu dönemde şiirin zirveye çıktığını iddiâ etmektedirler.

Müvellidûn şairleri her ne kadar şiirlerinde yeni unsurlar kullanmışlar, ince üsluba yönelmişlerse de Cahiliye dönemi şiirinin etkisinden de kendilerini tam olarak kurtaramamışlardır. Tıpkı cahiliye şairlerinde olduğu gibi belli bir

---

1 Hüseyin Algül, **İslam Tarihi**, İstanbul, 1987, III, 231

2 Ahmed el iskenderî (Heyet) **el-Mufassal Fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî**, Beyrut, 1994 s. 181

yolculuğu, karşılaşılan av hayvanlarını vasfetmeye devam etmişlerdir. Bu devirdeki şairler deveye pek binmedikleri ve çölde yolculuk yapmadıkları halde onları kasidelerine başlarken bu gibi tasvirlere yönelten tek sebeb,geçmişin hatırasını yaşatmak idi.

*Ebû Nuvas* gibi bazı Acem şairleri ise şiirlerinde Cahiliye döneminin özelliklerini yaşatma yolunu tercih etmemişlerdir. Onun yerine "**mecuniyet**" denilen müstehcen şiirlere,"**hamriyat** "denilen içkiyi vasfetmeye, saray ve bahçeleri, gemiye binmeleri tasvir etmeye yönelmişlerdir. [3]

## 1-ŞİİRİN KISIMLARI

Bazı edebiyat tarihçileri bu dönemin şiirini, vicdanî ve mevzuî (konusal) olmak üzere iki kısma ayırarak incelemektedirler. Bu taksime göre vicdanî şiir, şairin herhangi bir şeyden etkilenerek, kendi nefsinin etrafında dönüp durması ve bu tesiri manzum bir şekle getirmesidir. Bir emirin övülmesi, bir kadına gazel söylenmesi, düşmanın hicvedilmesi, güzel görülen bir davranışın teşvik edilmesi bu tür şiirlerin içinde sayılabilir.

Mevzui şiir ise, şairin kendi dışında hayatta gördüğü, tabiatta farkettiği veyahut hayal ettiği olaylar etrafında dönüp durmasıdır.

Abbasî dönemindeki şiir divanlarına bakıldğında ve bunlar, *İbn Esîr, el Isfahanî, el Cürcanî* gibi belağat alimlerininin mihenklerine vurulduğunda, bu devirdeki yenileşmenin yalnızca "vicdani" şiir türüne münhasır olduğu görülür.[4]

## 2-ŞİİRDE KULLANILAN YENİ UNSURLAR

### a-Erkeklere Gazel Yazılması:

Kaynaklarda Arapların daha önce şiirde böyle bir yol tutmadıkları belirtilmektedir. Bunun "**Mevâlî**" tesiriyle ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Mevâlî'deki bu hususiyet onlarla haşir-neşir olan Araplara da sirayet etmiş, bu hastalık böylece yayılmıştır. *Hüseyin b. Dahhak* gibi şairlerin bu tür gazeli yaygınlaştırmaya çalıştıkları belirtilmektedir.

### b- İçkiyi Vasfetme:

Bazı Cahiliye şairleri içkiyi ve içki alemlerini vasfediyorlardı. İslâmî

3 Enis el Makdisî, **Umeraü'ş-Şi'ri'l-Arabî**, Beyrut, 1994 s.86

4 el iskenderî, el **Mufassal** s. 182

dönemde içkinin yasak edilmesiyle beraber içkiyi vasfetme de ortadan kalkmış oldu Emevî döneminde *el Ahtal* gibi bazı Hıristiyan şairlerin dışında içkiyi vasfeden şair pek çıkmadı. Emevî döneminin son on yılında vaziyet kötüleşince bir kısım şairlerin müstehcenliğe ve batıl şeyleri tasvir etmeye yöneldikleri görüldü. Abbasi döneminde ise acemlerin serbestiyet elde etmelerinden sonra içki çok fazla tasvir erdilmiştir.[5] Hatta bu tasvirden içki bardakları ve içki şişeleri de nasibini almıştır[6]

Şairlerin bu gidişatını önlemek için halifeler çok gayret sarfetmişler, hapis ve dayak gibi pek çok yolu denemişler ancak, bunların hiçbirisi bu tür şairlere fayda vermemiş, içkinin tasvir edildiği şiirler, içki içmeyenler arasında dahi yayılmaya başlamıştır. Bu hususta en ileri giden şairlerin başında *Ebû Nuvas* gelmektedir. Daha sonra onu diğer şairler takip etmiştir.[7]

**c-Zühdiyat Şiirleri:**

Refahın, eğlencenin ve ahlaksızlığın arttığı bu dönemde "**zühdiyat**" adı verilen şiir akımının doğmasının zaruri olduğu kaydedilmektedir. Bu tür şiirlere yönelen şairler fukaha,ulema, kelamcılar, hadisçiler ve zahidlerin tercümanı olmuşlardır. Bu ekolün önde gelen şairlerinden birisi *Ebû'l-Atahiye*'dir. Daha sonra onu başka şairler takip etmiştir. Fakat onun takipçileri arasında modaya uyup sanat gücünü göstermek maksadıyla şiir nazmedenler de olmuştur.meselâ o günün en ünlü şairleri arasında olan *Ebû Nuvas* bu tip şairler arasında yer almaktadır. Bu gibi insanlar, sözleri ile davranışları birbirlerine uymadıkları halde mânâ ve sanat bakımından kaliteli şiirler nazmetmişlerdir.[8]

**d-Kıssaların Nazmedilmesi:**

Nefsi terbiye etmek ve çocukları eğitmek maksadıyla ,insan ve hayvan lisanıyla hikaye ve kıssaların nazmedilmesine bu devirde başlanmıştır. Bu işin öncüsü de *Ebanü'l-Lahiki*'dir. Bu zat "**Kelile ve Dimne**" isimli hikmetli hikayelerle dolu eseri nazmetmiş, büyük armağanlar almıştır.

**e-İlmi Kaidelerin Manzum Hale Getirilmesi:**

Fıkhî meselelerin, ibadetle ilgili mevzuların ve diğer ilmî kaidelerin şiir haline getiilmesi bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde yazılan eserler günümüze kadar ulaşmıştır.[9]

5 el iskenderî, a.g.e., 183-184

6 el Makdisî, **Umeraü'ş-Şi'r**, a.g.e.,s.90

7 el iskenderî, **el-Mufassal,** 184

8 el iskenderî, a.g.e.,1184

günümüze kadar ulaşmıştır.[9]

**f-Diğer Unsurlar:**

Bütün bunların yannda, Abbasî dönemi şiirlerinde yeni unsurlar olarak kasidelerde haya, iffet, cömertlik, hilm, sabır gibi ahlaki güzelliklerin anlatıldığı, insnların bu güzel hasletlere teşvik edildiği, ümitsizlik gibi kötü hasletlerin ise zemmedilerek insanların bu gibi kötü sıfat ve özelliklerinden uzaklaştırılmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir. *Muhammed b. Yesir*'in şu beyti bu mânâya kuvvet vermektedir:

لَاتَيْأَسَنَّ وَإِنْ طَالَتْ مُطَالَبَةٌ إِذَا اسْتَعَنْتَ بِصَبْرٍ أَنْ تَرَى فَرَجَا

إن الأمور إذا انسدت مسالكها فصبر يفتح منها كل مارتجا

"Arzuna kavuşamasan da ümitsizliğe kapılma. İşler kördüğüm olup bütün çıkış yolları tıkandığında kurtuluşa ermek için sabırdan yardım istersen, sabır, sana ümit edilen kapıları açar."[10]

Yine kardeşlik ve dostluğun gerekleri, arkadaş ve dost seçme gibi konular işlenmiş, gençlere yol gösterilmiştir. Bu tür şiirlerde bazı insanlar kaçınılması gereken bir hastalığa, bazıları ilaca, bir kısm da acı meyvalara benzetilmiştir.

Geçim sıkıntısının ağırlığı altında ezilen insanların perişan durumları, şairler tarafından tasvir edilerek, bazı ailelerin açlıktan ne hale geldikleri, dondurcu soğuklarda aç,açıkta ve çıplak kalanların durumları nazarlara sunulmuştur. Halifelerin vezirleri, köpek ve şahinleri ile çıktıkları av partileri de, şairlerin kasidelerinin konuları arasına dahil olmuştur.[11]

### 3- ESKİ MEVZULARDA KULLANILAN YENİ UNSURLAR

**a-medih:**

Abbasî dönemi şairleri medih ve benzeri konularda , Cahiliye ve İslâmî dönem şairlerinin yolunu takip etmişlerdir. Böylece Arap şiiri miras bırakılan şahsiyetini korumuştur. Cahiliyede ve İslâmî dönemde şairler memduhunun herkes tarafından takdir edilen özelliklerini ifâde ederdi. ya vali, ya halife, ya da şairin de iştirak ettiği bir hadise medhin konusunu teşkil ederdi. eğer memduh düşmanlara karşı savaşan bir kahraman ise, onun kahramanlığı methedilirdi.

Abbasî döneminde ise medhin konusu değişmiştir Bu dönemde cömertlik,

---

9 Şeviki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, Kahire, ts. 159 vd.

10 Şevki Dayf, a.g.e.,III, 181

11 Şevki Dayf,a.e.,III, 182 vd.

hilm, kişilik, iffet, şeref, ulûvv-u himmet, cesaret gibi vasıflar medhin mevzuları arasında yer almıştır. Şairler memduhlarındaki bu güzel sıfatları överek, onların şahsiyetlerini insanların gözlerinin önüne getiriyor, örnek alınmalarını istiyorlardı. Güzel huyların yayılmasında bu tür şiirlerin büyük rolü olduğu bildirilmektedir. Şairler halifeleri överken adaleti, takvayı ve diğer islamî vasıfları önplana çıkarıyorlardı. meselâ *Mervan b. Ebi Hafsa,* [12]Halife *Mehdi*'yi övdüğü kasidesinin başında şu beyti zikreder:

أَحْيَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ مُحَمَّدٌ سُنَنَ النَّبِيِّ: حَرَامَهَا وَحَلَالَهَا

"Müminlerin Emiri olan Halife *Mehdi Hz. Muhammed*'in sünnetlerini; o sünnetlerin helal ve haramlarını ihya etti."[13]

Bazen halifeler kötü yolda olsalar bile şairler yine onları methediyordu. Çünkü onlar kötü yolda bile olsalar Müslümanların halifesi idiler. Bu tür medihten "**siyasî şiirler**" dalı ortaya çıkmıştır ki, bu tür şiirlerde şairler idareyi ele geçiren kendi gruplarına methiye düzmüşlerdir.

Şairler yalnızca halifeleri değil, onların zamanında meydana gelen olayları da tasvir ediyorlardı. Bu devirde nazmedilen methiyeler, bugünkü modern gazetelerin görevini ifa ediyordu. Şairlerin önemli olayları şiirlerle dile getirmeleri, *Taberî* gibi tarihçilere de malzeme olmuştur.

Cahiliye döneminde medihlerin konu olduğu kasidelerde, göç kalıntıları, çölde yolculuk esnasında binilen deve, vahşi hayvanlar ve avın görünümü tasvir edilirdi. Abbasîdöneminde de aynı tarza devam edildi. Şu kadar var ki, Abbasî döneminde Cahiliye döneminde kullanılan unsurlar birer sembol olmaktan öteye gidemedi. Cahiliyedeki göç yıkıntıları, Abbasî döneminde"kaybolan eskiye özlem", çöle yoılculuk,"hayat yolculuğu" şekline dönüşmüştür. Bütün bunların yanında bu dönemde sert esen "**mucun**"rüzgarına kapılıp müstehcen şeyleri methedenler de ortaya çıkmıştır. [14]

**b-Hiciv:**

Abbasî döneminde hicve medihten daha derin ve geniş bir mânâ

---

12 Ebû Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Halikan, **Vefeyâtü'l-A'yan**, Beyrut, 1977 V, 189, (Mervan b. Ebi Hafsa h. 105'te dünyaya gelmiş.h. 181 veya 182'de vefat etmiştir. Yemameli olan şair Bağdat'a gelerek Halife Mehdî ve Harun er Reşid'i methetmiştir. Harun er Reşid'e alevileri hicvederek yaklaştığı ileri sürülmektedir. Methiyelerinden dolayı halifelerden en fazla armağan alan şairlerin başında gelmektedir. ) bk.İbn Halikan, Vefeyât, V, 189 vd.

13 Şevki Dayf, **a.g.e**, III, 159 vd.

14 Şevki Dayf, **a.e**, III, 161 vd.

kazandırılmıştır. Bu dönemde kabilecilik büyük ölçüde kaybolduğu için **"nekaiz"** türü şiirler de azalmıştır. Ancak şairler arasındaki üstünlük yarışı devam ettiğinden hiciv, büyük ehemmiyet kazanmıştır. Burada tıpkı medih gibi hicvin de mühim bir fonksiyon icra ettiği söylenebilir. Medihler toplumun fertlerinin uyması gereken güzel hasletleri nazarlara sunduğu gibi , hicivler de cemiyetin uzaklaşması gereken kötü hasletleri nazarlara vermektedir. Hiciv türü şiir nazmeden şairler, bazen karşılarındaki insanlara iğnenin ucunu batırmışlar, bazen de öldürücü darbeler indirmişlerdir. meselâ, *Beşşar*[15] *İbn-i Kaz'a*'yı cimrilğinden dolayı hicvederek şöyle demiştir:

فَلَا تَبْخَلْ بُخْلَ بْنِ قَزْعَةَ اِنَّهُ مَخَافَةَ أَنْ يَرْجَا نِدَاهُ حَزِينٌ
اذا جاَتَه لِلْعُرْفِ اغلق بابه فَلَمْ تَلْقَه إلا وانْتَ كمين

"*İbn-i Kaz'a*'nın cimrliği gibi cimrilik yapma ki, o cömertliğinden birşeyler umulunca hüzünlenir. Onu örflerin gerektirdiği şekilde ziyaret ettiğinde kapıyı yüzüne kapatır Gizlice gitmekdikten sonra onunla buluşamazsın."

*Ebû Temmam*[16]ise bir şiirinde, bir insanın kendi hanımını değil de yiyeceğini ve ekmeğini kıskanmasını hicveder. Ona göre bu tip insanlar , ekmeğinin kırılmasına, yani ekmeğine ortak olunmasına, kemiklerinin kırılması kadar üzülürlerdi. [17]

Medihte nasıl memduhun vasıflarına uygun ifâdeler seçiliyorsa, hicivde de hicvedilen şahsın özelliklerine uygun tabirler tercih ediliyordu. Kadılar hicvedilirken zulmünden, şarkıcılar hicvedilirken de güzel sesli olmamalarından

15 Ebû'l-Ferec el Isfahanî, **el Egani Beyrut, 1986**, III, 127-247, (Beşşar b. Bürd âmâ olarak dünyaygelmiş, Halife Mehdî tarafından kendisini hicvettiği veya zındıklıkla itham edildiğinden dolayı sopayla dövülerek öldürülmüştür. **"Muhdesûn"** şairlerin öncülerinden sayılmaktadr. Ateşi toprağa tercih ettiği, Hz. Adem'e secde etmediğinden dolayı İblis'i doğru bulduğu rivayet edilmekedir. "Toprak karanlık saçmaktadır. Ateş ışık vermektedir. Ateş ateş olduğundan beri mabuttur." anlamındaki mısraların ona ait olduğu rivayet edilmektedir.) bk.el Isfahanî, a.g.e., III, 127 vd.; Ebû'l-Felah Abdi'l-Hay b. el İmad el-Hanbelî, **Şezarâtü'z-Zeheb**, yy. Darü'l-Fikr, 1979, I, 264 vd.

16 Hüseyin Elmalı, **"Ebû Temmam"** ,**DİA**, İstanbul, 1994 X, 241 vd., (h. 190'da **Taberiye** gölünün kuzeybatısındaki **Havran** bölgesinde dünyaya gelen Ebû Temmam, h. 2 31 veya 232 yılında vefat etmiştir. Bazı Abbasî halifeleri onun sesini çirkin bulmalarına rağmen. yine de yazdğı şiirlere büyük armağanlar vermekten kendilerini alamamışlardır. Bu şair de **"Müvelledûn"** şairlerininikinci tabakasının öndegelenlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Ebû Temmam garip lafızları, tasvirleri ve bedi' sanatları çok kullandığı için şiiri bozmakla da itham edilmiştir.) bk. Hüseyin Elmalı,"**Ebû Temmam**", **DİA**, X, 241-243.

17 Şevki Dayf ,**Tarihu'l-Edeb**, III, 167

ve çirkinliklerinden bahsedilirdi. [18]

**c-Fahr:**

Fahr, Abbasî döneminde eski canlılığını korumuştur. Ancak bu devirde şairler kendi kabileleriyle övünmek yerine genellikle kişilik, şeref ve yüce hasletlerle övünmüşlerdir. Bu arada *Ebû Nuvas* gibi kendi kabilesiyle övünen insanlar da çıkmştır. [19]

**d-Mersiye:**

Bu dönemde mersiye büyük önem kazanmıştır. Halife, vezir veya meşhur bir komutan öldüğünde onların büyüklklerini, kahramanlıklarını nazara veren mersiyeler yazılırdı. Bu mersiyelerde ümmetin onların ölümünden duyduğu üzüntü, kalblerin onlara duyduğu hasret dile getirilirdi. Bilhassa komutanların arkasından yazılan mersiyelerde hamasi ifâdelere yer verilir, gençlerin vatanlarını ölene kadar savunma ve savaşta şehid olma duyguları alevlendirilirdi. *Ebû Temmam*'ın bazı mersiyeleri bu nevin en güzel örneklerini teşkil etmektedir[20]

Şairler yşazdıkları mersiyelerde güzel mânâlar bulmaya çalışmışlar, bu hususta başarılı da olmuşlardır. Müslim b. Velid[21] bir şahsa yazmış olduğu mersiyede bunun çok güzel bir örneğini vermektedir:

فطيبُ ترابِ القبرِ دلَّ على القبرِ أرادوا ليخفوا قبرَه عن عدوِّه

"Onun kabrini düşmanından gizlemek istediler.Halbuki kabrinin toprağının güzel kokusu bile o kabre delalet ediyor."

Abbasî döneminde şairler yalnızca büyüklere değil, kendi arkadaşları ve dostları için de güzel mersiye örnekleri takdim etmişlerdir. Bununla onların

---

18 Şevki Dayf, a.g.e., III, 169

19 Şevki Dayf, a.e, III, 170

20 Şevki Dayf, a.e., III, 171

20 İgn. Kratschkovsky, "Muslim b. al-Valid", İA, İst., 1979, VIII 824-825, (Müslim b. Velid, h. 130 veya 140'da Kufe'de dünyaya gelmiş, h. 2O8'de Curcan'da vefat etmiştir. e lme'mun'un veziri Fazl b. Sehl'in himayesine giren ve onun tavassutu ile bir devlet görevine atanan şair, vezir ölünce ona sadık kalarak, ona duyduğu üzüntüden şiiri bıraktı. Hatta şiirlerinin mühim bir kısmını yok ettiğine dair rivayetler vardır. Şiirlerinin yazılışı ve muhtevası bakımından geleneğe bağlı bir şair olan Müslim b. Velid, eski tarz methiyeleri ve aşk şiirleri dışında hicviyeleri de bu bakımndan dikkate değer nitelik taşımaktadır. Arap; edebiyatçıları onu "bedi'" sanatını mecaz ve istiâreleriyle ilk kullanan şair olarak kabuletmektedirler. ) bk.İgn. Kratschkovsky ,"Muslim b. al Valid", İA, VIII, 824-825

ölümlerinden duydukları üzüntüyü dile getiren şairler, bu vesileyle onlara olan vefa borçlarını da ödemişlerdir.

Bu dönemde mersiyenin yeni bir türü daha ortaya çıkmıştır. O da yağmalanan, facialara,felaketlere ve yangınlara maruz kalan şehirlere söylenen mersiyelerdir. *Halife Emin*'in öldürülmesinden sonra *Bağdat*, mancınıklarla atılan ateşler sonucu böyle bir yangın felaketi yaşamış, şehir yağmalanmış, suçsuz insanlar acımasızca katledilmiştir. Bir çok şair, şehrin bu acıklı ve kötü haline üzülüp göz yaşı dökmüş ve mersiyelerle duygularını dile getirmişlerdir. Diğer taraftan bazı ötücü kuşların ölümlerinden sonra da mersiye yazıldığı olmuştur.[22]

## 4-ŞİİRDE LAFIZ, MANA VE ÜSLUB BAKIMINDAN YENİLİK

### a-Lafız ve Üsluptaki Yenilik:

Cahiliye dönemi şiiri lafız ve üslup bakımından sert ve kaba bir özellik taşıyordu. Abbasî döneminde bu kabalık büyük ölçüde kaybolmuş yerini yumuşak ve estetik ifâdelere bırakmıştır. Bu da şehir hayatının gelişmesinden kaynaklanan bir durumdur. [23]

Bunun yanında lafzî ıstılahlarda büyük bir genişleme görülmektedir. Lafzî ıstılahlardaki bu yeniliklerin en önemli sebebi, Arapların Acemlere karışmasıdır. Bu karışıklığın şiirin lafızlarına etki etmesi normaldir. *el Cürcanî*'nin belirtliği gibi şairler bu dönemde o kadar ileri gitmişlerdir ki, anlatımda hiç de ihtiyaç olmadığı halde Arapça olmayan kelime ve tabirleri çok fazla kullanmaya başlamışlardır. Arap Edebiyatı tarihçileri *Ebû Nuvas*'ın Fars kökenli olması sebebiyle farsça tabirleri kullanmada ifrat edenlerin başında geldiğini belirtmektedirler. meselâ onun,**ölü kadın**" mânâsında "**zenimürde**", "**ince yapılı**" anlamında "**parikende**" gibi lafızları gereksiz yere kullandığı bildirilmektedir.

*İbn Rumî* de aynı minval üzere gidenlerdendir. O da "**aslan**" mânâsına gelen Arapça "**esed**" yerine, Farsça "**şir**", "**altınsuyu**" anlamındaki "**maüzzeheb**" yerine "**zeryab**" tabirini, "**kulak**" mânâsına gelen "**üzün**" yerine,"**gûş**" kelimesini, "**şire**" anlamınadaki "**nebizülesved**" yerine "**duşab**" kelimesini kullanmıştır.[24]

---

22 Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, III, 171 vd.

23 El Makdisî, **Umeraü'ş-Şi'r** s. 87

24 Farsça kelimelerin karşılıkları için bk. Muhammed Behiştî, **Ferheng-i Seba Farisî**, Tahran, 1991

*Ebû'l-A'la el Maarrî*[25] aynı tarz üzere giden şairlerdendir. Santraçta kullanılan "**vezir**" yerine "**ferzan**", "**vezirler**" yerine"**Ferazin**" kelimelerini tercih etmiş,Yunancadan Farçaya geçen ve yıldızları ölçmeye yarayan "**usturlab**" tabirini kullanmıştır.[26]

Diğer taraftan acem sülalelerinden gelen şairler, zinet eşyalarının, sofra ve şarap kaplarının, yiyecek ve giyeceklerin Farsça isimlerini Arapçaya dahil etmişlerdir.[27]İranlıların bayramlarından olan "**mihrican**" ve "**ceşne**", "**umumi davet**" mânhasına gelen "**cahinbar**" "**bahar bayramı**" anlamına gelen "**nevrûz**" veya "**nevkurûz**" gibi Farça kelimeler de yine bu dönemde şiirlerde sıkça kullanılmıştır. Bütün bunlar, lafızdaki yeniliğin Farsça kelimelerin ve tabirlerin Arapça'da kullanılmasıyla gerçekleştiğini göstermektedir. [28]

**b-Şiirin mânâsındaki Yenilik:**

Abbasî dönemi şairleri şiirin mânâlarında **istiâre, teşbih, temsil** gibi bedi' çeşitlerine çok fazla önem vermişlerdir. Bu devirde on çeşit olarak başlayan bedi', bu devrin sonlarında yüzelli çeşide ulaşmıştır. Bedi'in bu kadar genişlemesi yalnızca şiirde değil, nesirde de kullanılmasına sebeb olmuştur. Burada şu noktaya da dikkat edilmesi gerekmektedir: Bazılarının iddiâ ettiği gibi bedi', Abbasi dönemi şairlerinin îcad ettiği edebî bir tür değildir. *İbn Askeri*'nin belirttiği gibi, Abbasî dönemi şairleri **bedi'**i genişletmişlerdir. En çok kullandıkları **bedi'** türleri de **cinas** ve **tezat** sanatlarında kendini göstermiştir. [29]

*Beşşar b. Bürd* ve *Müslim b. Velid* **bedi'**in öncülerinden sayılan Arap şairlerindendir. *Müslim b. Velid*'in tekellüflü **bedi'**i soktuğu için şiiri ifsat ettiği ileri sürülmektedir *Ebû Temmam* da bedi'i beğenmiş şiirlerinde ifrat derece kullanmıştır. [30]

İbn-i Reşik gibi edebiyat tenkitçileri, medeniyetin ilerlemesinin ve İslam devletinin sınırlarının genişlemesinin şairlerin kullandıkları mânâlara yenikapılar açtığını ifâde etmektedirler.[31]Bu dönemde ortaya çıkan ilim ve

25 Ebû'l-A'la el Maarrî, h. 363'te, el Maarra'da dünyaya gelmiş,. 449'da yine el Maarra'da vefat etmiş meşhur şairlerdendir. Şiir yazmaya çok küçük yaşlarda başlayan bu şair, Bağdat'ta çok az kalanlar arasındadır. bk. İbn Halikan, **Vefeyât**,I, 113 vd.

26 el Makdisî, **Umeraü'ş-Şi'r** s. 97-98

27 el iskenderî (Heyet) el **Mufassal**, s. 185

28 Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, III, 143

29 el Makdisî,**Umeraü'ş-Şi'r**, s.95-96

30 el iskenderî(heyet) el **Mufassal**, s.185-186

fenlerin tabirleri deşiire sirayet etmiştir. Diğer taraftan dini yönleri zayıf olan şairler, memduhlarını enbiyanın ve Allah'ın vasıflarıyla vasıflandırarak, mübalağaya yönelmişlerdir.[32]

## 5-ŞİIRLERİN VEZİNLERİ VE KAFİYELERİ

Bu dönemde daha önce Arapların nazmettikleri kısa bahirler revaç buldu. **müvelledûn** veya **muhdesûn** denilen bu şairler, geleneksel Arap vezinlerinin dışında kendi buluşları olan vezinlere ağırlık vermişlerdir. Bir tek kafiyeye dayanan uzun kasideler yerine, her birinin kendisine has kafiyesi bulunan"**mukattaat**" denilen türe önem verdikleri görülmektedir. Bunun neticesinde iki tür şiir yaygınlaşmıştır. Bunlardan birincisi "**müzdeviç**" şiirdir. Bu şiir türü, ölçü ve secileri birbirine uyan şiirleri kapsamakta, kafiyesi aynı iki ayrı bölümden oluşmakta, iki bölüm halinde devam etmektedir. İkincisi de "**muvaşşah**" şiirdir. Bu da Endülüs Arap şiiri olarak bilinmektedir.

Diğer taraftan *Harun er Reşid* zamanında bir cariye halk dilinde şiirler söyleme modası açmıştır. Ayrıca "**bend**" şeklinde kıtalardan oluşan yeni nazım şekilleri doğmaya başladı. Bunlar Bağdat'ta Ramazan gecelerinde şarkı olarak söyleniyordu. Bu nazım şekilleri daha sonra *Endülüs Emevîleri* döneminde de büyük gelişme göstermiştir.[33]

## 6-ŞİİRİN AMAÇLARI

### a-Irk Üstünlüğü:

Bu dönemde şiir ırk üstünlüğünün ifâde aracı olarak kullanılmıştır. Daha önceki dönemlerde şiir, yalnızca kabilelerin kendilerini övmeleri maksadıyla kullanılıyordu. Buna Arap ve Acemler arasındaki ırk çekişmelerinin etkisiyle "**ırk övme**" ilâve edildi. Emevî dönemlerinde acemlerin siyasî, sosyal ve edebî hayatta rolleri fazla olmadığından, Arap ırkını öven şiirlere pek rsatlanmıyordu. Ayrıca **Basra** ve **Kufe** nahivcileri arasında olduğu gibi, çeşitli mezheplere mensup kişiler ve kelam alimleri arasında da bir çekişme yaşanıyor, bu da ister-istemez şiire aksediyordu.

### b-Şia'nın Ayrılıkları:

---

31 el Makdisî, **Umeraü'ş-Şi'r,** s. 97

32 el iskenderi,(heyet) el **Mufassal,** s. 185-186

33 Arif Aytekin(heyet) **Büyük islam Tarihi,** İst. ts. III, 416 vd. ; el iskenderî (heyet).**el Mufassal** s. 185 vd.

**b-Şia'nın Ayrılıkları:**

**Şia**'nın kendi arasındaki ayrılıkları da şiirin konusuna dahil olmuştur. Daha önceki devirlerde **Şia** arasında bir ayırım olmadığından tabii olarak bu mevzu şiire deyansımamıştı.

**c-Çeşitli Unsurların Tasviri:**

Cahiliye ve Emevî dönemlerinden farklı olarak çeşitli unsurların tasvir edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Sarayların, bahçelerin, dost meclislerinin, gemilerin, tabiat hallerinin, insanın içinde bulunduğu psikolojik vaziyetlerin ve benzeri ince işlerin bu dönemde tasvir edildiği görülmektedir.

**d-Müstehcenliğin Anlatılması**

Şiir bu dönemde müstehcenlik ve fıskın anlatılmasında çok fazla kullanılmıştır. Emevî döneminde de bu tür şiirler vardı ama, Abbasî dönemindeki kadar yaygınlaşmamıştı. Bu tür şiiir nzmedenlerin başında da *Ebû Nuvas* gelmektedir.

**e-Atasözlerinin ve Bilginin Aktarılması**

Şiirin bilgi ve atasözlerinin aktarılması maksadıyla kullanılması budönemde ağırlık kazanan mevzular arasındadır. Şiirin bu amaçlar için Cahiliye, İslamın Başlangıcı ve Emevî dönemlerinde fazla devreye sokulmadığı görülmektedir. **Yunan, Fars** ve **Hind** hikmetleri terceme edilince şairler, bu hikmetleri şiirlerine aktarmışlardır. Bunların en meşhurları arasında *Salih b. Abdi'l-Kuddüs* ve *Ebû Temmam* zikredilebilir. [34]

## 7-ABBASİ DÖNEMİNDE ŞİİRE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Abbasî döneminde **Fars** ve **Rum** diyarlarının fethedilmesi, havas tabakasının hayatında büyük değişikliklerin meydana gelmesine, fetihler sebebiyle elde edilen ganimetler, yüksek tabakanın hayatının maddi yönden ilerlemesine vesile olmuştur. Maddî refah ta onların hayatalarına çeşitli şekillerde etki etmiştir.

Bu dönemde meydana gelen ikinci değişiklik ise manevîdir. Araplar fethettikleri yerlerde alışık olmadıkları bir siyasî sistemle karşılaşmışlar, oralarda idarecilerin yaşayışları, günlerini geçirdikleri sarayları Araplara tesir etmiştir. Bundan sonra çadırdan saray hayatına geçilmiş, eğlence ve dünyevî lezzetlere dalınmıştır. [35]

---

34 El iskenderî (heyet), a.g.e.,s. 183.

Şiire büyük etkisi olan Arapların içtimaî hayatındaki değişikleri şöyle sıralayabiliriz:

**a-Cariyelerin Çoğalması**

Abbasî döneminde malın, paranın ve refah seviyesinin armasıyla birlikte, cariye ve gılman edinmede de gözle görülür bir artış olduğu kaydedilmektedir. Bağdat, Basra gibi belli başlı şehirlerde köle pazarları kuruluyordu. *Ebû'l-Ferec el Isfahanî*'nin naklettiğine göre,**Harun er-Reşid**'in ikibin cariyesi vardı.

Mesudî'nin naklettiğine bakılacak olursa, Halife **Mütevekkil**'in dört bin kadar cariyesi bulunmaktaydı. Cariyelerin fiyatları da onbinlerce dinara kadar ulaşıyordu. Bazı emirlerin bir cariye için çok büyük meblağlar teklif ettikleri tarih kitaplarında nakledilmektedir. Bu iş o kadar yşaygınlaşmıştı kı, tanınmış insanlar halifelere cariye hediye ettikleri gibi,bazen halifelerin eşleri de kendilerine cariye hediye ederdi. meselâ **Zübeyde Hanım Harun er-Reşid**'e bir cariye hediye etmişti. Eğitilmiş cariyeler daha çok para ettiğinden dolayı, cariyelerin eğitimine çok ehemmiyet verilirdi. Cariyelerin bu kadar çok olduğu ve şairlerin halifelerin etrafında pervane gibi döndüğü bir zamanda bunun şiire yansıması da normaldi.

Sarayda yaşayan Abbasî dönemi şairlerinin çoğu halifelerin cariyelerine aşık olmuşlar ve onları tasvir eden şiirler nazmetmişlerdir. Bir kısım şairlerin cariyerle ilgili**"hezelî"** denilen ahlak sınırlarını zorlayan türden şiir yazdıkları görülürken, bazılarının ise çok ciddî şiirler yazdığı, iffet ve namus çizgisinden ayılmadıkları müşahede ediliyordu.[36]

Bu zamanda toplumun bazı kesimlerinde ahlakî bir çöküntü yaşanmaktaydı. Bir kısım insanların **"gılman"** denilen çocuk yaştaki hizmetçkileri kullandıkları ileri sürülmektedir. Bundan da erkeklerle ilgili gazel türü ortaya çıkmıştır ki, bu ahlakî bir sapmanın şiire yansımasından başka bir şey değildir.

**b-Eğlence ve İçki Meclisleri:**

Büyük şehirlerde ve bilhassa **Bağdat**'ta zenginlerin, üst tabakanın malikhanelerinde içki sofraları ve içki meclisleri kuruluyordu Özellikle de **"hurma nebizi"** denilen şarap türü çok tüketiliyordu. Meclislerde şairler ve

35 Taha Hüseyin **Hadisü'l-Erbia**, Kahire, ts. II,14-15.

36 Enis el Makdisî, **Umeraü'ş-Şi'r**, s. 54-55

şarkıcılar baş köşeye oturtuluyordu. Çünkü şairler söyledikleri şiirlerle üst tabakadakileri övüyorlar, şarkıcılar da onların hoşlarına gidecek şarkılarla onları eğlendiriyorlardı. Bu sebeble şairlerin içkiyi tasviri ve içki meclislerini anlatması çok yaygınlaşmıştır.[37]

**c-Teknik İlerlemeler:**

Bina yapma, elbise ve mefruşat dokuma, musiki aleti yapma, binit yapma gibi sanatlarda büyük ilerlemelerin kaydedildiği bu dönemde, halife ve emirlerin yaptırdığı saray ve mescidlerin övülmesi, onların sanat bakımından üstünlüğnün bir işareti sayılmaktaydı[38].

**d-ilimlerin Yayılması:**

İslamdan önce Arap toplumunda koyu bir cehalet hükümferma idi. İslamın gelmesiyle bu cehalet ortadan kalktı. Şehirlerde ve kasabalarda din ve dil ilimleri için mescid ve küttaplardan istifâde edildi. Abbasî döneminde eğitim ve öğretimle ilgili bu ilmî faaliyetler daha da arttı ve yerli yerine oturdu. Camilerden ayrı olarak ilimlerin tahsil edildiği medreseler ihdas edildi. Bu başlangıçlardan sonra **Bağdat**'ta **Nizamiye Medresesi**, **Mısır**'da "**el Ezher**" ortaya çıkmıştır. Abbasî döneminde en önemli eğitim öğretim merkezleri **Bağdat**, **Dımaşk**, **Mısır**, **Kufe**, **Basra**, **Kurtuba** ve **Kudüs** idi. Bunları **Halep**, **Trablus** ve diğer şehirler takip ediyordu.[39]

Abbasî döneminde İslam alemindeki ilmî ve kültürel gelişmeler hakkında Nicholson şunları söylüyor:

"Müslüman alimleri ve ilim tahsil edenler üç kıtada (bu kıtalar o devrin bilinen dünyasıdır.) rahatça ve cesaretle dolaşıyorlar, sonra da bal taşıyan arıların kovanlarına dönüşü gibi, memleketlerine dönüyorlardı. Bu araştırmacılar etraflarını saracak, ilim ve marifetlerinden istifâde etmek için dönmelerini bekleyen hevesli kitlelere, öğrendiklerini anlatıyorlardı. Zaman zaman gördüklerini,duyduklarını kaleme alarak ansiklopedilere benzeyen kitaplar çıkarıyorlardı. Tatlı bir üslubu ve güzel bir düzeni bulunan bu kitaplar, ilmî kavramların ihtiva ettiği bütün mânâlarla birlikte yeni ilimlerin ilk kaynaklarıdır. Onlar alimlerin ve araştırmacıların müracaat kitaplarıdır. Alimler bu kitaplardan, eleştirmenlerin zannettiklerinden dah fazla ilim ve kültür dalları çıkardılar."[40]

Bilhassa da Abbasîlerin ilk asırlarının, kültürel kalkınmaya en elverişli asır olduğu söylenebilir. Emevîler devrinin bâriz özelliği olan fetihler ve

37 Hasan İbrahim Hasan, **Tarihiu'l-İslam**, Kahire, 1964, II, 402 vd.

38 el Makdisî, **Umeraü'ş-Şi'r**, s. 56-58

39 el Makdisî, **a.g.e.**, s. 58-59; Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, III, 149

40 Hakkı Dursun Yıldız (heyet)**Büyük İslamTarihi** ,İst. 1993, III, 375.

genişleme hareketleri belli bir noktaya ulaştıktan sonra İslam medeniyeti Abbasîler devrinde yerleşmeye başladı. Kültür halkın istikrara ulaştığı, ekonomik bakımdan rahatladığı ve sosyal huzurun hissedildiği dönemlerde asıl önemli gelişmesini kaydeder.Müslümanlar için bu şartlar Abbasî hilafeti kurulduktan sonra oldukça uygun hale gelmişti. Cengaverler, idarecilere, iktisatçılara, kanun adamlarına ve edebiyatçılara yol açmadıkça, zafer tamamlanmış sayılmaz. Felsefeciler, tarihçiler, matematikçiler, din bilginleri ve Arapça'ya zengin bir edebî hüviyet kazandıran büyük kalem erbab ı hep bu asırda yetişmiştir. [41]

Bu dönemdeki kültürel ve ilmi gelişmelerin kısaca beş ana bölümde incelenmesi mümkündür:

**aa-Tasnif Hareketleri**

Tasnif hreketlerinin üç devresi vardır. Birinci devrede bir görüşün, bir hadisin veya önemli bir sözün müstakil bir sahifede kaydedildiği görülmektedir. İkinci devrede benzer görüşlerin veya Hz. Peygamberin hadislerinin bir kitapta toplandığı, tedvin edildiği devredir. Üçüncü devre ise tasnifle zirveye ulaşılan devredir. Bu dönem tedvinde daha itinalı olunan bir devredir. Müslüman bilginlerin hadis, fıkıh, tefsir, Arapça, tarih, megazi kitaplarını tasnife başlamaları bu devreye rastlar. Bu devirde en tanınmış musannifler; **Muvatta**'ı telif eden *İmam Malik* siyer yazarı *İbn İshak* fıkıh ve re'yi tasnif eden *İmam-ı Azam Ebû Hanife*'dir. Alimleri bu yöne yönelten de *Ebû Cafer el Mansur* olmuştur. [42]

**bb-İslâmî.İlimlerin Tanzimi**

İslâmî ilimler, İslâmî hayatın tabiatından çıkan, Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanan ilimlerdir. Bunlara **"naklî ilimler"** de denmiştir. Çünkü bu ilimlerle uğraşanlar sadece nakil ve rivayette bulunurlar: Tefsirciler, hadisçiler, Resulullah'a kadar varan birsilsile içerisinde nesilden nesile nakille ilgilenirler. Bu ilimlere İslâmî ilimler demek te mümkündür. Hadis, tefsir, fıkıh, nahiv, edebiyat ve tarih gibi ilimler bu dönemde gelişmiş olan ilimlerdir. [43]

**cc-Düşünce Sistemleri:**

Düşünce sistemleri içerisinde ilk ele alınması gereken husus şüphesiz fıkhî mezheplerdir. **Hanefî, Malikî, Şafiî, Hanbelî** mezhepleri hep bu

41 Hakkı Dursun Yıldız (heyet) a.g.e.,III, 375-376

42 Hakkı DUrsun Yıldız (heyet) a.e., III, 377-378

43 Hakkı Dursun Yıldız (heyet) a.e, III, 379-426

dönemde ortaya çıkmıştır. Abbasî döneminde ilmî otorite, düşünce hürriyeti ve müsamaha atmosferinin eskiye nisbetle değiştiği görüldü. Hilafet makamına gelen ehliyetsiz kişiler vaziyeti kurtarmk için alimlere dayanmak istediler. **Ebû Hanife, Malik,** ve **Ahmed b. Hanbel** gibi müctehidler ise temelde sakat buldukları bu idarecilerin kötülüklerine alet olmak istemediler. Kendilerine teklif edilen görevleri, ısrar ve zaman zaman işkencelere rağmen kabul etmekten kaçındılar. İdareciler etraflarına topladıkları alimleri çeşitli münakaşalara sevk etmiş, ardı arkası kesilmeyen tartışmalara yol açmışlardır. Fetva vermekten çekinen alimlerin yerini, birbirlerinin fetvalarını yalanlayan kişiler aldı. Bu ve benzeri gelişmeler, müctehidlerin görüşlerinin sistemli bir şekilde tedvin edilmesi sonucunu doğurdu. Yeri gelmişken şunu da belirtelim ki, bu tedvin ve görüşlerin zabtü rabt altına alınması tamamen müctehitlerin isteği dışında olmuştur. Müctehidler insanları, kendilerini taklide davet etmedikleri gibi, delilleri bizzat öğrenerek onlara uymaya teşvik etmişlerdir.

Hicri ikinci asrın sonlarına doğru hızlı bir tedvin faaliyetiyle çok sayıda mezheb zuhur etmiştir. ancak bu mezhepler sünnete uygunluk gösterenler ve sünnete uygunluk göstermeyenler şeklinde iki ana çizgide gelişmiştir. Buarada hepsi Müslümanların gözbebeği, alim ve fazıl kişilerden oluşan on beş kadar mezhep zuhur etmiştir. Fakat gerek içtihatlarına uyanların azlığı ve gerekse görüşlerini yalgınlaştıran talebelerinin olmayışı gibi sebeblerden dolayı bu alimlerin görüşleri, mezhepleri pratikte uygulanmaktan çok eserlerinin sayfaları arasında kalmıştır. Görüşleri günümüze kadar ulaşanlar ise yukarda da ifâde ettiğimiz gibi dört hak mezhep olarak bilinen mezheplerdir.

Diğer taraftan devrin siyasî atmosferinin, alimleri sürüklediği ortamın bir gereği olarak, fıkhî mezheplerin yanısıra itikadî bazı konularda da değişik görüşler ortaya atılmıştır. Aralarında yalnızca birkaç konuda ihtilaf bulunan *Eş'arî* ve *Maturidî* mezhepleri işte bu zamanda ortaya çıkmıştır.[44] Bu iki itikadî mezheb imamı ile birlikte kelam ilminin de bu sırda doğduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan tasavvufun da bu dönemin başlarında zühd olarak ortaya çıktığı, daha sonra ise büyük bir gelişme kaydettiği görülmektedir.

**dd-Tercüme Faaliyetleri**

Emevî döneminde tercüme faaliyetlerinin çok az olduğunu görüyoruz. İslam dünyasında tercüme faaliyetleri Abbasî Devleti'nin kurulmasıyla hızlandı. Halife *Ebû Cafer el Mansur* ve Bermekiler devrinden itibaren **Cündi Şapur Akedemisi**'ndeki **Süryaniler**, **Hindliler**, daha sonra **Harranlılar**

44 Hakkı Dursun Yıldız (heyet) a.e., III, 428-44O

ve **Nabatiler** bu tercüme faaliyetine katıldılar. Bunlar **Yunanca, Pehlevice, Hindçe (Sanskritçe), Süryanice, Nabatice (Babil Dili)** ve **Kıptça**'dan **Arapça**'ya pek çok eseri tercüme ettiler. Daha önce tercüme edilen bazı eserleri de yeniden tashih ettiler. Bu devirde latinceden tercüme yapıldığına dair hiçbir bilgi yoktur. *Mansur* devrinde, tercümelerine devam eden *İbn el Mukaffa*'dan bşka, **Cündi Şapur Akedemisi**'nden *Mansur*'un tabiblerinden *Cercis b. Cibril* ile **Bağdat** Patriği *Sergios* **Yunanca**'dan **Arapça**'ya bir çok eser çevirdiler. *Mansur* devrinde kuvvetlenen tercüme faaliyetleri *Harun er-Reşid, Me'mun* dönemlerinde de artarak devam etmiştir. Bu dönemde felsefe,mantık,riyaziyat denilen hesap, cebir, mukabele, geometri, stronomi, fizik, mekanik, musıki ve nücum ilimleri,tıp, botanik, zooloji, kimya ve edebiyat sahalarında bir çok tercemeler yapılmıştır..[45]

**ce-İslam Felsefesinin Doğuşu ve Gelişmesi**

İslam devleti sınırlarının **Hicaz** bölgesının dışına taşıp genişlemesiyle, Müslümanlar farklı kültür ve medeniyetlerle temasa geçmek durumunda kaldılar. İlk temaslardan ve merak safhasından sonra bu farklı topluluklarla kaynaşan müslümanlar bir kültür ve düşünce alışverişi içine girmişlerdi. Bu çabalar Abbasi döneminde geniş çaplı bir tercüme faaliyetini doğurmuş, hem Batı'dan hem de Doğu'dan pek çok eser İslam dünyasına aktarılmıştır.

Bu nakil işi neticesinde İslam dünyasında teşekkül etmeye başlayan felsefî düşünce, doğrudan doğruya **Yunan** felsefesinin değil, **Hellenistik** felsefenin etkisi altında kalır. Miladî VI. yüzyılda dağılan **Atina** okulu filozofları **İskenderiye** ve **Suriye**'deki merkezlere gitmişler, buralarda *Eflatun* ve *Aristo*'yu açıklayarak Hıristiyanlaşmış **Yunan** felsefesini oluşturmuuşlardı. Bu merkezlerde, **Yunanca** yazılmış olan felsefe kitapları **Süryanice** ve **Aramca**'ya çevrildi. İşte bu eserler İslam felsefesinin teşekkkülüne tesir eden ilk kaynaklardır. Bu dönemde yapılan geniş çaplı tercümeler, meyvelerini X. yüzyılın başında vermeye başlamıştır. Nitekim ilk Arap filozofu *el-Kindî*, *Aristo*'dan çevirdiği eserlerin bir kısmını şerh ve tenkit etmiştir. *el-Kindî*'den hemen sonra İslam felsefesinde Meşaî okulunun en önemli temsilcisi olan *Arabî* geldi. **Tabiiyyun, Dehriyyun** (maddeciler), **Batıniyyun, İhvan-ı Safa, Meşşailik, İşrakilik** gibi bir çok felsefî ekol işte bu dönem içinde gelişme fırsatı buldu.[46]

İşte Abbasî döneminde gelişen bütün bu ilmi ve kültürel faaliyetler ister istemez Arap şiirine etki etmiştir. Ortaya çıkan mezhepleri müdafaa eden şairler bulunduğu gibi,ilimlerin konularına şiirlerinde yer verenler de olmuştur.[47]

45 Hakkı Dursun Yıldız(heyet), a.e, III, 453-48O

46 Hakkı Dursun Yıldız (heyet), a.e, III, 48O-497

Bu dönemde yapılan tercümelerin şiire yansımasına şu örneği vermek mümkündür:

Bir **Yunan** filozofu *İskender* ile ilgili olarak şöyle demiştir:

الإسكندر كان أمس أنطق منه اليوم وهو اليوم أوعظ منه أمس

"*İskender* dün bugünden daha iyi konuşuyordu. Bugün ise dünden daha çok nasihat ediyor."

Bu **Yunan** filozofunun sözünü, *Ebû'l-Atahiye* arkadaşı *Ali b. Sabit*'in mersiyesinde şu şekilde kullanmıştır:

بكيتك يا علي بدمع عيني فما أغنا البكاء عليك شيا
كفا حزنا بدفنك ثم اني نفضت تراب قبرك عن يديا
وكانت في حياتك لي عظات وانت اليوم اوعظ منك حيا

"Ya *Ali*. Senin arkandan gözyaşı dökerek ağladım. Bu ağlamanın sana hiçbir faydası yoktur. Senin defnedilmen üzüntü olarak yeter. Sonra ben kabrinin toprağını elimle attım. Hayatında bana nasihat ederdin. Şimdi ise hayatta olduğundan daha fazla nasihat ediyorsun. "[48]

---

47 Hasan İbrahim Hasan, **Tarihu'l-İslam**, II, 342-343; Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, III, 149

48 Şevki Dayf, a.g.e., III, 150-151

# BİRİNCİ BÖLÜM

## ZÜHDÜN TARİHÇESİ

### A-CAHİLİYEDE

Bu dönemde putperest olmayan, Hıristiyanlık ve Haniflik gibi dinlere mensup olan ve dinî, ahlakî yönde şiir nazmeden kimselere "**eş-Şuaraü'l-Hükema**" deniliyordu[49].Bu şairlerin ilim ve hikmet bilgileri bir hayli fazlaydı.

#### 1-ÜMEYYE b. EBİ'S-SALT

*Ümeyye b. Ebi's-Salt*'ın doğum tarihi hakkında sağlam bir bilgi bulunmamamaktadır. **Sakif** kabilesinden olan *Ümeyye*'nin M. 634 yılında vefat ettiği bildirilmektedir. Alim bir insan olduğu , eski kitapları ve özellikle de Tevratı mütalaa ettiği gelen rivayetler arasındadır. [50] *Ümeyye* hakkında oldukça bol rivayet nakledilmiştir. Ancak bunlara bazı menkıbelerin karıştığı anlaşılmaktadır. Şairin *Hz. İbrahim*'in getirmiş olduğu **Haniflik** dinine mensup olmasına, İslâmîyete yakın bir inanış taşımasına ve *Hz. Peygamberin* muasırı olmasına rağmen İslama girmeyişi, onun bir peygamber geleceğini eski mukaddes kitaplardan öğrenmesi ve kendisinin bir nebilik beklentisi içine girmesi sebebiyle, bir kıskançlık içinde olmasına bağlanmaktadır.[51] **Mekke**'lilere "**bismikellahümme**" cümlesini kendisinin öğrettiği de "**el Egani**"de zikredilmektedir.[52]

*Ümeyye*, kıskançlığını o kadar ileri götürmüştür ki, kendisi Müslüman olmadığı gibi, **Bedir** savaşında ölen müşrikler için de mersiyeler yazmıştır. Peygamberimiz (s.a.v)'in onun bu mersiyelerini yasakladığı ifâde edilmektedir.[53]

*Ümeyye*'nin şiirlerinin çoğu kaybolmuştur. Onun bugün mevcut şirlerini iki grubta mütalaa etmek mmkündür. Medih, mersiye ve fahr gibi mevzulara ait olanlar birinci grupta zikredilebilir. İkinci grupta ise onun, insan hayatının kısa ve çaresiz fanîliğini ifâde eden dini muhtevalı şiirlerine rastlamak mümkündür

49 Corci Zeydan, **Tarihu Adâbi'l- lügati'l-Arabiyye**,Kahire, ts. I, 132; Mustafa Sadık er-Rafiî, **Tarihu'l-Adâbi'l-Arabi**, Beyrut, 1974, III, 126

50 Corci Zeydan, **Tarihu Adâb**, I,132

51 el Isfahanî, **el Eganî**, IV 129,

52 el Isfahanî, **a.g.e.**, IV130

53 el Isfahanî **a.e.**, IV130

Ona isnad edilen bu gruptaki şiirlerde, ahiret ve alemlerin yaratıcısı bir tek Allah inancı telkin edilir; yerin ve göğün yaratılışından ,meleklerden, hesap gününden, cennet ve cehennemden, semavi kitaplarda ibret olarak geçen **Ad** ve **Semud** kavimlerinin akıbetlerinden, tufan hadisesinden, enbiya kıssalarından bahsedilir. [54]

Peygamberimiz (s.a.v) onun şu beyitleri okunduğunda ,"Neredeyse Ümeyye Müslüman oluyordu"[55] dediği rivayet edilmektedir:

الحمد لله ممسانا ومصبحنا     بالخير صبحنا ربي ومسانا
ربُّ الحنيفة لم تنفد خزائنها     مملوءة طبّق الافاق سلطانا
الا نبيٌّ لنا منا فيخبرنا     ما بعد غايتنا من رأس محيانا

"Bizi sabaha ve akşama çıkaran Allah'a hamdolsun. O bizi hayırla sabahlattı ve akşama erdirdi. Haniflik dininin Rabbi olan Allah'ın hazineleri dolu olduğundan bitmez.Bütün ufukları delille doldurmuştur. Dikkat edin aramızdan bir peygamber çıkıp da bize ölümle biten şu hayattan sonrası hakkında bilgi verse."[56]

Bir başka şiirinde ise şu beyti terennüm eder:

لكَ الحمدُ والنعماءُ والملكُ ربّنا     فلا شيء أعلى منك مجدا وأمجدا

"Ey Rabbimiz.Mülk, nimetler ve hamd ancak sana aittir. Senden daha cömert ve şerefli hiç kimse yoktur."[57] Peygamberimiz (s.a.v)'in onun yine dini bir şiiri okunduğunda,"Lisanıyla iman, kalbiyle inkar etti" buyurduğu hadis kitaplarında kaydedilmektedir.[58]

2-VARAKA b. NEVFEL

*Varaka b. Nevfel* de *Ümeyye b. Ebi's-Salt* gibi cahiliye döneminde putlara tapmayan, putperestlerin kestiklerini yemeyen, önceki dinlerin kitaplarını okuyan ve Haniflik dinine mensup olan bir kimse idi. Peygamberimiz (s.a.v)'in eşi olan Hazret-i Hatice'nin de amcasının oğlu olan *Varaka b.*

54 Nihad M. Çetin,"Ümeyye", İA, XIII, 101-102

55 el Isfahanî, **el Eganî**, IV137

56 Corci Zeydan,**Tarihu Adâb**, I, 132-133; el Isfahanî, **el Eganî**, IV, 136

57 Corci Zeydan, **Tarihu Adâb**, I, 133

58 İbrahim Canan, **Kütüb-ü Sitte Muhtasarı**, Ankara, 1989, VIII, 188 (Hadisin kaynağına rastlanmadı)

*Nevfel,* **İbranice** harflerle **Arapça** yazardı. [59]

Peygamberimizin zevcesi *Hz. Hatice, Varaka*'nın bilgisine, görüşlerine inanır, yakını da olması dolayısıyla, -bilhassa babasının ölümünden sonra- hemen her işinde ve teşebbüsünde ona danışırdı. *Hz. Muhammed* ile evleneceği zaman böyle yaptığı gibi, kocasının peygamberlikle vazifelendirildiğinde tereddütlere düşünce Varaka'ya gitmiş veya onu Varaka'ya götürmüş veya Varaka kendisini Kabe'yi tavaf ederken görmüş, Cebrail'in ilk gelişini ve Kur'an ayetlerini bildirişini dinledikten sonra, "Kutlu olsun.Kutlu olsun. Varaka'nın canı elinde bulunan Allah'a and olsun ki, bana anlattıkların doğru ise *Muhammed*'e gelen evvelce *Musa* peygambere gelmiş olan elçi melek" namus-u ekber" olmalıdır. *Muhammed* de bu milletin peygamberi olacaktır. Ona söyle bu işte dirensin." dedi.[60]

Peygamberimiz (s.a.v)'e *Varaka b. Nevfel*'den sorulduğunda şöyle dediği rivayet edimektedir:"Onu ben rüyamda beyaz bir elbise içinde gördüm.Eğer cehennem ehlinden olsaydı aslabeyaz elbise içinde göremezdim."[61]

Varaka b. Nevfel aynı zamanda şair idi . Tevhid ile ilgili bir şiirinde şöyle demektedir:

لقد نَصَحْتُ لأقوامٍ وَقُلْتُ لهم أنا النذيرُ فلا يغرركم أَحَدُ
لاتعبدنَّ إلهاً غيرَ خالِقِكُمْ فَانْ دَعَوْكُمْ فقُولوا بيننا حَدَدُ
سبحانَ ذي العَرْشِ سبحاناً نَعُوذُ بِهِ وقَبْلُ قَدْ سَبَّحَ الْجُودِيَّ وَالْجُمُدُ
مُسَخَّراً كلُّ ما تحتَ السَّماءِ لَهُ لاينبغي أن يُناوي مُلْكَهُ أَحَدُ

**"Ben bir kavme nasihat ettim ve onlara dedim ki :Ben sizi kötü akıbetle korkutuyorum. Sizin hiçbiriniz gururlanmasın.Sizi yaratan Allahın dışında hiç bir ilaha t apmayın.Sizi putlara tapmaya çağırırlarsa "aramızda engeller var" deyiniz. Cümüd ve Cudi dağlarının tesbih ettiği Allah'a sığınır, Arş sahibi olan Allah'ı tesbih etmekle tesbih ederiz. Semanın altındaki herşey emrine musahhar olan Allah'la mülkünde hiç kimse rekabet edemez."**[62]

3-ZEYD b. AMR

*Zeyd b. Amr b. Nufeyli,* **Mekkeli** olup, **Kureyş** kabilesindendir.

---

59 Corci Zeydan, **Tarihu Adâb,** 123-124; el Isfahanî, **el-Egani,** III, II3

60 Neşet Çağatay, **"Varaka",** **İA**, XIII, 206-207

61 el Isfahanî, **el-Eganî,** III, II4; Neşet Çağatay, **"Varaka",** **İA**, XIII, 2O7

62 el Isfahanî, **a.g.e,** III, II5

İslamdan önce Allah'a inanmış, **Haniflerden** biridir. Peygamberimiz (s.a.v) henüz otuz beş yaşlarında iken, Zeyd ölmüştür. Putperestlikten ayrılmış, ancak Hıristiyan veya Yahudi olmamıştı. Kız çcuklarının öldürülmesine karşıydı ve Allah adı zikredilmeden kurban edilmiş hayvanların etlerini yememede direnir. kendisini **Mekke**'nin tek inanan kişisisi ve *İbrahim* dininin tek mensubu sayardı.

Dini sebeblerle ailesi tarafından işkenceye maruz bırakıldığndan dolayı, gerçek inancı aramak için yollara düşmüş, **Musul**'a kadar gitmiş ve **Suriye**'ye de uğramıştır. Ona gezdiği yerlerde bir keşiş, **Mekke**'de gerçek bir peygamberin ortaya çıkacağını önceden haber verdi. *Zeyd* acele ile geriye döndü; ancak **Lahm** kabilesinin oturduğu topraklardan geçerken tecavüze uğrayıp öldürüldü. Bir başka habere göre,Zeyd bizzat peygamberin ortaya çıkacağını ve takip edeceği yolu önceden haber vermişti.[63]

Putperest **Kureyşlilere** şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Ey Kureyş topluluğu. Allah size yağmur gönderip, topraktan otlar bitirdiği ve siz de o otlaklarda Allah'ın yarattığı hayvanları otlattığınız halde, nasıl Allah'ın dışındaki varalıklar için hayvanları kurban edersiniz?" Kureyşliler, kendileri gibi düşünmeyen bu inançlı insanı, **Mekke**'den çıkarmışlar bir daha da girmesini yasaklamışlardı.

Şu beyitler onun inancına delalet etmektedir:

وأَسلمتُ وجهي لِمَنْ أَسْلَمَتْ لَهُ الأرضُ تَحمِلُ صَخْرًا ثِقالا

دَحاها فلما رآها استوتْ على الماءِ أرسى عليها الجبالا

وأَسلمتُ وجهي لمن أَسلمتْ له المُزْنُ تَحمِلُ عذبًا زُلالا

إذا هي سِيقتْ إلى بَلْدَةٍ أطاعتْ فصبَّتْ عليها سِجالا

**"Kendisine ağır kayaları taşıyan dünyanın inkıyad ettiği Allah'a ben de teslim oldum.Allah yeri düz hale getirdi.Suyu istila ettiğini görünce dağları dikti. Tatlı suları taşıyan yağmurlu yüklü bulutların boyun eğdiği Allah'a ben de boyun eğdim. O bulutlar, bir beldeye sevkedildiğinde hemen iteat ederler, ardından da bol miktarda yağmur yağdırırlar."[64]**

4 -KUS b. SAİDE

*Kus b. Saide* m. 600 yılında vefan etmiş, cahiliyenin meşhur hatip ve şairlerinden birisidir."Delil iddia edene, yemin inkar edene gerekir" sözünün

63 V.Vacca, **"Zeyd b. Amr"**, **İA**, XIII, 546-547

64 Corci Zeydan, **Tarihu Adâb**, I ,134

ona ait olduğu bildirilmektedir. Hutbe irad ederken kılıca veya sopaya dayananın da olduğu rivayet edilmektedir. Nübüvvetten önce Peygamberimiz (s.a.v)'e ulaştığı vefat tarihinden anlaşılmaktadır. **Ukkaz** panayırında irad ettiği bir hutbede bir peygamberin zuhur edeceğini müjdeleyerek şöyle demişti:

فَطُوبَى لِمَنْ أَدْرَكَهُ فَاتَّبَعَهُ وَوَيْلٌ لِمَنْ خَالَفَهُ

"Müjdeler olsun o peygamberi anlayana.Yazıklar olsun ona muhalefet edene." 65

Bu hitabesinden sonra ise ölümle ilgili şubeyitleri terennüm etmiştir:

فى الذاهبين الاولين من القرون لنا بصائر

لما رايت مواردا للموت ليس لها مصادر

ورأيت قومى نحوها يمضى الاصاغر والاكابر

أيقنت أنى لامحالة حيث صار القوم صائر

"Bizden önce gidenlerden bize kalanlar, bazı delillerdir. Ben başlangıçları olmayan ölüme giden yolları ve kavmimi küçükleri ve büyükleriyle o ölüme doğru yol aldığını gördüğümde, ben de kavmimin gittiği yere muhakkak gideceğime inandım."66

## 5-LEBİD b. REBİ'A

*Lebid b. Rebi'a* İslamın ilk devirlerini de idrak eden cahiliye devri Arap şairidir. 662 yılında vefat ettiği bildirilen şairin, yüz kırkbeş sene ömür sürdüğü, bunun doksan senesinin cahiliyede geçirdiği, geri kalan seneleri ise Müslüman olarak İslâmî devirde geçirdiği ifâde edilmektedir. 67

*Lebid*'in şiirleri Arlr tarafından çok takdir edilmiştir. *İmru' l-Kays* ve *Tarafa*'dan sonra arapların üçüncü büyük şairi olduğu rivayet edilmektedir.*Lebid*, kasidede olduğu kadar, hicviye ve mersiyede de muvaffak oluyordu. Cahiliye döneminde şairlerin kullandığı bütün konuları o da şiirlerine taşımıştır. Ancak onun dahi bir his ile yzmış olduğu şiirler, onu cahiliyenin diğer şairlerinden ayırır. Hıristiyanlığı kabul etmediği muhakkaktır. O da zikrettiğimiz diğer şairler gibi haniflik dinine mensup birisidir. Onun şiirlerinde Allah'a iman heyacanlı bir şekilde ifâde edilmiştir. 68

---

65 el Isfahanî, el **Eganî**, XVII, 236-237; Corci Zeydan, **a.g.e**, I, 135

66 el Isfahanî, **a.g.e**, XVI, 237

67 Corci Zeydan, **Tarihu Adâb**, I, 105-106; el ısfahani, **a.g.e**, XV, 351

68 C. Brockelmann, **"lebid"**, **İA**, VII, 28-29

Corci Zeydan, onun Müslüman olduktan sonra pek şiir yazmadığını, ancak üç beyit yazdığını rivayet ederken[69] Brockelmann, bunun doğru olmadığını iddia etmektedir.[70]

Cahiliye'de söylediği şu beyit onun Allah'a inancını göstermektedir:

ألا كل شيء ما خلا الله باطل وكل نعيم لا محالة زائل

"Dikkat edin. Allah'ın dışındaki herşey batıldır. Kendisinden faydalanılan nimetler de fanîdir."[71]

onun Müslüman olduktan sonra söylediği rivayet edilen beyitler ise şunlardır:

ما عاتب المرء الكريم كنفسه والمرء يصلحه القرين الصالح

الحمد لله اذ لم يأتني أجلي حتى اكتسيت من الاسلام سربالا

وكل امرئ يوما سيعلم سعيه اذا كشفت عند الاله المحاصد

"Şerefli bir insanı nefsi gibi kınayıp azarlayan başka kimse yoktur. Kişiyi ancak salih bir arkadaşı ıslah eder. İslam elbisesini giyinceye kadar ecelim gelmediğinden dolayı Allah'a hamdederim. Allah'ın huzurunda hasad edilen ameller ortaya döküldüğünde bir gün kişi çalışmasının meyvasını öğrenecek."[72] el Isfahani bu üç beyitten yalnızca ikinci beyiti zikeder.[73]

## B-İSLAMIN BAŞLANGICINDA

### I-ZÜHDÜN TARİFİ

Zühd lügatlerde,"rağbet etmemek, dünyaya önem vermemek, dünyaya rağbet etmemek, az yemek, malı az olmak, hakir görmek" mânâlarına gelmektedir. Zühd masdarından türetilen "zehid","az yiyen", "müzhid" ise "malı az olan" anlamına gelmektedir."Tezehhüd" hakir görmek, küçümsemek,"izdihad" malın az olması demektir.[74]

---

69 Corci Zeydan, **Tarihu Adâb**, I, 105-106

70 C. Brockelmann,"**lebid**" ,**İA**, VII, 28-29

71 el Isfahanî ,**el Egani**, XV, 363-364

72 İbnü'l-Esir, İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdi'l-Kerim b. Abdi'l-Vâhid, eş-Şeybanî, **Üsdü'l-Gabe**, Beyrut, ts IV 261..

73 el Isfahanî, **el Egani**, XV, 358

74 Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem b. Manzur, Beyrut, ts. **lisanü'l-Arab**, "**zühd**"

Tasavvuf ıstılahında ise zühdünçok geniş mânâları vardır. Buna göre zühd, dünyadan yüz çevirmek, nefsi masivaya olan meyil ve sevgiden alıkoymaktır. Ayrıca tasavvufçular zühdü dünyaya karşı duyulan her rağbeti gönülden söküp atmaktır, şeklinde izah etmektedirler.[75]

Bununla beraber, dünya mal ve nimetlerinden çok az bir şeye sahip bulunmak veya hiçbir şeyin sahibi olmamak, kamil mânâsıyla zahid olabilmek için yeterli değildir. Tasavvufta gerçek mânâsıyla, masivaya, yani Allah dışında kalan herşeye sırt çevirmek şeklinde tecelli eden zühd, kanaat, tevekkül, vera hatta,teslim ve tefviz ıstılahlarının hedef aldığı mânâları da içine alır. Bu inceliğinden dolayı zühdün özünü teşkil eden ilgi duymama, veya uzaklaşma iki merhale arzetmektedir: Birincisi, zahirî uzaklaşma,ikincisi de batınî, kalbî uzaklaşma merhalesi.Zahirî uzaklaşmanın ilk basamağını günahlardan uzak durma teşkil eder. Bunu, dünya metaına sırt çevirmek takip eder. Kur'an dünyayı "oyun ve oyalanma" yeri olarak gösterir.[76]Kur'anı Kerim'de geçen "lahv" kelimesi, insanın, gaye ve maksadına varmasını geciktiren veya engelleyen şey demektir.Sufiler, bu nitelikteki dünyadan sadece yaşanacak kadarına sahip olmayı esas aldıklarından, böyle az şeyle yetinen zahidlerin yol ve tavırlarına zühd demişlerdir.

Şöhret, mevki ve makamdan uzak durmak da zühd, hatta onun ileri bir basamağı kabul edilmiştir. İlk zahidlerden *Süfyan es-Sevrî* (Ölm.M.161) şöhret ve mevkî hevesinden (hubb-u cah) mal ve servet hevesinden (hubb-u mal) kurtulmaktan daha üstün tutmaktadır. Kadınlara ilgi duymamak, her devirde bazı zahidlerde görülen, ve fakat kesinlikle zühdün icaplarından olmayan bir istisnai davranış şeklidir.

Zühdün ikinci ve daha yüksek merhalesi olan batınî uzaklaşma, zahiren terkedilen şeylere duyulabilecek arzu ve isteğin de terki olup, kalp ancak bu sayede boşaltılmış ve yalnız Allah'a tahssis edilmiş olur. Zahidin esas hedefi işte bu tahliyedir. Kalbin selametini gerçekleştirecek bu tahliyeden sonra, insanlara hizmet maksadıyla mal ve imkanlara sahip olmak caiz görülmüştür. Çünkü bu mertebeye gelmiş zahide, bir takım şeylere sahip olmak zarar vermez. Mülke sahip olmanın zararları, iç zühdü gerçekleştirememiş, daha başlangıçta bulunan kimseler için sözkonusudur. Zahidin Allah dışındaki her şeye karşı zühdü elde etmek için,insanların elindekilere karşı zühd, dünyaya karşı zühd, hal, söz ve fiillerde zühd,makamlar, varidat ve tasarruflarda zühd merhalelerinden geçmesi gerekmektedir.

---

75 Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 1984, s. 89

76 el Muhammed, 36

İslam tasavvufu başlangıçta bir zühd haraketi olarak görüldü ve erken bir devirde bu hareket etrafında oldukça zengin bir edebiyat teşekkül etti. En ileri örnekleri, Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından verilen zühdî hayatı, Hulefa-i Raşidin başta olmak üzere bütün ashab benimsedi. **Emevilerin**, fetihler sayesinde yükselen refah seviyesi karşısında, ashabın hayat tarzına ters düşen bir tutum içine girmeleri, tabiûn neslinin ileri gelenleri, zühdü bir hayat düsturu ve kendileri için ayırcı bir vasıf olarak gördüler. Hareket, Basra'dan Kufe ve Horasan'a kadar yayıldı.[77]

## 2- ZÜHDİYAT

Cahiliye döneminde daha önce bahsettiğimiz bazı şairlerin dışında genel olarak şairler, kavmiyetçilik kokan şiirler nazmediyorlardı. İslâmîyet geldikten sonra ırkçılığı ve kavmiyetçiliği ortadan kaldırdı. Dolayısıyla şiire ve şairlere de bir ihtiyaç kalmadı. Kabiliyetli insanlar şiirle meşgul olmak yerine, islamı öğrenmek ve yaymakla meşgul olmaya başladılar. Kur'an'ın üslubu başta "**muallaka**" sahipleri olmak üzere bütün meşhur şair ve edipleri dehşet içinde bıraktı. Bunun için İslâmî dönemde şiirin bütün türleri ile meşgul olanların pek azolduğunu görmekteyiz. Müslüman olan şairlerin ekseriyeti ise cihada teşvik için bir ihtiyaç olan hitabete yöneldiler. Bu dönemde Peygamberimiz (s.a.v) hakkı müdafaa eden şiirleri överek,'"şiirde hikmet vardır"[78] buyururken, Müslümanları hicveden şiirleri de tasvipetmediğini açıkça belli ediyordu.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)"Ben şairim" diyerek yanına gelen kimselerin şiirlerini dinliyor, sonra onlara bir sure okuyor, onları islama girmelerine vesile oluyordu. Peygamberimiz (s.a.v)'in etrafında onu ve İslamı şiirleriyle müdafaa eden üç şair vardı. Bunlar, *Hassan b. Sabit, Ka'b b. Malik* ve *Abdullah b. Revaha* idi[79]

Bunların arasında *Hassan* (r.a)'ın baş şair mesabesinde Efendimiz yanında ayrı bir yeri vardır. Onu her çağırışında,"Ey *Hassan* Resulullah adına onlara cevap ver" der, *Ruhu'l-Kudüs*'le kendine yardım etmesi için Allah'a dua ederdi. Zaman zaman Hassan'a, "Sen Allah ve Resulü için onları hicvettikçe Ruhu'l-Kudüs seni takviye etmektedir, yardımcındır" diyerek onu teşvik ve taltif buyurmuşlardır. [80]

Kuran-ı Kerim'de,"Şairlere ancak azgınlar uyar.Onların her vadide şaşkın

77 Yaşar Nuri Öztürk," **Zühd**",**İA**.XII, 638-639

78 Ebû Davud Süleyman b. el E'şas el Ezdî es Sicistanî, **Sünen**, İst. i981, **Edeb**, 95; et Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b.Savra b. Şaddâd, **el Cami el Sahih**, İst. 1981, **Edeb**. 63

79 Corci Zeydan **Tarihu Adâb**, I, 193-195

80 İbrahim Canan, **a.g.e.**, VII, 181

şaşkın dolaştıklarını ve yapmadıklarını yaptık dediklerini görmez misin? Ancak inanıp faydalı iş yapanlar, Allah'ı çok zikredenler ve haksızlığa uğratıldıklarında haklarını alanlar bunun dışındadır."[81] ayetleri, imanlı ve imansız şairler arasındaki farkı güzel bir şekilde izah etmektedir.

Yukardaki izahlardan anlaşılmaktadır ki, Kur'an'ın nazil olması, İslamın başlangıcında şiirle ilgilenenlerin sayısını azaltmıştır. Bunun için zühd ve inançla ilgili şiir söyleyenler pek yoktur.Saydığımız üç şair ise daha çok Müslümanları müdafaa ve kafirleri hicvetmek için şiir nazmetmişlerdir.

### 3- KUR'AN-I KERİM'DE ZÜHD

Kur'an'da zühd kelimesi yalnızca bir tek surede zikredilmektedir:

وشروه بثمن بخس دراهم معدودة وكانوا فيه من الزاهدين

"Kardeşleri Hz. *Yusuf*'u az bir karşılıkla sattılar. Onlar *Yusuf* hakkında rağbetsiz idiler"[82]

Bu ayet-i kerimede,"zahidin" kelimesi, Yusuf (a.s.)'ı kardeşlerinin veya onu kuyudan çıkarıp da başkasına satan kafilenin istemediklerini ifâde etmektedir. Çünkü kardeşleri Yusuf'dan kurtulmak istedikleri, kafile de onu buldukları için önemsiz görüyorlardı.[83]

*Gazali* bu ayeti tasavvutaki zühd anlayışıyla bağlantı kurarak şöyle izah etmektedir:

"Öyleyse, ahiret karşılığında dünyasını satan herkes, dünya hususunda zahiddir. Ahireti dünya mukabilinde satan herkes de ahiret hususunda zahiddir. Lakin cari olan adet, zühdün dünya hakkında kullanılmasıdır. Zühd tamamen mahbubdan yüz çevirmek olarak anlaşılınca , mahbubdan daha fazla sevilen bir şeye meyledilmesi tasvvur edilir. Yoksa mahbubu, ondan daha fazla sevilmeye layık olanı bulmadan terketmek muhaldir."[84]

Zühd dünyayı tamamen terketmek değildir. Çünkü "Rabbimiz. Bize dünyada da ahirette de iyilik ver"[85] ayeti ve benzeri ayetler, insanları dünyadan meşrû bir şekilde istifâde etmeye teşvik etmektedir. Bu ve benzeri ayet-i kerimeler,"Himmet yönünden insanların en yücesi, hem dünya hem de

81 eş Şu'ara, 224,227

82 el Yusuf, 20

83 Muhammed b. Ömer er Razi, **Tefsirü'l-Kebir**, Beyrut, ts. XVIIII, 107-108,

84 Ebû Hamid, M. b. Muhammed el Gazali, **İhyaü Ulumi'd-Din**, Beyrut, ts.IV,203,

85 el Bakara, 201

ahiret işine himmet gösteren mümindir" [86] gibi hadislerle birleştirildiğinde, dünyayı tamamen terketmek mânâsının Kur'anda bulunmadığı anlaşılır. Bu durumda dünyayı "kesben değil, kalben terketmek" prensibi karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan zühdün muhtevası içeresine giren, tevbe, istiğfar,s ölüm, tevekkül, kanaat, sabır gibi unsurların Kur'an ayetlerinde sıkça zikredildiği görülmektedir. "Kim zulmünden sonra tevbe eder ve halini düzeltirse, Allah onun tevbesini kabul eder"[87] ayeti nefsine uyup günah işleyen insanları yaptıkları kötülüklerden sonra Allah'tan mağfiret dilemeye teşvik etmektedir.

Dünya metaının az olduğu, takva sahipleri için ahiretin daha hayırlığı olacağı[88]dünya hayatının aldatıcı bir meta[89]dünyanın bir oyun ve eğlence yeri [90] olduğuna dair zikredilen ayetler, insanları Allah'tan korkmaya, dünyanın gayr-i meşrû lezzetlerine aldanmamaya çağırmaktadır.

"Her nefis ölümü tadıcıdır"[91] ve "Hiçbir nefis nerede öleceğini bilemez"[92] ayetleri insanın bu dünyada ebedî kalmak ve her istediğini başıboş bir şekilde yapmak için yaratılmadığına işaret etmekte, vakti-saati mübhem olan ölüme hazırlıklı olunması gerektiğini hatırlatmaktadır. "Allah'a tevekkül et. Allah vekil olarak yeter"[93] ayeti de zühdün esaslarından kabul edilen sebeblere teşebbüs ettikten sonra O'na tevekkül etmenin gereğine işaret etmekktedir.

## 4-HADİS'LERDE ZÜHD

Peygamberimiz (s.a.v)'in zühdle ilgili pek çok hadis-i şerifleri vardır. Bu konudaki hadisleri bilhassa da sahih hadis kitaplarının "zühd" bölümlerinde bulmak mümkündür.

Ebû Zer(r.a) anlatıyor:

"Resulullah (s.a.v) buyurdular ki,'dünyada zahidlik, helal olanı haram etmek, veya malı ziyan etmekle olmaz. Gerçek zahidlik, Allah'ın elinde olana

86 İbn Mâce, Ticâret, 2
87 el Maide, 39
88 en Nisa, 77
89 Alü İmran, 185
90 el En'am, 32
91 Alü İmran, 185
92 lokman, 34
93 el Ahzab, 3

kendi elinde olandan daha fazla güvenmen ve bir musibete düştüğün zaman getireceği sevabı sebebiyle onun devamına rağbet göstermendir.'"[94]

Bu hadis-i şerife göre gerçek zühd, helali haram gibi görüp ondan kaçınmak olmadığı gibi, helali israfla ve kötüye kullanarak zayi etmek değildir. Gerçek zahidlik yalnızca sırtını Allah'a dayamak ve musibetleri ise O'ndan geldiği için hoş karşılamaktır. Çünkü Allah (c.c) çeşitli şekillerde insanı imtihan etmektedir.

O'un Hazret-i Aişe'ye, "Benimle olman seni mesrur edecekse sana dünyadan bir yolcunun azığı kadarı kifayet etmelidir. Sakın zenginlerle sohbet etme. Bir elbiseyi yama vurmadan eskimiş sayma"[95] buyurması, israftan kaçınıp iktisatlı olmaya teşvik eden hadislerindendir.

"Allah'ım al-i muhammed'in rızkını belini doğrultacak kadar ver"[96] ifâdeleri de dünyanın doyma yeri değil, tadına bakma yeri olduğunu, dünyada yemek için değil, yaşamak için yemek gerektiğini anlatmaktadır. Yine "Allahım Beni miskin olarak yaşat.Miskin olarak ruhumukabzet, kıyamet gününde miskinler zümresiyle beraber haşret"[97] ve,"Allah, fakir, iffetli mümin kulunu sever"[98] hadisleri de aynı mânâyı takviye etmektedir.

Bir hadis-i şeriflerinde "fakirlerin zenginlerden beşyüz sene önce cennete gireceğini"[99] belirten Hazret-i Muhammed (s.a.v) fakirlikle imtihanın zenginlikle imtihandan daha az olduğuna işaret etmektedir. İnsandaki mal hırsının ihtiyarlamadığını [100] bildiren hadislerin yanında,"Gerçek zenginlik mal zenginliği değil, gönül zenginliğidir"[101] gibi hadislerin varlığı, mal zenginliğinin övünülecek bir mesele olmadığının bilinmesi zaruretine dikkat çekmektedir. Burada şunu ifâde edelim ki, insan elbette ki maddi bakımdan zengin olabilir. Fakat bu zenginlik o kimsenin Allah'a muhtaç olduğu düşüncesinden uzaklaşmasına sebeb olmamalıdır. Allah insana fakirliği verdiyse sabretmeli, zenginliği ihsan etti ise, azgınlaşmamalı, zaruret miktarınca kendi ve ailesine sarfettikten sonra, geri kalanını Allah yolunda harcamalıdır.

---

94 et Tirmizî a.g.e., **Zühd**, 29; **İbn Mace**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el Kazvinî, **Sünen**, İst. 1981, **Zühd**, l.

95 et Tirmizî, a.g.e., **libas**, 38

96 Ebû Abdullah Muhammed b.İsmail el Cu'fi el Buharî, **,Cami el Sahih**, İst. 1981, **Zekat**, 126, et Tirmizî,a.g.e., **Zühd**, 38

96 Tirmizî, a.g.e., **Zühd**, 37

98 İbn mace, a.g.e., **Zühd**, 5

99 Tirmizî, a.g.e., **Zühd**, 3; İbn Mace, a.g.e., **Zühd**, 6

100 İbn Mace, a.g.e., **Zühd**, 28

101 et Tirmizî, a.g.e., **Zühd**, 40; İbn Mace, a.g.e., **Zühd**, 9

"Haramlardan sakın ki, insanların en abidi olasın. Allah'ın sana verdiğine razı ol ki, insanların en zengini olasın."[102] hadisi, insanın takva sahibi olması ve tevekkül etmesi , kanaati benimsemesi gerektiğini anlaktmaktadır. Takvanın şeref olduğunu[103] bildiren ve "Eğer siz Allah'a hakkıyla tevekkül etseniz, kuşların rızkını verdiği gibi, sizin de rızkınızı verirdi"[104] hadisleri aynı mânâyı kuvvetlendirmektedir.

Ölüm düşüncesi bir insanı kötü arzulardan uzaklaştırır. Bu sebeble hadislerde "Lezzetleri tahrip edip acılaştıran ölümün çok zikredilmesi"[105] istenmektedir.

"insanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncüsünün de kendisinin olmasını ister. insanoğlunun gözünü ancak toprak doyurur.Allah, tevbe edenlerin tevbesini kabul eder."[106] hadisi şerifi ile, "İnsanoğlu ihtiyarlar.Ama onda iki şey genç kalır:Birisi mal hırsı, ikincisi ömür hırsı"[107] hadisi şerifi hırsın sonunun olmadığını ve hırs sahiplerinin hasarete düşüceğini bildirmektedir.

Hadis kitaplarında zühdün önemli esaslarından birisi olan tevbe ile ilgili de bir çok hadis rivayet edilmektedir. Bir insanın günahlarının semayı dolduracak kadar çok olması halinde ile Allah'a tevbe etmesi gerektiğine dikkat çeken rivayetlerin yanında[108],"günahından tevbe eden hiç günah işlememiş gibidir"[109] şeklinde tevbeye teşvik eden rivayetler de vardır. .

Zahidler ve zühdiyata yönelenlerin sıkça bahsettikleri dünyanın fanîliği ile ilgili de hadisler vardır. "Eğer dünyanın Allah katında bir sinek kanadı kadar ehemmiyeti olsaydı, kafirlere bir yudum su bile içirmezdi"[110], "Dünya mümirin zindanı, kafirin cennetidir"[111],"dünyada bir garib veya yolcu gibi ol"[112],"ben ve dünya bir ağacın altında gölgelenen bir yolcu gibiyiz."[113]gibi hadis-i şerifler, bir

102 et Tirmizî, a.g.e.,Zühd, 3
103 İbn Mace,a.g.e., Zühd, 24
104 İbn-u Mace, a.g.e., Zühd, 14
105 İbn-u Mace, a.g.e.,Zühd, 31; et Tirmizî, a.g.e., Zühd, 4
106 İbn-u Mace, a.g.e., Zühd, 28
107 İbn Mace, a.g.e., Zühd, 28
108 İbn-u Mace, a.g.e., Zühd, 30
109 İbn-u Mace, a.g.e.,Zühd, 31
110 et Tirmizî, a.g.e.,Zühd, 13
111 İbn-u Mace, a.g.e., Zühd, 3
112 İbn Mace, a.e., Zühd, 3
113 İbn Mace, a.e.,Zühd, 3

Bütün bunlardan çıkan neticeyi özetlemek gerekirse şunları söyleyebiliriz:

Zühd yoksulluk demek değildir. Çünkü zühd, bir şeylere sahip olmanın t erki değil, dünyaya rağbet ve hırsın terkidir. Dünya ise, ne kumaş, ne kadın, ne çocuktur. Dünya insanı Allah'tan gaifil bırakan şeydir. Demek ki, zühd konusunda önemli olan, insanın bir şeylere sahip olmaması değil, o şeylerin insana sahip olmamasıdır. Bunun için denilmiştirki, "zühd emeli kıssaltmak, hırstan sıyrılmaktır. Adi şeyler yiyip yırtık yamalı giymek değildir."[117]Bu söz üzerine, Süfyan es-sevri'ye sordular:"Kişi mal sahibi olmasına rağmen zahid olabilir mi?"O da,"Evet olabilir. Belaya uğrayınca sabra, nimetle karşılaşınca şükre sarılabiliyorsa olur. Zühdü gerçekleştirdikten sonra artık korkusuz uyu" cevabını verdi.[118]

Bunlardan da anlaşılmaktadırki, Kur'an ve sünnet ışığında yaşanılan bir zühd hayatı insanın maddi ve manevî yönden yücelmesini temin eder. Bunun için "zühdün esas amacının Allah rızasını kazanmak olduğunu"[119]bilen bir insanın ifrat ve tefritlere girmesi, zühd yapıyorum diye kendisine zarar vermesi mümkün değildir.

## C-EMEVİ DÖNEMİNDE ZÜHD VE ZÜHDİYAT

### l-GENEL BAKIŞ

Zühd hayatının ve zühd dalgasının Emevi döneminde en fazla yaygın olduğu bölge Irak bölgesidir. Burada yabancı unsurların etkisi daha fazla görüldüğünden , özellikle de Hıristiyanlığın tesiri hissedildiğinden, bazı zahidler **Tevrattan,**bazıları da **İncil**'den zühdle ilgili nakiller yapmışlardır. Emevî dönemindeki zühdde aşırılık biraz da Irak'taki valilerin zulümlerinden kynaklanmaktaydı. Bu zulümler karşısında çaresiz kalan insanlar, teselliyi zühde yönelmekte buluyorlardı.

Diğer yandan, bu dönemde meydana gelen dahili karışıklıklar sebebiyle malını, mülkünü kaybeden insanlar, Allah'a yönelmekten başka çare bulamıyorlardı. Bütün bunlar Irak'ta zühd hareketinin gelişmesine etki eden

117 Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el Isfahanî, **Hilyetü'l-Evliya**, Beyrut, 1988, VI, 386.

118 el Isfahanî, a.g.e.,VI, 387

119 Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İstanbul ,1993 s. 180

faktörler arasında zikredilmektedir. **Hicaz**'da, **Şam** ve **Mısır**'da da zahidler vardı. Ancak Irak bölgesindeki kadar yaygın değildi. O dönemde zahidlere "**kurra**" ismi de verilmekteydi. Bu dönemdeki zahidler arasında vaizler de bulunuyordu. Bunların da insanlar üzerinde çok büyük etkileri oluyordu.

## 2-ŞİİRLERDE ZÜHD

Emevî dönemindeki zühdî yaşayış ve dinî hayatın şairler üzerinde ayrı bir tesiri olmuştur. Cahiliye döneminde büyük ölçüde putperestliğin etkisinde kalan şairler, bu devrede de mistik havanın tesirine kapılmışlardır. Elbette ki bu, Emevî dönemindeki şairlerin tümünün zahid olduğu mânâsına gelmemelidir. Ancak ruhi yeni hayat, onların sanat hayatından ayrı değildi. meselâ *Ferazdak* gibi fıskıyla meşhur olmuş bir şair dahi, İsalmadan uzak kalmamış, onun tesirini her zaman hissetmiştir. Şiirlerinde birçok İslâmî unsuru öven bu şairin, Kur'an-ı Kerim'i ezberleyinceye kadar ayaklarına zincir vurduğu gelen rivayetler arasındadır. [120]

Yalnız Frezdak'ta değil, Emevî dönemi şairlerinin ekseriyetinde bu yeni dini yönün izlerini müşahede etmek mümkündür. *Frezdak*'ın hasımlarından olan *Cerir* de bazı şiirlerinde zühdü yansıtmıştır. *Cerir*, bir cenâze geçtiğinde, "Bu cenâzeler beni yaktı" derdi. Cerir'in hicvlerinde İslâmî unsurları kullandığı, bir Hıristiyan olan aynı dönem şairlerinden *el Ahtal*'ı hicvederken de bu unsurlardan istifâde ettiği bilinmektedir.[121]

120 Şevki Dayf, **et Tatavvur** s. 60-62 (h. 36 veya 20 yılında Basra yakınlarındaki Kazime'de dünyaya gelen Frezdak ,h. II0 veya II4'de vefat etmiştir. Yüzü veya alt dudağı somuna benzediği için kendisine bu isim verilmiştir. Ailesi Temim Kabilesinin Mücaşî kolundandır. Dedesi Sa'sa b. Naciye sahabi olmakla beraber babası Hazret-i muhammed'i görmediği için muhadramun'dan sayılır. Uzun bir ömür süren Ferezdak genellikle dinî vecibelerine karşı ilgisiz kalmış, hayatının sonuna kadar içkiye ve eğlenceye olan düşkünlüğgü devam etmiştir. O dönemde edebiyatta özellikle hicve çok önem verildiği için Ferezdak ta hicve yönelmiştir. Şair Cerir ile arasındaki atışmalar(nekaiz) çok meşhurdur. Methiye de yazan şairin şiirlerinde dinî unsurlar, özlü sözler(hikem), eskilere ait rivayetler(ahbar) onun geniş bilgiye ve engin bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir. )bk. el Isfahanî, **el Eganî**, XXI, 278-407; Ali Şakir Ergin ,"**Ferazdak**", **DİA**, XII, 373-375

121 Şevki Dayf,**et Tatavvur** s. 63-64 (Cerir b. Atıyye b. el-Hatafa et-Temimi, Yemame'de. h. 3O yılında doğduğu rivayet edilen bir Emevî şairidir. Annesinin ona hamile iken gördüğü bir rüya üzerine "ip" anlamına gelen "Cerir" ismini verdiği bildirilir. Cerir genellikle methettiğini hicvetmeyen, hicvettiğini methetmeyen, zarif, dindar, aynı zamanda mağrur ve mücadeleyi seven bir şairdi. Kolaylıkla ve irticalen söylediği lirik şiirlerde edebî sanatları kullanırdı. Üslubu sağlam, dili açık, tekûllüften uzak ve ahenkli olduğundan kdolayca ezberlenir ve dillerden düşmezdi. İnsanın estetik duygusunu tatmin eden, duygu, düşünce ve lirizmin iç içe örüldüğü nesib, gazel ve mersiyeleri çok başarılıdır. Esasen Cerir, İslam

Emevî döneminde yalnızca medih ve hicivde değil, gazel'de de zühdün izlerini görmekteyiz. Bu dönemde ortaya çıkan "gazel-i afif", dini unsurlar ihtiva etmekte, nefsi öldürmekten, günahların çirkinliğinden, af ve mağfiretten, zulmün köülüğünden bahsedilmektedir. *Ömer b. Ebi Rabia* bu tür gazel yazanların öncülerindendir.[122]

## D-ABBASÎ DÖNEMİNDE ZÜHD

### 1-GENEL BAKIŞ

İslamda tasavvuf, manevî terbiye, nefsi tezkiye olarak tanımlanır. Ortaya çıkışında ve gelişmesinde bir takım siyasî ve sosyal olayların amil olduğu muhakkaktır. Şöyle ki, ne Hz. Peygamber (s.a.v) devrinde, ne de onu takip edenasırda tasavvuf cerayanı bulunmadığı gibi, tasavvuf terimine de rastlanmamaktadır. Bu devirlerde kaynağını Kur'an ve sünnet'ten alan ihlas, zühd ve takva esasına dayalı sade bir hayat vardır. Sistemli tanım ve tasnifler olmadığı gibi, ilerde apayrı özellikler taşıyan grupları oluşturacak hizipler de yoktur.

Öte yandan Emevî ve Abbasî halifeleri döneminde yapılan fetihler sonucu İslam ülkesinin sınırlarının çok genişlediği bilinen bir vakıadır. Bu durum, toplumun sosyal seviyesini yükselttiği gibi beraberinde birtakım problemler de getirmiştir. Nitekim fetihlerle elde edilen ganimetler sonucu, ekonomik faaliyetlerin arttığı ve eskiye nisbetle sosyal hayatta çeşitli değişikliklerin meydana geldiği bilinmektedir.

İdareciler arasındaki siyasî mücadeleler yanında bir de dinî ve fikrî ihtilafların artması sosyal çalkantıyı beraberinde getirdi. Bu kargaşadan takvanın sükununa kaçmaya çalışan kişi ve gruplar vardı. Takva yolundaki bu temayül , daha **Emevîler** zamanında **Irak**'ta ortaya çıkmış,**Basra'**da **Hasan-ı Basri** (öl. M. 728), **Kufe**'de İlm-i simya ile meşgul olan **Şiî Cabir b. Hayyan, Abbasiler** döneminde de şair **Ebû'l-Atahiye** aynı vadide faaliyet göstermişlerdi. **Bağdat**'ın hilafet merkezi oluşundanberi takva ehli olanlar bir araya geliyor, camilerde umumi dersler yapıyor veya hususî toplantı mahallerinde bu takvacı ruh haletini canlandırmaya ve inkişaf ettirmeye

şairlerinin önde gelenlerinden birisidir. Zira o İslamhi devirde doğup büyümüş, Kur'an-ı Kerim'den çok etkilenmiş , her vesile ile İslamî değerleri yüceltmiş, başta içki olmak üzere İslamiyete aykırı olan şeyleri sadece hiciv maksadıyla kullanmıştır. )Zülfikar Tüccar,"Cerir" DİA-VII:412-413; el Isfahanî, a.g.e.,VIII, 5-94

122 Şevki Dayf,et Tatavvur,s. 65

çalışarak zühd ve takvayı esas almak suretiyle sosyal hayata bir çeşit reaksiyon gösteriyorlardı. [123]

Bu dönemde gelişme istidadı gösteren zühd ve takva esasına göre hareket edenler cerayanına mensup olanlardan bazıları, yaptıkları sohbetlerle insanlara Allah'ı ve ahiret gününü hatırlatıyorlar, iyilerin cennete, kötülerin cehenneme gideceğini söylüyorlardı. Bunların arasında halifenin sarayına giderek ona nasihat edenler de vardı.[124]

Vaaz ve nasihat yoluyla insanları irşad edenlerin yanında,bir de "zahidler" vardı ki, bunlar halis zühd hayatını ihya ediyorlar, herşeyle alakalarını kesip Allah'a yöneliyorlar, israf ve lüks içinde yaşamayı terkediyorlar,bir meta sahibi olmayı istemiyorlar, hayatın geçici lezzetlerine tamah etmiyorlardı. **Beyan ve Tebyin, Uyunu'l-Ahbar, Ikdu'l-Ferid**,de, H. 161'de vefat eden *Süfyan-ı Sevri*, 165'te vefat eden *Davud-u Taî*, 181'de vefat eden *Abdullah b. Mübarek*, 187'de vefat eden *Fudayl b. Iyaz*, 196'da vefat eden *Süfyan b. Uyeyne* gibi zahidlerin bu mevzuda söylenmiş güzel sözlerine rastlamak mümkündür.Şu sözler onlara aittir:

فِكْرُكَ فِي رزق غدٍ يُكْتَبُ عليك خطيئة

"Yarınki rızkı düşünmek, senin aleyhinde bir günah olarak yazılır."

لايمنع احدكم من الدعاء مما يعلم من نفسه فإنّ اللّه استجاب شرّ خلقٍ وهو ابليسُ (قال رب فانظرنى الى يوم يبعثون) قال فانك من المنظرين)

"Hiç bir kimseyi kendi nefsinde bildiği şeyler, Allah'a dua etmekten alıkoymasın.Çünkü Allah, mahlukatın en şerlisi olan İblis'in dahi "Rabbim. ba's gününe bana mühlet ver.' duasına, "sen kıyamete kadar mühlet verilenlerdensin.' diyerek cevap vermiş ve o duayı kabul etmiştir."

Bu zahidlerin en meşhurlarından birisi de *Abdu'l-Vahid b. Zeyd*'dir ki, **Kufe** yakınlarında ilk tekkeyi kuran kimsedir.

Bu asırda İslam dünyasının diğer köşelerinde de tekkeler açılmıştır. H. 178'de

mescid ve tekke yapmak için **Horasan**'a adam gönderildiği bile rivayet edilmektedir.

123 Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e, (heyet), III, 446

124 Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, III, 83-84

Abbasi döneminde zühd ve tasavvuf dalgasının ne kadar yaygın olduğunu, zahidlerin içinde, H. 16O'ta vefat eden, *İbrahim b. Ethem el Belhi*, 17O'de Basra'da vefat eden *Rabiatü'l-Adaviye*. *İbrahim b. Ethem*'in talebesi olan ve 194'te vefat eden *Şakik Belhi* gibi şahsiyetlerin bulunması da göstermektedir. Tasavvuftan ilk bahsedenlerin de bunlar olduğu kaydedilmektedir. Bunların en meşhurlarından birisi,Kerhli olan *Maruf-u Kerhî*'dir. H. 2O5'te vefat eden *Ebû Süleyman Darani*, 227'de vefat eden, *Bişr b. el Haris el Hafi el Horasani* de bunlar arasında yer almaktadır.Örnek olması bakımından bunların bir kaç güzel sözünü nakledelim:

الجوعُ يصفي الفؤادَ ويميتُ الهوى ويورثُ العلمَ الدّقيقَ

والتقلّبُ في جوعه كالمتشحّط في دمه في سبيل الله

واذا أعجبكَ الكلامُ فاصمتْ واذا أعجبكَ الصمتُ فتكلم

"Açlık kalbi saflaştırır, kötü arzuları öldürür, ince ilimleri miras bırakır.Açlıktan kıvranan kimse, Allah yolunda cihad etmek için kanı kaynayan kimse gibidir. Konuşmak hoşuna giderse sus. Susmak hoşuna giderse konuş."[125]

Şu kadar var ki, Abbasi devrinde İslâmî zühd anlayışı ile birlikte fasid bir zühd anlayışı da vardı. Bilhassa fasid zühd anlayışına sahip olan şairler, o zaman zındık olarak bilinen ve bir kısmı Müslüman olmayan kimselerdi.Bunların arasında Müslümanlar olanlar olsa da, onlar da İslâmîyetin özünü yaşamayan, zühdü yanlızca şiirlerine yansıtan kimselerdendi.

Zaten bunların coğuna o devirde "zındık" deniyordu. meselâ zındık olduğu iddiasıyla öldürülen *Salih b. Abdü'l-Kuddüs* de geçici dünya metaından uzak durmaya teşvik eden şairlerdendi.[126]*Ebû Nuvas*'ı ve mecuniyeti ile bilinen *Muhammed b. Ziyad*'ı zındıklıkla itham edildiği halde zühdle ilgili şiir nazmedenler arasında zikredebiliriz.[127]

## 2-KİTABÜ'Z-ZÜHD İSİMLİ ESERLER

Tasavvuf hareketinin asr-ı saadette, zühd olarak yaşandığını ve daha sonra "zühd" ismiyle yaygınlaştığını ifâde etmiştik. Saadet asrına ve o devrin zühdî yaşayışına özlem duyan İslam uleması , o devrin zahidâne hayatını anlatan eserler kaleme almışlardır. Kültür tarihimizde "**Kitabü'z-Zühd**" olarak bilinen bu çalışmalar genellikle iki konuyu ihtiva etmekteydi. Birincisi, kitap ve sünnete göre zühd ve unsurları, ikincisi de Hz. Peygamberin,ashabının, diğer enbiya ve evliyaların zahidane hayatından

125 Şevki Dayf, a.g.e., III, 84-86

126 Şevki Dayf ,a.e., III, 98

127 Ahlam Zaim, Ebû Nuvas Beyrut, 1986, s. 276-279,

örnekler.

Zühd ile ilgili eser yazanlar, genellikle, hadis ilmi ile meşgul olan zahid-sufiler, ya da zühdî hayata ilgi duyan muhaddislerdi. Bunlardan birinciye örnek olarak, *Abdullah b. Mübarek* ile *Fuday b. İyad*'ı, ikinci gruba örnek olarak da *Ebû Davud* ile *Beyhakî*'yi zikredebiliriz.

Bugün bilebildiğimiz ilk "**Kitabü'z-Zühd**" çalışması, Şiî ulemasından *Ebû Hamza Sabit b. Dinar*'ındır.Eseri elimize ulaşmamakla birlikte, bu zattan önce böyle bir çalışmanın var olduğu bilinmiyor. Eseri günümüze kadar ulaşan ilk "*Kitabü'z-Zühd*" müellifi ise, *Abdullah b. Mübarek*'tir.

Hicrî İkinci asırda başlayan bu çalışmaların en önemli dönemi üçüncü asırdır. Sayıları elliyi aşan **Kitabü'z-Zühd** müelliflerinden hemen yirmidört tanesi, hicrî üçüncü asır muhaddis ve mutasavvıflarındandır. **Kitabü'z-Zühd**'lere yapılan zeyller bu sayının dışındadır. Zeyllerle birlikte busayı altmışı geçmektedir. Hicrî üçüncü asırdan itibaren bu çalışmalar yavaşlamış, beşinci asırda ise tamamen durmuştur. Aradan dört asır geçtikmten sonra da *Celaleddin-i Suyutî* ile de son bulmuştur. [128]

## 3-ZÜHDE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Abbasî döneminde zühden ortaya çıkışı çeşitli amillere bağlanmaktadır.Bu amilleri yalnızca dinî.sebeblere bağlayanlar olduğu gibi, siyasî, mezhebî, iktisadî ve içtimaî farklılık ve çatışmalara bağlayanlar da vardır.meselâ, Dr. *Mustafa Hedara*'ya göre, zühdün ortaya çıkışının birinci amili "din"dir. Bu dönemde farklı mezhepler ve düşünceler arasındaki çatışmalar, bir kısım müttaki insanların, o karışıklıklardan uzaklaşıp, inançlarını muhufaza etmek maksadıyla "uzlet"e çekilmelerine ve zühdî hayata yönelmelerine sebeb olmuştur.[129] Bütün bunlarla beraber biz zühde etki eden faktörleri ana başlıklar halinde zikredelim:

### a-Refahın Yaygınlaşması:

Abbasî döneminde sayıları otuz bin civarında olduğu ifâde edilen zengin bir zümrenin şaşaalı, debdebeli bir hayat sürmesi, refah içinde yaşayıp oyun ve eğlenceye dalması ve toplumun görüntüsünü bunların oluşturmasına rağmen, dertleriyle hiç kisenin ilgilenmediği, geçim sıkıntısı içinde bulunan fakir-fukara tabakasının ekseriyeti teşkil etmesi içtimaî hayatın tezad içinde olduğunu

128 Hasan Kamil Yılmaz, **Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi**, İstanbul ,1990 s. 17,

129 Ahlam Zaim,**Ebû Nuvas** s. 273

göstermektedir .Sosyal hayatın bu tezadı zühd hayatının gelişip yaygınlaşmasına ve buna parelel olarak da zühd şairlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.[130]

**b-Mecun'un (sefahatin) Yaygınlaşması:**

Abbasî toplumu, Farisî-Sasanî toplumundan bütün eğlence ve sefahet türlerini almıştı. Bu dönemde bilhassa bazı ulemanın, üzüm, hurma, buğday ve incirden yapılan ve bir şarap türü dolan "nebiz"in helal olduğunu iddiâ etmeleri, içkinin yaygınlaşmasına ve diğer sefahet türlerinin artmasına sebeb olmuştur. İçki alemlerinin yaygınlaşması şairleri de çekmiş, ve şiirde "hamriyat" denilen bir tür ortaya çıkmıştır. Şairler içkiyi, içki sofrasını, kadehi, içkiyi dağıtanları tasvir etmişlerdir. Bu alemlere şarkı ve raksın da dahil olması sefahetin daha da yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bazı insanların ve şairlerin içki ve sefahet alemlerine dalmaları, diğer bir kısım insanlarda ve şairlerde tepki meydana getirmiş ve zühdiyata yönelmelerine sebeb olmuştur. [131]

**c-Zındıklığın Yaygınlaşması**

"**Zındık**" sözü önceleri **Mani** ve **Seneviyye** (nur ve zulmete tapanlar) topluluğu için kullanılıyordu. Sonra bu sözün mânâsı genişledi ve bütün inkarcı veya bidatçılar için kullanılmaya başlandı. Zamanla daha da gelişti ve ehli sünnet mezhebine aykırı görüşte olan herkese "**zındık**" dendi.Zındıkların özelliklerinden biri de aşırılık ve dengesizlikti. Hatta, *Ebû Cafer b. Ziyad* gibi kendi mezheplerinden olmayan bazıları onları taklit etti.

*Halife Mehdî*, oğlu *Hadi*'ye zındıklığı şu şekilde anlatır:

"Yavrucuğum. Emirlik(halifelik) sana geçtiği zaman, bütün gücünle bu guruba (**Mani** topluluğuna) dikkat et. Onlar, insanları, kötülüklerden kaçınmak, dünyaya gönül vermemek, ahiret için çalışmak gibi görünüşte iyi şeylere çağırırlar. Sonra da etleri haram kılarlar, temiz suya dokunmayı caiz görmezler. Haşerat öldürmeyi haram sayarlar. Daha sonra ise, biri aydınlık diğeri karanlık olan iki ilaha tapınmak gelir. Bunları; kız kardeşle evlenmek, idrarla yıkanmak, karanlığın dalaletinden kurtarıp aydınlığın hidâyetine erdirecek diye yollardan çocuk çalmak takip eder. Onlara karşı sert davranarak kılıcı sıyır.Böylece Allah'a ibadet etmiş olursun. Ben Rüyam'da dedem *Abbas*'ı gördüm,karanlık ve aydınlığa tapanları öldürmem için bana iki tane kılıç verdi. "[132]

Zındıklık Emevî döneminde de vardı. Fakat zındık kelimesi çok az

---

130 Ahlam Zaim,a.g.e., s. 275; Şevki Dayf **Tarihu'l-Edeb**, III, 44-45

131 Şevki Dayf, a .g. e., III, 72; Ahlam Zaim, a.g.e., s. 275

132 Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, (heyet) a. g .e., III, 362

kullanılıyordu. Bu dönemde zındıklık "**şek ve küfür**" (ilhad) mânâsında kullanılıyordu. *Velid b. Yezid*'in mürebbisi, *Abdüssamed b. Abdü'l-A'la, Velidb. Yezid*'in kendisi gibi kimseler zındıkla itham edilmişlerdi. Abbasî döneminde ise zındıklık çok daha fazla yaygınlaşmıştır. Bunun sebebi de şöyle izah edilmektedir.

Emevî döneminde bilhass da ,hadis toplama, tefsir ilmi ile hadis ve ayetlerden hüküm çıkarma ilimleri çok yaygındı. Bu ilimlerle uğraşmak, insanlarda zıkndıklığa sevkedecek şüpheler uyandırmıyordu. Ama *Abbasî* döneminde, dinin esas meseleleri üzerinde de tartışmalar (cedel),*Aristo* ve Eflatun'un madde, suret, atom, cevher vearaz gibi felsefî görüşleri hakkındaki araştırmalar çoğaldığından dolayı buna parelel olarak zındıklık da artmıştır.

Zındıklığın yaygınlaşmasının ikinci sebebi de şudur: Hilafetin Emevîlerden Abbasîlere geçmesinden sonra hükümet olma isteklerine nail olamayan **Fars** kökenliler, **mânâ, Zerdüşlük, Mazdekizm** gibi asıl inaçlarını imkan bulduklarında açıkça, imkan bulamadıklarında gizlice yaymaya başladılar. Bu da zındıklığın yayılmasına sebeb oldu.

Bu da şu da ilave edilebilir: **Emevî** Devleti bir **Arap** devleti idi. İktidar da ellerindeydi. Mevalî bu dönemde büyük bir baskı içerisindeydi ve eziliyordu. **Araplar** ise zındıklığı fazla bilmiyorlar, ona meyil de göstermiyorlardı. **Abbasî** devleti kurulunca Mevalî genişçe, her vadide at oynatma imkanı buldu. Bunların içerisinde de **Fars** kökenli olarak daha fazla idi. Bunlar, idareyi büyük ölçüde ellerine geçirdiler, Araplara büyük bir üstünlük sağladılar. Mevalînin birkısmı Müslüman olmuş olsa bile, eski rinlerini tamamen unutmamışlardı. Emevi döneminde ağızlarını açmaya cesaret edemeyen bu insanlar, dini bakımdan değil siyasi bakımdan hür olmak arzusunda idiler. Siyasî yönden Abbasî döneminde serbestliğine erişince gerçek niyetlerini ortaya döktüler, eski dinlerini yaymaya başladılar. [133]

Bu dönemde zındıklık çok çeşitli anlamlard kullanılıyordu. Halk arasında "**zındık**" demek, ahlaksız ve sefih insan demekti. meselâ şair *İbrahim b. Seyyebe*, halk arasında zındık olarak biliniyordu. Ancak onun ağzında dinin aleyhinde hiçbir kelime duyulmamıştı. Ama çok sefih bir kimseydi. Şarap ve içki içtiğinden dolayı *Adem Hafid Ömer .Abdi'l-Aziz* de aynı ithama maruz kalmıştır. Şiirlerinde içkiye teşvik eden unsur olduğundan dolayı Halife *Mehdi* ona üçyüz kırbaç vurdurmuştur. Bu kzat,"Ben Allah'a gözümü açık kapayıncaya kadar bile şirk koşmadım" demektedir.

Gerçek şu ki bu zamanda bir çok şair insanları fısk ve fücura çağırmada ifrat ediyorlardı. Hatta davetle de yetimiyorlar, zaman zaman dine de alaylı bir

133 Ahmed Emin, **Duha'l-İslam**, Beyrut, ts. I, 138-139

şekilde dokundurmalarda bulunuyorlar, dinin hükümleriyle dalga geçiyorlardı. İçkinin haramlığı, insanların cehennem ateşiyle korkutulması, öldükten sonra dirilme ve hesab günü gibi imani konularda alay eden şairler vardı. *Beşşar b. Bürd* ve *Ebû Nuvas* bunlar arasındaydı. [134]

Bu asırda zındıklığın bir başka mânâsı daha vardı..Bazı **Fars** kökenli kimseler, zahiren İslama girmiş gibi görünüyorlar, batınen ise eski **Fars** dinlerinden olan **mânâ**'ya inanıyorlardı. Ancak belki bir makama erişmek için Müslüman gözüküyorlardı. Mevzu hadisleri hadis kitaplarına koyanların böyle kimseler olduğu rivayet edilmektedir. *Abdü'l-Kerim b. Ebi'l-Vecce*, zındıkla itham edilmiş, *Mansur*'un onu öldürtmesi anında, dört bin hadis uydurduğunu itiraf etmiştir Bunun dışında yazar ve şair olarak da bu ifsad görevini yapan ve zındıklıkla itham edilen, gerçekten de zındık olan insanlar çoktu. Bu dönemde saydıklarımızın dışında zındıklıka meşhur olanlar arasında, üç *Hammad* diye bilinen *Hammad Acred, Hammad er-Raviye, Hammad b. ez Zebirgani, İbn. Mukaffa, Yunus* ibn. Ebi Ferve, *Muti' b. İyas, Ali b. Halil* de zikredilebilir.[135]

Abbasî halifelerinin çoğu zındıklarla mücadele etmiştir. Halife *Mansur, Mehdi, Harun er Reşid* ve *Me'mun* kendi dönemlerinde zındıklarla mücadele etmiş olan kimselerdir. Ancak halifelerin zındıkla mücadelesi yetersiz kalmıştır. *Hadi* hilafete geçtiğinde,(H.168) , içlerinde amca çocuklarından *Davud b. Ali* ve *Yakub b. Fazl*'ın da bulunduğu bir grubu bu sebeble öldürtmüştür. *Memun* ise bir yerde zındık olduğunu duyduğunda onu huzuruna getirtir, kelamcılarla münazara ettirir ve ikna edip islama girmelerine çalışırdı. Eğer bunlar eski inançlarından dönmezlerse öldürtürdü.[136]

Çeşitli alanlarda faaliyet gösteren bu zındıkların, zühd ve tasavvuf yoluna girmiş olanlara etkisi olduğu bildirilmektedir. Bu zındıklar, hayvanların kanını akıtmadıkarından, et yemezlerdi. Hatta "köpeğe merhamet etmeyen, geyiğe de merhamet etmez.Serçeye merhamet etmeyen, çocuğa da merhamet etmez.Küçük işler büyüklerine sebeb olur" diyerek, bazı müslümanların da kendi görüşlerine yakınlaşmasını sağlamışlardır. [137].

Bahsedilen sefahet,zındıklık, oyun-eğlence , içki meclislerinin çokluğu gibi durumlara bakarak, Abbasî toplumunun bütününün öyle olduğunu zannetmek doğru değildir. Gerçek zındıklık Fars kökenli küçük bir gruba mahsustu.En yaygını ise sefahet idi.Bu da toplumun genelinde yoktu. insanların ekserisi ise

134 Ahmed Emin, a .g. e., I, 146-148

135 Ahmed Emin, a. e., I, 150; Hasan İbrahim Hasan, **Tarihu'l-İslam**, III, 143 vd.

136 Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, III, 82-83

137 Ahmed Emin,**Duha'l-İslam** I, 153-154

ekonomik bakımdan güçsüzdü ve geçim sıkıntısı içerisindeydi. Bu dönemde şarkı söylenen, içki içilen yerler dolduğu gibi, camiler, mescidler ve tekkeler de tolup taşıyordu[138]. Toplumun önde görülen kesiminin sefahet içinde yüzmesi ve zındıklığın çeşitli mânâlarıyla yaygın olması, halkın dine ,kendini o fitnelerden korumak için zühde yönelmesine sebeb oluyordu.

138 Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb, III**; 83-84

# İKİNCİ.BÖLÜM

# ABBASÎ DÖNEMİ ZÜHD ŞAİRLERİ

## A-EBU'L-ATAHİYYE

### 1-HAYATI

Abbasi devrinin en meşhur şairlerinden olan *Ebû'l-Atahiye*'nin asıl ismi, ***İsmail b. el Kasım. Süveyd b. Keysan***'dır. Künyesi ***Ebû İshak***, ***Ebû'l-Atahiye*** ise lakabıdır. Babası **Aneze** kabilesi mevlası olan *Ebû'l-Atahiye*'nin, annesi *Ümmü Zeyd binti Ziyad el Muharibi*, Zühreoğulları mevlası idi. Şairin **Kufe** yakınlarındaki **Aynü't-Temr**'de, H. 130, (M. 748) senesinde dünyaya geldiği, **Kufe**'de yetişip hayatını çömlekçilik yaparak kazandığı rivayet edilmektedir.[139]

Şiir söylemeye daha çocuk yaşlarda başlayan şair, yaptıkları çömlekleri satarken bir taraftan da şiirle meşgul olurdu. Müşteriler, onun okuduğu şiirleri bir şey bulamasalar, çömlek parçaları üzerine yazarlardı. Kasideleri dilden, dile, gönüld en gönüle gittikçe yayılan Ebû'l-Atahiyye'nin şöhreti **Bağdat**'ta Halife *Mehdi*'nin sarayına kadar ulaşınca, şiire ve şairlere yakın ilgi duyan Halife, onu Bağdat'a davet etti. Şair ilk zamanlarda saraydaki şatafatlı hayata ayak uyduramadı ve Halife'nin iltifatlarına mazhar olamadığı gibi, onun gazabına bile maruz kaldı. Halife'nin "*Utbe*" isimli cariyesine gönlünü kapltıran şair, onu şiirleriyle tasvir etmeye başlayınca Halife tarafından hapse atıldı. Hapisten çıkarıldıktan sonra, artık açıktan açığa cariye *Utbe*'den bahsetmez oldu. sarayın büyük ve güzel imkanlarından istifâde etmek için Halife ve yakınlarıyla iyi geçimenin şart olduğunu anlamıştı.[140] Şairin "*Ebû'l-Atahiyye*" lakabını da, Halife *Mehdi*'nin bir gün kendisine "**muattah**" dediğinden dolayı aldığını ileri sürenler vardır.[141] Muattah, lügatlerde "**noksan akıllı**"[142]Atahiyye ise, "**ahmak, insanları saptıran, akıl zaafiyeti olan**"[143] mânâlarına gelmektedir.

Abbasî dönemi halifeleri genellikle methedilmeyi seven kimseler

139 el Isfahanî, el Eganî, IV 3; J. Oestrup,"Ebû'l-Atahiyye", İA, IV74; Hayreddin ez Ziriklî, el A'lam, Beyrut, 1989 I, 221; Ahmed el Haşimî, Cevherü'l-Edeb,Kahire, 1969, II, 191,; el Hatibü'l-Bağdadî, Tarihu'l-Bağdat, Beyrut, ts. IV 258,

140 İbn. Halikan, Vefayâtü'l-A'yan, Beyrut, ts. I, 219,

141 el Isfahanî, el Eganî, IV 4-5

142 İbrahim Mustafa, (heyet), İstanbul, ts. Mucemu'l-Vasit,"Muattah",

143 İbn. Manzur, lisanü'l-Arab, "Atahiyye"

olduğundan.bütün şairler gibi *Ebû'l-Atahiye* de Halife *Mehdi*'yi bir çok defa övmüştür. Onun şu mânâdaki beyti, methin engüzel örneklerinden sayılmaktadır:

أتتْـه الخلافـةُ مُنقادةً     إليه تُجَـرِّرُ أذيالَها
ولـم تك تصلُـح إلاّ له     ولـم يك يصلُـح إلاّ لها
ولـو رامهـا أحـدٌ غيرُه     لزُلزلـت الأرضُ زلزالَها
ولو لم تُطِعْه بنـاتُ القلوبِ     لمّـا قَبِـل اللّـهُ أعمالَها

"Hilafet, halifeye boynunu eğerek,eteklerini çekerek geldi. Hilafet Halife'ye, Halife de hilafete ne güzel yakıştı. Hilafeti *Mehdi*'nin dışında birisi isteseydi, yer yerinden oynardı. Şayet kalpler bu Halife'ye iteat etmezse, Allah o kalb sahiplerinin amellerini kabul etmez."[144]Şair bu beyitlerinde mübalağa ile birlikte istiareyi de kullanarak *Mehdi*'nin hilafete ne kadar layık olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Halife *Mehdi*'nin, m. 775 yılından, 785 yılına kadar devam eden on yıllık hilafeti zamanında onu bir çok defalar överek, büyük armağanlar alan şair, halifenin kızı için yazdığı bir kaç beyitlik mersiye sebebiyle bin dirheme nail olmuştu.[145]Halife *Mehdi* vefat edince onun yerine geçen el *Hadi*'yi de öven şair, onun da büyük iltifatlarına ve armağanlarına mazhar oldu. [146]

Bir sene iki ay hilafett kalan el Hadi'den sonra, M. 786'da *Harun er Reşid* Halife oldu. Ebû'l-Atahiye bu dönemde iç dünyasında fırtınalı ve kararsız günler yaşar. Çok sevdiği *el Hadi*'nin ölümü, onun kalbinde derin yaralar açmış, o da onun hatırasını korumak için şiir yazmaktan vazgeçmiştir.*Harun er Reşid*'in şiir yazma isteğini kabul etmeyen şair, hapse atılır. Daha sonra halifeyi övmeye başlayan şair ile *Harun er Reşid* ile arası düzelir. Fakat bir gün hac dönüşünde, şairin "sof" giydiğini, yani sufî olduğunu öğrenince adeta şok geçirir.Şairi bu hale iten sebeblerden birisinin, cariye *Utbe*'yi bir defa da *Harun er Reşid*'den istemesi ve kondan red cevabı alması olduğu kaydedilmektedir.Şair tamamen ümitsizliğe kapılınca, şairlik sanatını boş ve mânâsız görmeye başlamış, ama yine de şiirden vazgeçememiştir. Arap Edebiyatı Tarihçileri, şairin bu ümitsiz aşktan sonra zühdle ilgili şiirler yazmaya, yani zühdiyata yönelmeye başladığını ifâde etmektedirler[147]

Şair artık şiirlerinde iffetli bir yol takip etmeye başlar. İçki meclislerini terkeder, kadınları tasvir etmez olur. Halife'nin bu konularda şiir yazdırma isteklerine karşı çıkan şair, yine hapsedilir.

144 el Makdisî, Umeraü'ş-Şi'r, s. 152.

145 el Isfahanî, el Eganî, IV 76

146 el Isfahanî, a.g.e, IV 58-59

147el Makdisî, Umeraü'ş-Şi'r, s, 154

Bir müddet sonra hapsin sıkıcı hayatına dayanamayan şair, halifeyi methetmeye başlayınca araları düzelir. Bu tarihten sonra şair, halifenin isteği üzerine ona sık sıknasihat ederdi. Şiirle yaptığı bir nasihatında şöyle demişti:

لا تأمَنِ الموتَ في طَرْفٍ ولا نَفَسٍ ... إذَا تَستَّرْتَ بالابوابِ والحَرَسِ
واعْلَمْ بأنَّ سِهامَ الموت قاصدةٌ ... لكلِّ مُدَّرِعٍ منّا ومُتَّرِسِ
تَرجو النجاةَ ولم تَسْلُكْ طَرِيقَتها ... إنَّ السفينةَ لا تَجْرِي على اليَبَسِ

"Kapıların ve muhafızların arkasına gizlendiğinde bile ölmden bir nefeslik olsun, bir göz açcıp kapayıncaya kadar emin olma. Bilki ölüm oku, her zırhlı ve kalkanlıya yönelir. Kurtulmayı ümid etsen de, kurtuluş ölüm yolunda ilerleyemez. Çünkü gemiler kuru yerlerde asla yüzemez."[148]

Bu şiirinde ölümü oka benzeten şair, halifeyi de zırh giymiş birkimseye teşbihetmektedir. Diğer taraftan kurtuluşu bir gemiye benzetmiş, ölümü ise o geminin yüzemeyeceği susuz bir yere teşbih ederek istiare sanatını kullanmıştır.

Halife *Harun er Reşid*'in akabinde hilafet makamına geçen *Me'mun* zamanında ömrünün son yıllarını geçiren şair, vefat edene kadar onun çok ihsanlara nail olmuştur. [149]

*Ebû'l-Atahiye*'nin doğduğu tarih üzerinde görülen ittifak ölüm tarihi üzerinde yoktur. Onun Hicri 209, 210, 213 veya 220 tarihlerinde vefat etmiş olabileceği ileri sürülmektedir.[150]

Şairin farklı ölüm tarihleri ile ilgili bilgileri kabul etmeyen **A'yanü'ş-Şia** yazarı *Muhsin el Emin*, şairin bir şiirinde,"doksan sene yaşadım" ifâdesini delil göstererek, onun H. 220 yılında vefat ettiğinin kesin olduğunu ileri sürer.[151]Şairin vefat etmeden önce şu beyitleri mırıldandığı söylenmektedir:

إلهي لا تُعَذِّبْني فإنّي ... مُقِرٌّ بالذي قد كان مِنّي
فما لي حيلةٌ إلاّ رجائي ... لِعَفْوِك إنْ عَفَوْتَ وحُسْنُ ظَنّي
وكَم مِنْ زَلَّةٍ لي في الخَطَايا ... وأنتَ عليٌّ ذو فَضْلٍ ومَنٍّ
إذَا فَكَّرْتُ في نَدَمي عليها ... عَضِضْتُ أنامِلي وقَرَعْتُ سِنّي (٢)

148 el Isfahanî, el Eganî, IV, 112

149 el Isfahanî, a.g.e. IV, 57

150 el Isfahanî,a. e., IV, II7; el iskenderî(heyet),el **Mufassal**, s. 198

151 Muhsin el Emin, **A'yanü'ş-Şia**, Beyrut, ts. VI, 393

يَظُنّ النّاسُ بي خيراً وإنّي     لَشَرُّ الخَلْقِ إنْ لم تَعْفُ عنّي

"İlahi bana azab etme. Ben kusurlarımı itraf ediyorum. Affetmek senin şanındandır. Affını ümit etmekten ve sana hüsn-ü zan beslemekten başka çarem yoktur. Benim nice hatalarım var. Sen fazl ve ihsan sahibisin.Pişmanlıkla bu kusurlarımı kdüşündüğümde, parmaklarımı ısırıyorum, nedamet ediyorum. İnsanlar bende hayır var zannediyorlar. Eğer sen affetmezsen, mahlukatın en şerlisi ben olurum."[152]

2-FİKİRLERİ

*Ebû'l-Atahiye*'nin, **Şia**'ya bağlı **Zeydiye** mezhebine girdiği, **Cebriye**'ye de meyli bulunduğu bilinmektedir.[153]Şair, halife *Me'mun*'un huzurunda yaptığı bazı tartışmalarda ,"Kulun yaptığı iyilik te kötülük te Allah'tandır" diyerek, **Cebriyeci** bir fikre sahip olduğunu göstermektedir. Me'mun ise onun böyle şeylerle değil, şiiriyle meşgul olmasını nasihat ederdi.[154]

İtikadi mezhepler arasında en fazla tartışma mevzuu olan,"Kur'an mahluk mudur,değil midir?" sorusuna, *Ebû'l-Atahiye*,"Mahluktur" şeklinde cevap vererek,nasıl bir görüşe sahip olduğunu gösterirdi. [155]

İşte *Ebû'l-Atahiye*'nin bu görüşleri Şia Mezhebinin üç kolundan biri olan **Zeydiye** Mezhebine mensup olmasından kaynaklanmaktadır. **Zeydiye** mezhebi, Şia'nın diğer kolları olan **İmamiye** ve **Galiye**'ye nizbeten, ehl-i sünnete daha yakın olandır. Fıkıhta ekseriyetle Hanefi mezhebini benimsemiş olan **Zeydiye**'ye yapılan en büyük tenkid, itikadda **Mu'tezile** mezhebine yönelmiş olmasından dolayıdır. Kelamcılara göre ne kadar tenkid edilirse erdilsin, bu tenkidler hiçbir zaman Zeydiyye'yi İslam dairesinden çıkarmaz.[156] **Mu'tezile** meszhebinin Kur'an'ın mahlukiyeti konusundaki görüşü ise, Allah'ın ezelden mütekellim olmadığı, nihayet kendisi için bir kelam yaratıp onunla konuştuğu, bunun için kelamın mahluk, sonradan meydana gelme olduğu ve zatı ile kaim olmadığı şeklindedir.[157]

Bu konuda ehl-i sünnetin görüşünü denakletmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.Onlara göre, Allah'ın kelamı, Allah'ın zatı ile kaim olan bir mânâdır. Mahluk olarak vasıflandırılması mümkündeğlidoir. Buna göre

152 el Isfahanî, el **Eganî**, IV 115

153 Muhsin el Emin, **A'yan**, VI, 386

154 el Isfahanî, el **Eganî**, V, 8

155 el Isfahanî, a.g.e, V, 10

156 Bekir Topaloğlu, **Kelama Giriş**,İstanbul, 1981, s. 249,

157 Nureddin es Sabûnî, **Maturidiyye Akaidi**, yy, ts. (Terc.Bekir Topaloğlu) s.85

Kur'an'a **"hâdis"** denilir,ama **"mahluk"** denemez. Çünkü Kur'an'ın harfleri sonradan olmadır. Ancak Allah'ın kelamı ezelidir.[158]Bu izahlardan anlaşılmaktadır ki, *Ebû'l-Atahiye*'nin "Kur'an'ın mahluk" olduğu şeklindeki görüşü, onun ehl-i sünnet bir görüşe sahip olmadığını göstermektedir.

*Ebû'l-Atahiye*'nin muasırlarının onu dinsiz saydığı iddiâ edilmektedir. Bazı eserlerde,onun öldükten sonra dirilmeyi inkar ettiği, bu sebeble zındıklıkla itham edildiği belirtilir.[159]Halbuki bazı kaynklarda da onun zındıkla itham edilmesinin asıl sebebinin , haşri inkar etmesi değil, şiirlerinde haşirden bahsetmemesi olduğu bildirilmektedir.

Gerçekten de şair, şiirlerinde haşirden bahsetmez, ama ölümden ve kabirden sık bahseder. Fakat bu, onun "zındık" olduğuna delil değildir. [160] Bazı kaynaklarda ise onun Arap asıllı değil, Fars asıllı olduğundan dolayı zındıklık ithamıyla karşı karşıya kaldığı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre Fars asıllı olanların dışında hiç kimse zındıklıkla itham edilmemiştir. [161]

Kaldı ki bizzat şair de kendisini zındıklıkla itham edenlere şiirleriyle cevap vermiş ve ithamları reddetmiştir. Kendisine zındık diyen birisi ölünce,"Allah bana attığın iftiradan dolayı seni affetsin" demiştir.[162] Bir başka ifâdesinde ise,"Herkes beni zındık zannediyor. Halbuki benim tevhidden başka dinim yok" demekte ve şu beyitleri söylediği rivayet edilmektedir:

وبدؤهم كان من ربهم      وكل إلى ربه عائد
فيا عجبًا كيف يعصى الإله      أم كيف يجحده الجاحد
وفى كل شيئ له آية      تدل على انه واحد

ألا إننا كلنا بائد      واى بنى آدم خالد

"Dikkat edin. Hepimiz fanîyiz. Hangi insan ebedîdir ki? İnsanlar Rablerinden gelmişler, yine ona döneceklerdir. Şaşılacak şey.Allah'a nasıl isyan edilir? Yahud inkarcı O'nu nasıl inkar eder? Herşeyde Allah'ı gösteren bir delil vardır.Ve Allah'ın tek olduğuna delalet eder."[163]

İşte bu şiiri onun zındık değil, tevhid inancında olduğunu göstermektedir.Her ne kadar o , zühd ile ilgili şiirlerinde söylediklerini tam olarak yaşamıyorsa da, bu onun zındık olduğuna delil gösterilemez.

---

158 Ethem Ruhi Fığlalı, **İtikadî İslam Mezhepleri**, İstanbul, 1983, s. 63

159 J. Oestrub, **"Ebû'l-Atahiyye"**, **İA**, IV 74

160 Muhsin el Emin, **A'yan** ,IV 38-39

161 el Makdisî, **Umeraü'ş-Şi'r**, s. 150

162 el Isfahanî, **el Eganî**, IV 38-39

163 el Isfahanî, **a.g.e.**, IV 39

## 3-EDEBÎ YÖNÜ

Ebû'l-Atahiyye'nin şiirlerinde insanları etkileyen bir yön vardır. *el Ferra Yahya b. Ziyad*, onun asrının en iyi şairi olduğunu bildirirken, *Selman el Hasr* da onun "cin ve ins şairi" olduğunu söylemektedir.Onun şu beyitlerinin bunun ispatı olduğu ifâde edilmektedir:

دار سوء لم يدم فَرَحٌ لامرئٍ فيها ولا حَزَنٌ
في سَبيل الله أنفُسُنا كلّنا بالموت مُرْتَهِنٌ
كلُّ نفسٍ عند ميتَتِهَا حَظُّهَا مِنْ مَالِهَا الكَفَنُ

"Biz öyle bir dünyadayız ki, insan için sevinç de hüzün de baki değildir. Nefislerimizi Allah yolunda harcayalım. Hepimiz ölüm tarafından rehin alınmışız.Her nefsin ölüm zamanında malından payı kefenidir. "[164]

Ebû'l-Atahiyye'nin şiirlerini iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısım zühdiyat denilen dinî şiirleridir. İkinci kısım ise, methiyeler, zarif nükteli manzumeler, mersiyeler, irticalen söylenmiş şiirler, öğütler ve hikmetlerdir.[165]

Ebû'l-Atahiyye çok serî şiir yazan bir şairdi. Şiirlerinde kendine has, basit bir üslub görülür.Hatta onun bazı şiirlerini okuyanlar nesir okuyorum zannına bile kapılabilirler. Halbuki vezinli ve kafiyeli olarak nazmedilmiştir.[166]Bir günde yüzelli beyit şiir yazabildiği, şiirlerinin çokluğundan dolayı bütün şiirleri derlenemeyen nadir bir kaç şair arasında olduğu zikredilmektedir. [167]

Şairin diğer konularda yazıp söyledikeri değil de, daha çok zühdiyat şiirleri rağbet görmüştür. Onun zühde ait şiirleri koyu bir karamsarlık taşımasına rağmen, insn ruhu üzerinde oldukça etkilidir. [168]

Şiirlerinin ilham kaynağı okuduğu kitaplar, kendi hayat tecrübeleri, ölüm ve fanîlik hakkındaki düşünceleridir. Kendisinden önce zühd konusunda şiir yazanlara göre daha çok ve daha uzun şiirler yazmıştır. Zühdün adeta felsefesini yapmış, insanları zühde ve takvaya özendirmiştir. Geçimini sağlama mecburiyetinden dolayı cahiliye şairlerinin şiirlerine eğilememiş, bu konudaki edebî-ilmî toplantılara katılamamış olması, onun şiirlerinde görülen alışılagelmişliğin dışında bir tarz, üslüp ve ifâde yeniliğinin başlıca amili olarak

164 el Isfahanî, a. e., IV 14

165 Erol Ayyıldız, "Atahiye", DİA, X, 294

166 el iskenderî(heyet) el Mufassal s. 197; el Isfahanî, el Eganî, IV 4

167 Ziriklî , a.g.e, I, 321

168 Erol Ayyılldız "Atahiye" DİA, X, 294

görülmektedir. [169]

## B-EBU NUVAS

### 1-HAYATI

Abbasî döneminde zühdiyatla ilgili şiirler nazmeden şairlerinden birisi de Ebû Nüvas'tır. Asıl adı el Hasen b.Hani olan şairin H. 130-145 yılları arasında Ahvaz'da doğduğuna dair çeşitli rivayetler vardır.[170]Onun Basra'da doğup yetiştiği de ileri sürülmektedir.[171]Bazı kitaplarda ise doğumu ve ölümü ile ilgili daha farklı tarihler de verilmektedir.[172]

Babası *Hani* ve annesi *Cülleban* hanım **Fars** asıllıdır. [173]Babası, **Horasan** Valisi *Cerrah b. Abdullah el Hakemî*'nin azatlısı olduğu için kendisine "**Hakemî**" nisbesi verilmiştir. Asıl künyesi *Ebû Ali* olmakla birlikte, *Ebû Nüvas* diye tanınmıştır. Bir rivayete göre saçlaranın çok uzun olmasından dolayı, kendisine "**uzunsaçlı ve perçemli**" anlamında "**Ebû Nüvas**" denmiştir. Veya, **Yemenli** Hakimoğgullarından olduğu için **Yemen** krallarından *Zünüvas*'a izafeten bu künyesi almıştır.[174]Bazı eserlerde *Ebû Nüvas*'ın bu künyesi kendisinin koyduğu da rivayet edilmektedir.[175]

*Ebû Nüvas* küçük yaşta iken, ailesi Basra'ya gelip yerleşmişti. Altı yaşında babasının ölümü üzerine onu annesi büyüttü.[176]Kur'an-ı Kerim'i *Ali Yakup el Hadramî*'den[177] **Farsçayı** da annesinden öğrenen şair, ayrıca bazı şiirler de ezberlemişti. Çeşiti hocalardan **Arapça** ve **Arap** edebiyatı ile ilgili dersler alan *Ebû Nuvas*, yanında çalıştığı bir attar vasıtasıyla, **Kufeli** şair *Valibe b. Hubab* ile tanışarak ondan şiir sanatıyla ilgili temel bilgileri öğrendi. Ahlak dışı söz ve davranışlarıyla tanınan *Hubab*, onu **Kufe**'ye götürdü. *Ebû Nuvas* **Kufe**'de alkola bağımlı bir hayat sürmüştür.[178]Onun *Valibe b.*

169 Erol Ayyıldız, "**Atahiye**", **DİA**, X, 295

170 Nasuhi Ünal Karaarslan, "**Ebû Nuvas**", **DİA**, X, 205

171 İbn. Halikan, **Vefeyât**, II, 95

172 Muhsin el Emin, **A'yan**, V, 331; el Isfahanî,**el Egani**, XXV, II; Muhammed b. Mükerrem b. Manzur, **Muhtasar Tarih-i Dımaşk**,Dımaşk, 1985, VII, 83, İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, **el Kamil fi't-Tarih**, Beyrut, 1982 VI, 251; el -Bağdadî, **Tarihu Bağda**, VII, 336

173 İbn. Manzur, **Muhtasar**, VII, 84

174 el İsmail b. Ömer.b. Kesir, **el Bidaye ve'n-Nihaye**, yy. ts.X, 227 ; Nasuhi Ünal Karaarslan,"**Ebû Nüvas**", **DİA**, X, 205

175 el Isfahanî, **el Egani**, XXV, 10

176 Nasuhi Ünal Karaarslan, "**Ebû Nüvas**", **DİA**, X, 205

177 el Isfahanî, **el Eeganî**, XXV, 13; Muhsin el Emin, **A'yan**, V, 336

*Hübab*'ın evinde yedi gün kaldığı, hiç ayıkmadıkları için birbirlerinden haberdar olmadıkları rivayet edilmektedir Bu, onun alkole ne kadar düşkün olduğunu göstermektedir.[179] Ancak **Ayanü'ş-Şia** müellifi şairin *Valibe b. Hübab* ile tanışmasından bahsetmesine rağmen, onun içkiye düşkün birisi olduğundan sözetmemektedir.[180]

Bu arada **Kufe**'de meşhur olan *Halef el Ahmer* ile tanışarak, bin adet urcuze ve kasideyi ezberlemek şartıyla ondan icazet almış, altmışı kadın çok sayıda şairden şiir rivayet etmiştir.[181] *Ebû Nuvas* bütün bunların yanında, fıkıh, tefsir, hadis gibi ilimleri de öğrenmiştir.[182]

*Ebû Nuvas*'ın üstün zekası ve mükemmel fiziyonomisi, onun Abbasî sarayına girmesini kolaylaştırmıştır. Bağdat'a gittiği zaman, *Herseme b. A'yen*, onu *Harun er-Reşid*'e takdim etmiş, halifeye yazdığı kasidelerden dolayı ödüllendirilmiştir. Şair sarayda kazandığı mevkiini bir kenara iterek, **Bağdat**'taki meyhane ve batakhaneleri dolaşmaya başladı. *Harun er-Reşid* şairin bu durumunu işitince, onu belki vazgeçer diye hapsettirdi. *Bermekî* ailesinin de etkisiyle *Harun er-Reşid* onu affetti ve serbest bıraktı. H. 187'de *Bermekî* ailesinin görevden uzaklaştırılmasından çok hüzünlenen şair, **Bağdat**'tan ayrılarak **Mısır**'a gitti. Kendisini çok iyi karşılayan **Mısır** Defterdarı *Hasib b. Abdi'l-Hamid*'e kasideler yazdı. **Mısır**'da iken **Bağdat**'ı özleyen şair, hasret şiirleri yazmaya başladı. Özellikle de **Bağdat**'taki sefaheti ve batakhaneleri özlemişti. **Bağdat**'a döndüğünde halife *Harun er-Reşid* fazla yaşamadı.

Onun yerine hilafet makamına geçen *el-Emin*, (H.193-198) sefahate meyli bulunduğundan hilafet sarayını bir eğlence merkezi haline getirip, şarkıcı ve rakkaseleri doldurunca, *Ebû Nuvas*'ı içki arkadaşı edindi. *Ebû Nuvas* bu halifenin istediği gazelleri nazmediyordu. Ancak,"Dikkat edin. Bana içkiyi açcıktan vermek mümkün olduğu müddetçe gizlice değil, açıktan açığa verin." beytiyle başlayan şiirinden dolayı *el- Emin* de onu hapsettirmek zorunda kaldı.[183]

*Ebû Nuvas* gençlik çağını sefahet içinde geçirmiş, ihtiyarlık çağına gelene kadar da aynı minval üzere devam etmiştir. Henüz ihtiyarlık dönemine girmediği günlerde şairin yaptığı kötülüklerden vazgeçtiği şayiası yayılınca,

178 Nasuhi Ünal Karaarslan, "**Ebû Nuvas**", **DİA**, X, 205

179 el Isfahanî,el **Egani**, XXV, 19

180 Muhsin el Emin, **A'yan**, V, 335-336

181 Muhsin el Emin, a.g.e, V, 336; Corci Zeydan, Tarihu Adâbi'l-lügati'l-Arabiyye, II.,61

182 Şevki Dayf,**Tarihu'l-Edeb**, III, 222

183 Şevki Dayf, a.g.e, III, 224-226; Nasuhi Ünal Karaarslan, "**Ebû Nuvas**", **DİA**, X, 206

arkadaşları onu tebrik etmeye gelmişler, şair onlara "Vallahi ben eskisinden daha şerli bir kimseyim" hitabında bulunur, yanındaki *Yahudi* çocuğa, "Bana içki getir." derdi. Çocuğa kendisini bu şayiadan dolayı tebrik etmeye gelen olduğunda hemen içki getirmesini tenbihlerdi.[184]

Yaşı ilerleyip de hastalıklar kensine hücum edince şair Allah'a yönelmeye başladı, zühdle ilgili bir çok şiir nazmetti. Kendi hakkında gelen rivayetlere göre hayatında bir çok defa dönüş yapmış ama her defasında da fısk ve fücur alemine tekrar yönelmiştir. *Harun er-Reşid* zamanında hapse atıldığında yine zühde yöneldiği, H. 190 tarihinde Hacca gittiği gelen rivayetler arasındadır.Şairin H. 195-199 tarihleri arasında vefat ettiği bildirilmektedir.[185]

*Ebû Nuvas*'ın bu bozuk tabiatının oluşmasında bir çok etkenin rolü olmuştur. **Fars** asıllı olan şairin yetiştiği muhitin tesiriyle **Arap, İslam, Hind, Yunan, Fars, Hıristiyan, Yahudi** kültürlerini öğrenen şairin hayatın baskı ve sıkıntılarından kaçmak için mecuniyete, fıska yöneldiği kaydedilmektedir. *Beşşar* gibi inkarcı mânâsında bir zındıklığı olmayan şairin, bazen kendisini "**dehrî**" olarak ilan ettiği, bazen de "**asi bir mümin**" olarak vasıflandırdığı görülmektedir Onun bazen haşri inkar ettiği de ifâde edilmektedir. Bütün bu tezatlar içeresinde, şairin zühdiyata dair yazdığı şiirleri incelerken de göreceğimiz gibi, o her zaman Allah'ın af ve mağfiretine itimad etmiş bir kimseydi. [186]

## 2-EDEBÎ YÖNÜ

**Abbasî** döneminde üslup, konu ve mânâ bakımından yenilikler yapan bir çok şair yetiştiğini daha önceki bölümlerde zikretmiştik. Bu yenilikçilerden birisi olan *Ebû Nuvas*, içki, gazel, av ile ilgili şiirleriyle ön plana çıkmış, bunun yanısıra **Abbasî** döneminde ortaya çıkmış şiir türleriyle de ilgilenmiştir.[187]Şairin methiye ve hicviye de nazmettiği, ancak bunlarda başarılı olamadığı rivayet edilmektedir.[188]

***Muhsin el Emin*** onun şiirlerinin lafız bakımından ince, mânâ bakımndan bedi', hayal yönünden de güzel olduğunu bildirdiği eserinde, onun şiirin bütün türlerinde kendisini gösterdiğini, hamriyat denilen içki ile ilgili, mecuniyet denilen müstehcenlik ve sefahetle ilgili şiirlerinin ise diğer şairlerden farklı

184 el Isfahanî, el **Egani**, XXV, 274

185 Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, III, 226; Corci Zeydan, **Tarihu'l-Adâb**, II., 60

186 Şevki Dayf, a.g.e, III.227; el Isfahanî, **el Eganî**, XXV,291; Ahlam Zaim.**Ebû Nuvas**,s. 31

187 Hasan İbrahim Hasan, **Tarihu'l-İslam**, II, 340

188 el Isfahanî, **el Eganî**, XXV, 56

tarafını oluşturduğunu söylemektedir. Şiirlerinin garib mânâlı buluşlarla dolu, "**sehl-imümteni**", tekellüfsüz, ince mânâlı, tatlı olduğu yine aynı yazar tarafından ifâde edilmektedir.[189] Diğer taraftan aynı yazar, cahiliyede *A'şa* ve *İmrü'l-Kays*, **İslâmî** dönemde *Cerir* ve *Ferezdak*, muhdisûn arasında ise *Ebû Nuvas*'ın en iyi şairlerden olduğunu bildirmekte ve zühd şairi *Ebû'l-Atahiyye*'nin *Ebû Nuvas* hakkında, "Zühdle ilgili onaltı bin beyit şiir yazdım. *Ebû Nuvas*'ın bir kaç beyitlik şiirini ise daha çok sevdim" dediğini nakletmektedir.[190] Aynı değerlendirmeler, *Corci Zeydan* tarafından da yapılmaktadır[191]

Onun zamanının en iyi şairleri arasında bulunduğu bir çok Arap edebiyatçısı tarafından belirtilmektedir.[192]

Hiç evlenmeyen Ebû Nüvas'ın şiirlerinde birçok kadının adı geçmektedir.*el Isfahani*, onun cariye *Cenan* ile ilgili yazdığı şiirleri zikretmektedir.[193]

Ebû Nüvas, başlagıçta yadırganmasına rağmen kasidenin iç yapısını istediği şekilde değiştiren ve bunu kabul ettiren bir şairdir. Şiirin klasik temalarının hepsini işlemiş olmakla birlikte daha ziyâde şarap ve mücun şairi sayılır. En güzel aşk şiirlerini terennüm eden bu şen-şakrak şair, "talel" denilen eski yurt yıkıntılarına ağlama geleneğine şiirinde çok az yer vermiştir. *Ebû Nüvas*'ta şiir hem kelimelerinin seçimi hem de anlam yönünden büyük bir gelişme göstermiştir. *İbn. Reşik el-Kayrevanî*'ye göre de *Ebû Nüvas* önceki şairlerin kullandığı üslubu aşmış, belli lafızlara bağlı kalmamıştır. Bu sebeble şiirinde halk dilinden sözlere, bazı nadir kelimelere ve çok sayıda **Farsça** tabire yer verdiği görülmektedir. Klasik üslub ve kalıpları türün özelliği olarak bilhassa av şiirlerinde kullanmıştır.Usta ve titiz bir şair olan, bu sebeble de günde ancak bir iki beyit söyleylebilen *Ebû Nüvas*'ın mükemmel şiirleri yanında sarhoşken uluorta söylediği zayıf şiirleri de vardır. Şarap şiirleri genel olarak sapık ilişkilere ve birtakım edep dışı konulara dair mücunî beyitlerle karışıktır. Bu şiirlerinde manevî ve ahlakî değerleri önemsemez, hatta onlarla alay ederek fuhşu ve umursamazlığı özendirir.

Şairin geçim kaynağını teşkil eden methiyeleri pek çoktur. Bunlar daha ziyade **Abbasî** halife ve emirleriyle Bermekiler ve **Mısır** Defterdarı *Hasib*

189 Muhsin el Emin , **A'yan**, V, 336

190 Muhsin el Emin, **a.g.e.**, V, 337 ; İbn Manzur, **Muhtasar**, VII, 77-78

191 Corci Zeydan, **Tarihu Adâb**, II., 61

192 İbn. el İmad ,**Şezarât**, I, 345; Ahlam Zaim, **Ebû Nuvas**, 32,33; İbn. Halikan,**Vefeyât** II, 96

193 el Isfahanî, **el Egani**, XXV,1 29-135

için sölenmiştir. Keskin hicivleri yer yer alaycı ve iğneleyici olup eleştirdiği kimsenin şahsına ve onun değerlerine saldırılarla doludur. Az sayıdaki kısa mersiyeleri ise samimî ve etkileyicidir.[194] Av şiirlerinde, avı, av aletlerini, av hayvanının azalarını vasfeden şair, bu tasvirlerinde eski kalıpları kullanmış, ama yer yer de yeni unsurlar, yeni mânâlar eklemiştir.[195]

### 3- FİKİRLERİ

Ehl-i beyte sempati ile bakan şair, aynı zamanda Abbasîlerin hilafetini meşrû kabul etmiş ve *Harun er-Reşid*'i, kendisini hapse attıktan sonra bile gönüllerde taht kuran bir hükümdar diye övmüştür. Şiirlerinin **Arap** tarihi kadar iran tarihinden de bir takım unsurlar ihtiva etmesine bakarak, **Abbasî** dönemi kültür yapısına **Fars** kültürünün büyük payı da düşünülecek olursa, onun **İran** yanlısı bir şuubî olduğunu iddâ etmek zordur.[196]

Esasen *Ebû Nüvas* dini önemli bir mesele olarak görmemiştir. Annesinin durumuyla başlayıp gittikçe artan bunalımı onu içkiye ve kaba zevklere düşkün hâle getirmiş, sonunda tam bir hedonist olarak başka şeyle ilgilenmeye ayıracak vakit bulamamıştır. [197]

Bütün bunların yanında **Şiî** olan meşhur şair ve edebiyatçıları kitabında toplayan *Muhsin el Emin*, onun **Şia**'nın **"İmamiyye"** kolundan olduğunu ileri sürmekte ve hatta onun, *Ali b. Musa er-Rıza* hakkında yazdığı bir methiyesini zikretmektedir.[198]Bunun dışında şairin fikir hayatı ile ilgili kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlanmmaktadır.

## C-ABDULLAH B. el-MÜBAREK

### 1-HAYATI

Asıl adı, *Ebû Abdurahman Abdullah b. el Mübarek b. Vazıh et-Temimî* olan *Abdullah b. El Mübarek*, H. 118 yılında **Merv**'de **Harizmî** bir anne, **Türk** bir babadan dünyaya gelmiştir. H. 181 yılında ise, bir savaş dönüşü, **Irak'a** bağlı **"Heyt"** şehrinde vefat etmiştir.

Gençlik dönemlerinde tanbur ve ud çalmasını bilen, sefahete meyilli olan *Abdullah b. El Mübarek*, daha sonra büyük bir nefsî inkılap geçirmiş ve tevbe

194 Nasuhi Ünal Karaarslan "Ebû Nuvas", DİA, X, 206

195 Şevki Dayf, Tarihu'l-Edeb, III, 229

196 Nasuhi Ünal Karaarslan "Ebû Nüvas",DİA, 206; Şevki Dayf, a.g.e, III, 231

197 Nasuhi Ünal Karaarslan, "Ebû Nüvas", DİA, 206

198 Muhsin el Emin, A'yan, V, 334

etmiştir. o nasıl tevbe ettiğini şu cümleleriyle ifâde etmektedir:

"Ben genç iken nebiz içer, şarkı söyler, ud çalar, bu pis şeylerle uğraşırdım.Elma ve diğer meyvaların olgunlaştığı bir mevsimde arkadaşlarımı bahçeye eğlenmeye çağırmıştım.Yedik-içtik ve sarhoş olduk. Ben sabahleyin uyandığımda yine udumu elime aldım ve tellerine vurmaya başladım. Ancak o benim çalmak istediğim gibi ses vermiyor, tıpkı bir insan gibi yaptığım işini kötülğünü bana haber veriyordu. Ve 'Ya o iman edenlere çağrı vakti gelmedi mi ki, kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hak aşkına huşu ile coşsun'[199] meâlindeki ayeti okuyordu. Ben de 'Evet Rabbim' dedim ve udumu kırdım, nebiz içmeyi bıraktım,Allah'ın fazlı ile bundan sonra tevbe ettim, ilm ve ibadete yöneldim."[200]

Kur'an-ı Kerim'i küçük yaşlarda hıfzeden Abdullah b. el mübarek, o asırda okutulan ilimleri babasının da teşviki ile küttablara giderek tahsil etmiştir.Ancak Hadis öğrenmek için ilk seyahati, tevbe ettikten, yirmi yaşını biraz geçtikten sonra H. 141'de Irak'a yapmış olan Abdullah, daha sonra sırasıyla Kufe, Basra, Hicaz ve Şam'a gitmiştir. [201] Mamer b. Raşid, Evzai, A'meş, Süfyan es-Sevrî, Malik b. Enes ve Süfyan bin Uyeyne gibi meşhur muhaddislerden hadis okuyan Abdullah, kendisinden de başta hocaları, Mamer b. Raşid, Süfyan es Sevrî olmak üzere, Abdurrahman b. Mehdi, Abdurrezzak b. Hemmam, Yahya b. Main gibi zatlar hadis rivayet etti.[202]

*Hanefî* fıkhını, edebiyat, nahiv, lügat şiir ve fesahati iyi bilen, geniş bir kültür sahibi olan *Abdullah*[203],edeb ve ahlak timsali bir kimse idi. O "şükreden bir zengin",mücahid, zühd ve vera sahibi bir kimse idi. Bir sene hacca giden, bir sene de savaşa giden *Abdullah*, hacca giderken kendisiyle beraber gelen insanların nafakalarını kendisi temin ederdi. Fakirlere sadaka verir, borçluların borçlarını öderdi. Takva ve *Allah* korkusu onun en bariz hasletlerindendi. [204]

## 2-FİKİRLERİ

*Abdullah b. El Mübarek*'in zühd anlayışı, üzerinde durulması gereken özellikler taşır.Zühdle ilgiili hadis malzemesini *"Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekaik"* adlı eserde toplayan *Abdulah*'a göre zühd, dünya ile alakayı kesmek değil,

199 el Hadid,16

200 Mücahid Mustafa Behcet, **Divanü Abdi'l-lah b. El Mübarek**, Mansura, 1989 s.13-14

201 Behecet, a.g.e.s. 15

202 el Bağdadî, **Tarihu'l-Bağdat**, X, 152-169 ; İbn. Halikan, **Vefeyât**, III, 32

203 Şevki Dayf, a.g.e, III,403

204 Mücahid Mustafa Behcet, **Divan**, s. 17 vd.

dünyaya ve dünyalığa bağlanmamaktır. Nitekim o hayatı boyunca ticaretle meşgul olmuş, savaşlara katılmış, defalarca hacca gitmiş ve ilim öğgretmeye çalışmıştır. "İlmi dünya için öğrendik. Ama ilim bize dünyaya değer vermemeyi öğretti." sözü, bu konudaki görüşünü açıkça ortaya koymaktadır.

Günün belirli bir bölümünü zikre ayırdığı, bu süre içinde hiç kimse ile konuşmadığı, insanlarla sürekli birarada bulunmayı ve onlarla içli dışlı olmayı ilim ehli için uygun görmediği rivayet edilmektedir. Ancak onun bu tavrı uzleti tercih ettiği anlamına gelmemeli.Çünkü o, sürekli uzleti doğru bulmazdı. Hocası, **Şamlı** muhaddis *İsmail b. Ayyaş*, "*Allah*'ın ona nasib etmediği hiçbir hayırlı haslet kalmamıştır" derdi O,zenginlere karşı kibirli davranmanın da tevazuun gereği olduğunu söylerdi .Bununla beraber zenginliğe karşı da değildi. Başkasına el açmamak için ticaretle de meşgul olur, alimleri, hadis talebelerini ve fakirleri himaye ederdi. Her sene yüzbin dirhem dağıtırdı.

Ona göre insan daima Allah'ın murakabesinde olduğunu hatırından çıkarmamalıdır. Alimler zühd vetakvasını övecekleri kimseyi ona benzetirlerdi.[205] *Hasen b. İsa* onun sahib olduğu güzel hasletleri şu veciz cümlesiyle dile getirir:

"Birgün *Fazl b. Musa, Muhled b. Hüseyin* ve diğer arkadaşları birbaraya gelerek,"*Abdullh b. el Mübarek*'in güzel hasletlerini sayalım" dediler ve şunları söylediler: '*Abdullah b. el Mübarek*, ilm, fıkıh, edeb, nahv, lügat, şiir, fesahet, zühd, vera,insaf, gece namazı kılma, kulluk, hac, cihad, binicilik, kahramanlık ve beden kuvveti gibi maddi ve manevî hasletleri kendisinde toplamıştır.'"[206]

*Şüyfan b. Uyeyne*, onu sahabelerle mukayese ederken, sahabelerin ondan, ancak *Hz. Peygamber* ile sohbet etmelerinden dolayı ondan üstünlükleri bulunduğunu belirtirdi.[207]

*Abdullah b. el Mübarek*'in zühdünü övmek için bir şair şöyle demiştir:

اذا سار عبدُ الله من مرو ليلةً فقد سارَ منها نورُها وجمالُها

"Abdullah geçceleyin Merv'de yürürse, gecenin nuru da, güzelliği de beraber yürür."[208]

---

205 Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübarek", DİA, I, 122 vd.

206 Behcet, Divan, s, 20

207 İbn. Kesir, el Bidaye, VII, 178

208 İbn. İmad ,Şezerât, I, 296; Behcet, Divan, s. 21; el Bağdadî, Tarihu'l-Bağdat, X, 163

3-EDEBÎ YÖNÜ

*Abdullah b. el Mübarek* devrinin öndegelen şairlerindendir.[209] Daha küçük yaşlarda babasının da teşvikiyle kasideler ezberleyen Abdullah, her ezberlediği şiir karşılığında babasından bir dirhem alırdı. Hayatının büyük bir kısmı, ilim talep etmekten ziyade, edebiyat öğrenmekle geçen Abdullah, yüce hasletlerini sayarken de berittiğimiz gibi, o fıkıh ve diğer ilimlerle, edebiyat, nahv, lügat, şir ve fesahati kendisinde cemetmiş ender şahsiyetlerdendi. *İbn. Cüreyc* onun hakkında, "**Irak**'lı olup da ondan daha fasih olanını görmedim" diyerek onun fesahatini övmüştür. O "**fukaha şairler**" arasında zikredilmiş, onun "**ümmetin şairi**" olduğu bir çok kaynakta kaydedilmiştir.

Şiirlerinin büyük ekseriyeti "**zühd ve cihad**"a dairdir.[210]Bunun yanında sahabiler hakkında yazmış olduğu ercuzeler dikkati çekmektedir. Halife *Harun er-Reşid*'in onun bazı şiirlerini beğendiği rivayet edilmektedir.

Divananın yüz varak olduğu, ancak yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde onun ismine rastlanmadığı belirtilmektedir. Onun şiirleri günümüze kadar, tabakat, tarih ve edebiyat kitaplarında dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Bunlar da onun şiirlerinin tümünü kapsamamaktadır. Onun cihadla ilgili yazdığı uzun kasidelerinden çok az bir kısm bulunmakla beraber, sahabiler hakkında yazdığı urcuzeler tamamen kaybolmuştur.

*Abdullah b. el Mübarek*'in şiirleri kaybolmasına ve azlığına rağmen büyük bir ehemmiyeti haizdir. Devrinin her konuda şiir yazmış, bu arada zühd şiirleri de yazmış *Ebû'l-Atahiyye* gibi şairlerinden farklı bir yere sahip olan *Abdulah*'ın şiirleri, kaynak bakımından daha safi ve temiz özellikler taşımaktadır. Abdullah Abbasi döneminde zühd şairlerinin öncülerindendir.

*Abdullah*'ın zühdle ilgili şiirleri "**uzun kasideler**" şeklindedir. Bu tarz yeni bir tarz olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun bu konudaki şiirleri derinliği, nazmda büyük bir sanat gücünü ve olgunluğu yansıtmaktadır.

*Abdullah b. el Mübarek*'in şiirlerinde "*sorumluluk*" taşıyan mânâlar çok göze çarpmaktadır. onun şiirleri, yaşadığı şeylerin mısralara yansıması olduğundan dolayı, okuyanlar üzerinde büyük bir etki gücüne sahiptir. İslam ahlakı ve edebinin konu edildiği şiirlerinde tekellüf görülmediği gibi, zor terkipler ve muğlaklık da yoktur. Kur'an'ın ve Hadislerinin tesirinin bariz bir şekilde görüldüğü şiirlerinin çok vazıh olduğu söylenebilir. Şiirlerinde hikmetli sözler ve darb-ı mesellerle beraber, alim ve muhaddislerin güzel sözlerini de

209 Raşit Küçük, "**Abdullah b. Mübarek**", **DİA**, I, 122 vd.

210 İbn. Sa'd, Ebû Abdullah,Muhammed b. Sa'd b. Mani' el Beşrî, el Zuhrî, **Tabakatü'l-Kübra**,Beyrut, ts. VII, 372,.

istimal etmiştir. [211]

D-MUHAMMED b. KÜNASE

I-HAYATI

Babasının lakabı "*Künase*" olan buzatın asıl ismi, *Abdullah b. Abdi'l-A'la*'dır. Esedoğullarından olan *Muhammed b. Künase*, H. 123 yılında **Kufe**'de takva ehli ve salih bir ana-babadan dünyaya gelmiştir. Künyesi "*Ebû Yahya*" olan *Muhammed b. Künase* **Abbasî** dönemi şairlerindendir.[212]

Aynı zamanda meşhur bir Muhaddis olan Şair,[213] *İbn. Nedim*'in belirttiğine göre, **Kufe**'de belli bir müddet kaldıktan sonra **Bağdat**'a gitmiş, orada ikamet etmiş, Esedoğulları ravi ve fusahası ile orada tanışmıştır.H. 207 yılında yine Kufe'de vefat etmiştir.[214] Bir çok kaynakta meşhur mutasavvıf *İbrahim b. Ethemi*'in onun dayısı olduğu kaydedilmektedir.[215]

*Muhammed b.Künase* ilgili en geniş bilgi, *el Isfahanî*'nin eserinde geçmektedir. *el Isfahanî*'nin bildirdiğine göre, bir gün *Muhammed b. Künase* yolda giderken elinde kemikle oynayan bir cariyeciğe rastlar ve ona şöyle der:"Sen de ölüp de tıpkı elindeki kemik gibi olduğunda 'bir cariye öldü' diyecekler, belki de 'bir geyik öldü' deseler daha doğru olur.'" Cariye ise,"Yazıklar olsun sana ya ihtiyar. Sen de mi böyle konuşacaktın." der. *Muhmanned b. Künase* kendisine "ihtiyar" denmesinden hoşlandığını ifâde eden bir beyit söyleyince, cariye, elinde kemikle oynamaya devam ettiği ve güldüğü halde,"öyleyse ne yapayım" diye sorar. *Muhammed b. Künase*'nin buna verdiği cevap ise "hiç bir şey" şeklindedir.[216]

*Muhammed b. Künase*, ailesinin rızkını temin etmek için yaptığı işin insanlar arasında hor görülen bir iş olup olmadığına bakmazdı. Bir gün elinde bir işkembe ile giderken, onu tanıyan birisi "Ver onu ben taşıyayım" dedi. O ise,buna "Ailesinin rızkını temin için kamil bir insanın taşıdığı şey, onun

---

211 Behcet, Divan, 22-27

212 el Isfahanî, el Eganî, XIII, 363; Şevki Dayf, Tarihu'l-Edeb, III, 406 ;İbn. Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, Fihrist, Beyrut, ts. s. 105; İbn. Halikan, Vefeyât II, 210

213 İbn. Sa'd, Tabakat, IV 176; el Isfahanî, el Egani, XIII, 363

214 İbn. Nedim. Fihrist, s. 105

215 İbn. Nedim, a.g.e.,s. 105 ; Şevki Dayf, Tarihu'l-Edeb, III, 406 ;el Isfahanî, el Egani, XIII, 363

216 el Isafahani, a g. e., XIII, 364

kemalini noksanlaştırmaz" şeklinde bir beyit ile cevap verdi.[217]

*Muhammed b. Künase*'nin "*Denanir*" isimli şiir nazmedebilen bir cariyesi vardı. Çok zeki olan bu cariyenin, şairin arkadaşı "*Ebü'l-Huseyn*" vefat edince, ona bir mersiye yazmış, mersiyesinde efendisinin de üzüntüsünü en güzel şekilde dile getirmiştir: "Sen Kureyşli kardeşin için göz yaşı döktün.Ey Ali sen ağlayışınla bizi de göz yaşına boğdun. O öldü,ondan haber alamadık. Lakin onun arkadaşlığının safiyeti bizim için en güzel haberdir."[218]

*Muhammed b. Künase* bir çok hadis rivayet ettiği gibi, ***İsmali b. Ebî Halid, Hişam b. Urve b. Zübeyr, Mis'ar b. Kidam, Abdü'l-Aziz b. Ebi Davud, Ömer b. Zerri'l-Hemdani, Ca'fer b. Burgan, Süfyan es Sevri, Fıtr b. Halife*** ve diğer sika ravilerden hadis rivayet etmiştir.

"Kişi sevdiğiyle beraberdir" mânâsındaki hadis-i şerif ile, "Onların en hayırlı kadınları *Meryem binti İmran*, bizim en hayırlı kadınımız, *Hatice*" mânâsındaki hadisi de onun rivayet ettiği bildirilmektedir.[219]

## 2-FİKİRLERİ

*Muhammed b. Künase*'nin fikirleri ile ilgili elimizde pek fazla bilgi yoktur. Ancak onun şiirleriyle verdiği mesajlarının onun düşüncelerini yansıttığı kanaatindeyiz. O şan ve şöhrete önem vermeyen, hükümdarların önünde kuyruk sallamayan bir kimse olduğundan, hiç kimseyi yağcılık yapmak mecburiyetinde olmamıştır.[220]

Ona göre insanoğlu, daima nefsî bir riyazet içeresinde bulunmalı, kötü arzularını terkedip, geçici lezzetlerin peşinden koşmamalı. Çünkü dünyanın nimetleri zail olmakta, arkasından hemen musibetler baş göstermektedir. İnsanın ömrü ne kadar uzun olursa olsun, bir gün mutlaka fenaya gideceğini unutmamalı.[221]

## 3-EDEBÎ YÖNÜ

Küçük yaşlardan itibaren şiirle ilgilenmeye başlayan *Muhammed* .b.Künase'nin en bariz vasıflarından birisi, onun medih ve hiciv şairlerinin kol gezdiği bir vasatta yetişmesine rağmen, medih ve hicivle ilgili şiir nazmetmemiş olmasıdır.[222]

---

217 el Isfahanî, a. e., XIII, 365

218 el Isfahanî, a. e., XIII, 366

219 el Isfahanî, a e., XIII, 371-372

220 Şevki Dayf, Tarihu'l-Edeb, III, 407

221 Şevki Dayf, a.g.e ,III, 406

Şiirlerin ekserisi zühdle ilgilidir. Ancak o bazı şairlerin yaptığı gibi bu konuda yapmadıklarını söylemiş bir kimse değildir. Bu arada Dayısı *İbrahim b. Ethem* vefat edince çok üzülmüş ve onun hakkında üzüntüsünü dile getiren ve onu öven bir mersiye yazmıştır. Şiirlerinde **Abbasî** döneminin sefahate, ahlaksızlığa bulaşmamış abid insanların yaşayışlarını dile getiriyordu. [223]

Mtütevazı' bir kişiliğe sahip olan şair, bu tevazuunu şiirlerine de yansıtıyordu. Onun bazı şiirlerinde hiç sevmediği eşini iğnelemek için şiir yazdığı, bir keresinde onu darağıncında asılmış bir insana benzettiği,[224]oğluna arkadaş seçme hususunda şiirle nasihatte bulunduğu,[225] vefat eden cariyesi *Denanir* için de bir mersiye yazdığı bildirilmektedir.[226]

Şairin şiirlerinde garip lazıfları kullanmadığı, herkesin anlayabileceği kolay ve anlaşılabilir bir ifâde tarzını seçtiğini söyleyebiliriz. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla zamanında çok revaçta olan bedi' türlerine de pek iltifat etmemiş, sanatı sanat için değil, Allah rızası ve insanları irşad için kullanmış bir kimsedir.

## E-MAHMUD el- VARRAK

### 1-HAYATI

Hayatı hakkında en az bilgi bulunan **Abbasî** şairlerinden birisi olan *Mahmud el Varrak*'ın ismine *İbn Nedim*'in *Fihrist*inde rastlaylamadık. *el Egani*'nin rehberinde ismi "*Ebû Şibl Mahmud el Varrak*" olarak geçmektedir.[227] *el Egani*'nin XIV. cildinde, rehberde belirtilen *Ebû Şibl* ismi yer almaktadır.[228]Ancak, adı geçen eserin bir yerinde Mahmud el Varrak'ın bir arkadaşı ile bir Yahudi'nin dükkanına giderek içki içtikleri kaydedilmektedir.[229] *Mahmud el Varrak* olduğu bildirilen *Ebû Şibl*'in daha çok zühd hayatına yönelmeden önceki yaşayışı ve şiirleriyle ilgili bilgi verilmektedir. [230]Diğer taraftan *ibn Halikan*'ın eserinin fihristinde, I. cilt 425, VIII. cilt 56-57.

222 el Isfahanî, a.g.e., XIII, 363; Şevki Dayf, a. e., 406

223 Şevki Dayf, a. e., III, 408; el Isfahanî, **el Eganî**, XIII, 367

224 el Isfahanî, a.g.e, XIII, 365

225 el Isfahanî, a. e, XIII,369

226 el Isfahanî, a. e, XIII,371; Şevki Dayf, **Tarihu'l-Edeb**, 408

227 De MM. R.E. Brünnow(heyet), **Tables Alphabetiques du Kkitab Al - Agani**,Roma, 1897 s. 613,

228 el Isfahanî, **el Eganî**, XIV 190

229 el Isfahanî, a.g.e, XIV 196

230 el Isfahanî, a. e, XIV 191-208

sahifelerde olduğuna işaret edilmesine rağmen, ilgili kaynaklarda *Mahmud el Varrak*'ın ismini bulamadık. [231] *Fevatü'l-Vefayat*'ta ise *Mahmud el Varrak*'a IV. ciltte iki yaprak ayrılmış olduğundan orada da şairin hayatı ile ilgili tafsilatlı bir bilgiyle rastlamak mümkün değildir Bahsi geçen eserde, şairin h. 23O yılının sonlarında vefat edildiğine dikkat çekmesi,[232] vefat tarihlerine göre yazılmış olan, *el Kamil Fi't-Tarih, el Bidaye ve'n-Nihaye, Muhtasar Tarih-i Dımaşk, Şezerâtü'z-Zeheb* gibi eserlere bakmamıza vesile oldu. Ancak oralarda da Mahmud el Varrkak'tan tek satırla bile bahislere rastlanmamıştır.

Şevki Dayf'ın Tarihü'l-Edeb isimli eserinin III. cildinde ise onun hayatı ile ilgili bazı bilgilere rastlıyoruz. Yazar da,kitabının ilgili bölümüne aynı dertten muztarip olduğunu dile getirerek başlıyor ve şöyle diyor:"Elimizde *Mahmud el Varrak*'ın hayatını açıklayan bilgiler çok değil."

*Mahmud el Varrak* ticaretle uğraşan bir kimse idi. Hayatının başlangıcında eğlenceye ve sefahete çok düşkün olan şair, daha sonra kendisini bu kötülükleri yapmaktan alıkoyarak *Allah*'a yöneldi.

Cariyelerine çok iyi davranan şair, şiir nazmedebilen ve şarkı söyleyebilen cariyesi "*Seken*"i daha fazla seviyordu. Ekonomik durumu bozulunca, çok para ettiğinden dolayı cariyesi *Seken*'i satmak istedi. İnsanlar eğitilmiş ve bilgili, maharetli olan o cariyeyi satın almak için birbirleriyle yarış yaptılar.Alıcılardan birisi yüz bin dirhem verince, Mahmud El Varrak onu satmaya meyletti. Cariye bu durum üzerine ağlamaya başladı ve "Ben seninle beraber yoksul bir hayat yaşamaya razıyım" deyince şair de acıdı, onu azad etti. Hatta halife *Mükevekkil*, onun cariyelerinden birisine onbin dirhem vermesine rağmen, satmaya yanaşmadı. Şair Mahmud el Varrak vefat edince, onun mirasçılarından cariyeyi, beşbin dirheme satın aldı.[233]

## 2-FİKİRLERİ

*Mahmud el Varrak* daha çok zühdiyatı ile tanınmış bir şair olduğundan onun bu konulardaki görüşlerine temas edilmelidir. Onun en önemli görüşlerinden birisi, "iyi bir Müslümanın günah işlememesi gerektiğini, eğer günahlarda ığsrarcı olursa, Allah'ın azabından kurtulamayacağını" belirtmiş olmasıdır. *Ebû Nuvas* gibi zühd hayatını yaşamadığı, fısk ve fücur içinde olduğu halde, zühdiyatla ilgili şiirler yazıp, insanları günah işlemeye teşvik eden bir kimsenin tam aksine, *Mahmud el Varrak*, insanın günahlardan

231 ibn Halikan, Vefayât, I, 425, III, 56-57

232 Muhammed b. Şakir el Kütübî, Fevâtü'l-Vefeyât, Beyrut, ts. IV 79

233 Şevki Dayf, Tarihu'l-Edeb, III, 409

kaçınması gerektiğine , Allah'ın emir ve yasaklarına uymasının farz olduğuna dikkat çekmektedir. [234]

İkinci önemli görüşü ise, bir İnsanın Allah'a iteat eden bir kul olabilmesi için, onun"**salih amel**" işlemesi gerektiği şeklinde özetlenebilir. Ona göre Allah'ın nimetlerine karşı şükretmek, "**marifetullah**" denilen Allah'ı tanıyıp bilmek ve Allah'ı sevmek mânâsındaki "**muhabbetullah**" günahlardan korunup O'na iteat etmeden gerçekleşmesi mümkün olmayan hususlardandır.

Bütün bunların yanında, *Allah*'a tam mânâsıyla tevekkül etmek gerekkir. Çünkü *Allah*'a tevekkül etmek, zahidin kalbini huzur ve itmi'nan ile doldurur. Bu sebeble yalanızca *Allah*'a tevekkül etmek ve O'na güvenmek gerekir.

Diğer taraftan insan "*kanaat*" sahibi olmalıdır. İnsanın başına gelen musibetlere karşı sabırlı olması gerektiğini tavsiye eden şair, insanlara iyilikle, lütufla mukabele etmek gerektiğine de dikkat çekmektedir.[235]

## 3-EDEBİ YÖNÜ

Şair *Mahmud el Varrak*, daha çok nasihat ve hikmetlerle ilgili şiirler nazmetmiş bir kimsedir.[236]Zühd ve hikmet şiirleri nazmeden bütün şairlerde görülen tekellüfsüz, kolay anlaşılabilir, tasannudan uzak şiir yazma özellikleri *Mahmud el Varrak*'ta da vardır. *el Egani*'de onun medhiyelerinden bahsedilmekte,[237] mersiyelerine yer verilmekte[238] cariyelerle ilgili nazmettikleri şiirler zikredilmektedir.[239]

Zühdle ilgili şiirlerinde ise tatlı bir üslub, ince bir mânâ görülmektedir. Bu tür şiirlerinde insanları *Allah*'a ibadet etmeye, sabırlı olmaya çağırmakta, insanın her zaman zorlukla da kolaylıkla da karşılaşacağına dikkat çekerek, diğer zühd şairlerinin tersine,"dinden sonra zenginlik daha hayırlı, küfürden sonra da fakirlikten daha şerli bir şey görmediğini" belirtmektedir.[240]

---

234 Şevki Dayf, a.g.e., III, 409

235 Şevki Dayf, a. e., III, 409-413

236 el Kütübî, **Fevâtü'l-Vefayât**, IV, 79

237 el Isfahanî, **el Egani**., XIV 191

238 el Isfahanî, a.g.e, XIV, 193

239 el Isfahanî, a .e., XIV, 192.

240 el Kütübî, **Fevatü'l-Vefeyât**, IV, 81

Şairin mevcut kaynaklardaki şiirleri incendiğinde onun el Maarri gibi "karamsar"lık içinde olmadığı, Ebû Nuvas gibi insanları kötülüklere çağırmadığı ve dini unsurlarla alay etmeyip aksine herkesi onun yüce ahlakına uymaya çağırdığı görülmektedir.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# TASAVVUF ŞAİRLERİ

## A-İKİNCİ ABBASÎ DÖNEMİ ŞİİRİNE GENEL BAKIŞ

### 1-ŞİİRİN İLERMESİNİN SEBEBLERİ:

H. 132-232 yılları arasında devam eden Birinci Abbasî döneminde[241] **Bağdat** devletin kültür merkezi idi. Edebiyat ve ilim faaliyetlerinden dolayı, alimler, edibler, şairler, hünerlerini göstermek için oraya gelirler, kendilerini dinleyecek ve anlayacak bazı kimseleri bulurlardı. **Bağdat** maharetli insaların en kısa zamanda şöhrete ulaşabilecekleri bir yerdi. Bir kaç beyitlik şiir söyleyenlerin bile yüklü armağanlar alarak zengini olduğu **Arap** edebiyatı kaynaklarında mevcuttur.

H. 232'de başlayıp 847 yılına kadar devam eden ve **Abbasî** döneminin gerileme devri olarak bilinen budönemde[242] devletin bölünmesiyle birlikte, şairler ve edibler için pek çok cazibe ve kültür merkezi ortaya çıktı. Böylece şairlerin şöhret olma yolları da arttı. Ülke bölünmüş, zayıflamış ama, edebî faaliyetler hız kazanmıştı. Çünkü bölünen her toprak parçasının başında bulunan emirler, parlamak ve isimlerini yüceltmek için, etraflarına ilim adamlarını, edebiyatçı ve şairleri topluylorlardı. Bunların arasında methettiklerini göklere çıkaran, hicvettiklerini yerin dibine batıran şairlerin ayrı bir yeri vardı.

Kendilerine çok büyük ödüllerin verilen şairler bu dönemde çok yüksek bir mevkiye ulaşmışlardı. Şairlerin cömert olan emirler etrafında toplanması şiirlere dahi konu olmuştur. Bir şair, "kuşların yem olan yere inmesi gibi, cömert insanların evleri de şairlerle dolup taşıyor" diyerek, ilginç bir benzetme ile bu konuya temas etmiştir.

Bu devirde şiirin ilerlemesinin bir diğer sebebi de, Birinci **Abbasî** döneminde ekilen ilmî ve edebî tohumların yeşerip büyüyerek meyva verecek hale gelmesidir. Bilhassa halife *Harun er Reşid, Mansur* ve *Me'mun* dönemlerindeki ilmî ve kültürel faaliyetlerin bu tesiri bu dönemde şiir üzerinde görülmeye başlamıştır.[243]

---

241 Algül, **İslam Tarihi**, İstanbul, 1987, III, 231.

242 Algül, a .g .e.,III, 231

243 el iskenderî (heyet) el **Mufassal**, s. 233

## 2-ŞİİRİN AMAÇLARI

### a-Hikmet, Felsefe ve Tasavvuf:

Bu dönemde felsefî ve tasavvufî şiirlere çok rastlanmaktadır. el Mütenebbi, el Maarri ve İbn. Farıd en çok dikkat çeken şairler arasındadır. Cahiliye döneminde, daha önce de belirttiğimiz gibi hikmete yönelik şiirler vardı. Birinci **Abbasî** döneminde ise, önceki asırların ilimleri ve felsefeleri terceme edildiği için, şiir üzerinde onların tesiri az da olsa görülüyordu..

İkinci **Abbasî** döneminde ise felsefenin ve diğer ilimlerin şiir üzerindeki tesirinin zirveye çıktığı görülür. Hatta mantığın, şiirdeki hayal unsurlarını yok edecek bir ağırlığa sahip olduğu bile ileri sürülmektedir. Felsefî ve tasavvufî maksatlarla yazılan şiirlerde, aklî ve riyazî ilimlerin ıstılahlarının yer aldığı görülmektedir. Bunun için bu dönemdeki şairlerin şiiri ifsad ettiği görüşü yaygınlaşmıştır. Gerçekten de hayalin basitliği, bedevîlik unsurları ve bedi'in güzelliğinin şiirde gözükmez olduğu bildirilmektedir.

*İbn. Haldun* bu hususta şunları söylemektedir:

"Şiirlerin kolay olması mânâların lafızla yarışarak zihne ulaşmasından anlaşılır. Bir tek beyitte çok mânâların olması şiirin anlaşılmasını zorlaştırır. Bu sebeble büyüklerimiz *Ebû Bekir b. Hafece*'yi bir tek beyitli çok mânâları ifâde etmeye çalıştığından dolayı tenkit etmişlerdir. Aynı şekilde **Arap** üslübunda şiir nazmetmedikleri için *el Maarrî ve Mütenebbî*'yi de tenkide tabi tutmuşlardır. Çünkü şiirde aslonan 'zevk'tir." [244]

Felsefî konuda şiir yazan şairlerin en meşhurları arasında ***İbn Sina, İbn. Tilmiz et Tayyib*** ve ***Er Razî*** sayılmaktadır. Tasavvuf şairleri arasında ise ***el Hallac, eş Şiblî*** ve ***el Kuşeyrî*** zikredilmektedir.[245] Çalışmanın bu bölümünde tasavvuf şairlerinden bahsedilecektir.

### b-Şaka ve Alay:

Bu dönemde şaka yapmak, alaya almak, dalga geçmek maksadıyla da şiirler nazmedildiği anlaşılmaktadır. Şaka ve alay unsurlarını enfazla kullanan şairler arasında *İbn. Haccac, İbn. Sükkare* ve *Ebû Raka'mak* sayılmaktadır.

---

244 Ebû Zeyd Abdurrahman b. Haldun, **Mukaddime**, (daru'l-Fikr), yy. ts. s. 575

245 el iskenderî (heyet), **el Mufassal**, s. 234

**c-Mektuplaşma ve Tebrikleşme**

Şiirle mektuplaşma ve tebrikleşme bu asırda artmıştır. Şiirin, nesrin yerini alacak derecede gelişme gösterdiği bu dönemde, bayramlar ve belli mevsimlerde tebrik kasidelerinin çoğaldığı farkedilmektedir.

**d-Savaşları niteleme**

İkinci Abbasî döneminde savaşların artması, özellikle Müslümanlarla Haçlılar arasındaki savaşlar, bu yöndeki şiirlerin fazlalaşmasına sebeb olmuştur Şairler bu tür şiirlerinde yapılan fetihleri övmüşler, müslümanları da cihada teşvik etmişlerdir.

**e-Şam ve Mısır Şiirinin Öne Çıkması:**

İkinci **Abbasî** döneminin başlarında **Şam** şiiri, üslubunun, belagatinin kuvveti, mânâlarının inceliği ve çokluğu, hayalinin genişliği ile farklı bir mevkiye sahip olmuştur. Bunun da **Şam**'ın **İslam** medeniyetinin menşei olan **Irak**'a ve **Arapça**nın beşiği olan **Arap** ülkelerine yakın olmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu asrın başlarında **Şam**'da "**Vassaf**" denilen şairler türemiş, çoğu da *Seyfüddevle* ile münasebet kurmuştur.

**f-Şiirin Lafzî Sanatlardan Etkilenmesi:**

Bu asırda bedi' çeşitleri artmış, şairler şiirlerini süslemek ve güzelleştirmek için bedi'in unsurlarından çok istifâde etmişlerdir. Birinci Abbasî döneminde de bedi'e önem verilmiş ,Müslim b. Velid, Ebû Temmam, Buhturî ve İbn. Mu'tez gibi bazı şairler şiirlerine bedi' ile güzellik katmış olmalarına rağmen, fazla rağbet görmemiştir. İkinci Abbasî döneminde ise olağanüstü bir alâkaya mazhar olan bedi'i sanatları, Ebû Firas, Ebû'l-Feth el Bustanî ve el Va'vai'd-Dımaşkî gibi şairler çok fazla kullanmışlardır.[246]

**B-ZÜHDÜN TASAVVUFÎ BOYUTU**

Birinci **Abbasî** döneminde tasavvufun başlangıcı saylılan zühd ön plana çıkarken, ikinci **Abbasî** döneminde i çtimaî ve edebî hayatta tasavvufun daha etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeble bu dönemdeki tasavvuf şairlerinden bahsetmeden önce, tasavvufun mahiyetine temas edilmesi gerekmektedir.

**1-TASAVVUFUN TARİFİ**

Tasavvufun binden fazla tarifi olduğu bildirilmektedir. Tasavvuf, Allah'In

246 el iskenderî (heyet), a.g.e, s. 235-236

ahlakı ile ahlaklanmak, güzel ahlak ile ahlaklanıp, kötü anhlaktan vazgeçmek, hakka bağlılık olarak tarif edildiği gibi, [247]Gerçekleri almak, mahlukatın elinde olan şeylere gönül bağlamamak[248]zamanın en uygun vaktinde kulun her an Hak ile meşgul olması[249]şeklinde de izah edilmektedirBunun yanında "sof(yün) giymek,saf olmak, ilk safta bulunmak, Suffe ashabı gibi yaşamak, kimseden incinmemek, kimseyi incitmemek, nefsinde fanî, hak ile baki olmak, kamil insan olmak" mânâlarına da gelmektedir.[250]

## 2-TASAVVUFUN DOĞUŞU

H.ikinci asırda zühde sarılanlara "sufî" denililyordu. Çünkü bu zahidler yün giymeye çok rağbet gösteriyorlardı.[251] "Sufî" lakabını taşıdıklarında şüphe olmayan *Ebû Haşim es-Sufî* (H. 153), *Rabiatü'l-Adevi* (H. 135), *Şakik el Belhî* (H. 153) hep aynı devrin insanlarıdır. Başta **Basra** olmak üzere **İslam** aleminin muhtelif yerlerindi gruplmar halinde görülen buinsanların mesleki ve meşreplerine bir ad bulmak ihtiyacı hissedilmiş ve sufiliklerinden ilham alınarak,"tasavvuf" kelimesi seçilmiştir.[252]Tasavvuf kelimesinin Ashab-ı Suffa, Saff-ı Evvel, Benu Sufe, Safevi, Yunanca Hikmet mânâsına gelen Sophia kelimelerinden doğduğu ileri sürülmüş, "suf" yani "yün" üzerinde daha fazla durulmuştur.[253]

Suf elbise gerek cahiliye devrinde gerekse İslamdan sonra daima kibir, grur, bencillik, zenginlik ve şımarıklık belirtisi olarak kullanılan ipek elbiseye mukabil kullanılmış, dindarlık ve tevazuun sembolü sayılmıştır. Saadet Asrında da yün rağbet gören bir giyecek idi. Saadet devri bitip fetihlerin getirdiği refah, şımarık bir sınıf türetince, bu şımarıklığa katılmayan gönül erleri kendilerine tamamen farklı bir dünya kurmak zorunda kaldılar. Servet ve zenginliğin azdırdığı **Emevîlerin** dünyaperestliğine karşı zühdü seçen bu gönül sınıfı, dış görünüşlerini suf giyerek seçkin hale getiriyorlardı.[254]

Sufî ismi Peygamberimiz (s.a.v) zamanında yoktu. Bu kelime Tabiin döneminde söylenmeye başlandı. Tabiûn döneminde Müslümanlar arasında vahdet zayıflamaya, bir takım batıl fikirler İslam camiası içine sokulup yayılmaya başladı. İşte tam bu sırada bir topluluk, salih ameller işlemekte,

247 Mehmet Ali Aynî, **İslam Tasavvuf Tarihi**, İstanbul, 1985, s. 4

248 Mahir İz,**Tasavvuf** , İstanbul, 1969 s. 29,

249 İz, a. g .e., s. 38

250 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1991 s. 470,

251 Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İstanbul, 1993, s. II,

252 Öztürk, a.g.e.,s.13

253 Öztürk, a. e., s. 15

254 Öztürk , a. e., s. 17-18

doğrulukta, dinlerine olan samimi bağlılıklarında, zühd ve takvada ileri giderek uzlet ve vahdeti ihtiyar ettiler .Kendileri için birtakım zaviye ve hücreler meydana getirdiler. Bu şekilde hareket eden kimselere "sofiye" denildi.

İslâmîyetin ilk zamanlarında nefislerini riyazet ve zahidliğe vakfedenlere "zahid, abid" gibi isimler veriliyordu. Daha sonraları ise, zahidane hayata sulûk etmiş kimselere "sufî" dendi.[255]

### 3-TASAVVUFUN GAYESİ

Bazı tasavvuf erbabına göre tasavvufun gayesi, ahlâkın kemal mertebesine varmak için, her hususta *Hz. Peygamber*'in gittiği yoldan yürüyüp, iç ve dış olgunluğu itibariyle insanlığın kemaline en güzel örnek olan Fahr-i Kainatın hakiki varisi olmaktır. Diğer bir ifâde ile, latif olan ruh, kesif olan bedene girince, anasırın ruh üzerinde yaptığı tesirler, ruhun saffet-i asliyesine halel getirdiğinden ve insanın kemali ancak, ruhun safiyetini muhafaza etmekle mümkün olacağından, ruhun cismin üzerine galibiyetini temin için alınan tedbirler tasavvufun gayesini teşkil etmektedir.[256]

### 4-TASAVVUFUN KONUSU

İlim, zahir ve batın olmak üzere iki kısma ayrılır. Zahir ilimler de, şeriat ilmi, yani naklî ilimler, ulûm-i tabia ve tecrübiyye, yani müsbet ilimler olmak üzere ikiye ayrılır.

İllm-i batın da, zevkan bilinen ilimdir. Yani imanın, İslamın, ihsanın, zevkan bilinmesidir. Sufî ıstılahlarının medlulü, tasavvufun mevzûunu meydana getirmektedir. Bu ıstılahlardan bazıları şunlardır: Nefsini bilmek, kalbini bilmek, nefsini temizlemek, kalbini temizlemek, mükâşefe, müşâhade, makamlar, kurb, vusul, fena, baka, sekr, sahv, işaret ve ilham.[257]

## C-TASAVVUF ŞAİRLERİ

### 1- HÜSEYİN b. MANSUR

#### a-Hayatı:

*Hüseyin b. Mansur el Hallac*,M. 857 yılında Fars eyaleti dahilindeki *el* **Beyza**'da dünyaya gelmiştir.[258]

255 **İz, Tasavvuf**, s 83-84

256 İz, a .g .e., s. 72-74

257 iz,. a .e., s. 72

*İbn Nedim*, onun **Horasan**'da, **Merv**'de, **Nisabur**'da, **Rey**'de, **Cibal**'da dünyaya geldiğine dair rivayetler bulunduğunu nakletmektedir.[259]Genç yaşında sufilerden *Sehl Tusterî* ile *Amr Mekkî*'nin yanlarında kendisini tasavvufa verdi, pek sıkı ve şiddeli bir itikaf hayatına kapandı ki bu hayat bir müddet sonra vaaz ve irşad seyahatleri ile fasılalara uğramıştır. *Hüseyin b. Mansur*, **Maçin**'deki **Türkleri** ve **Keşmir**'deki putperest **Hinduları Müslüman** etmek için, gönüllü bir mücahid gibi oralara gitmiş ve gayret göstermiştir. Bazı eserlerde onun zındıkla itham edildiği ve dinden uzaklaştığı ileri sürülmektedir.[260]

Üçüncü Haccı sırasında (H. 288, M. 900) **Arafat**'ta vakfede iken, kendisinin tezlil edilmesini ve nefsine azab olunmasını halktan alenen talep etmişti. Daha sonra **Bağdat**'a giderek şehir sokak ve pazarlarında şeriat ahlakımına göre kesilen hayvanlar gibi, kurban edilerek bütün **Müslümanlar** namına canını feda etmek istediği gibi garip bir arzuyu izhar etmek maksadıyla orada yerleşti. *el Mansur* camiinin içinde cemaate hitap ederek, "Allah benim kanımı sizlere helal etti, beni katlediniz, beni öldürmek **Müslümanlara** farz olmuştur" şeklinde sözler söylediği rivayet edilmektedir.[261]

Bir gün de "**Ben Hakkım**" demiştir. Bir başka seferde "Bu cübbe de Hak vardır" diyerek,zahiren dine uygun olmayan sözler söylediği bildirilmektedir. Hallacın bu ve benzeri sözleri zamanındaki insanları iki gruba ayırmıştır. Bazıları onu tekfir ederken, bir kısmı da onun büyük bir insan olduğunu söylemişlerdir. [262]Mutasavvıfların bir kısmı da onu kendilerinden saymamaktadırlar.[263]Onun kafir olmadığını söyleyenler, *Hallac*'ın bu sözlerinin şiddetli muhabbetten ve vecdden kaynklandığını ifâde etmektedirler. Onun vecd halinde söylediği sözlerden birisi de şöyledir:

انا مَنْ أهْوَى وَمَنْ أهوى انا     نحن روحان حَلَلْنَا بَدَنا
فاذا أبْصَرْتَنِي أبصَرْتَهُ     واذا أبصرتَهُ أبْصَرْتَنا

"Ben bir kimseyi istiyorum ki, o istediğim kimse de benim. Biz bir tek bed ene hulul etmiş iki ruhuz. Eğer bana bakarsan O'nu görürsün. O'na bakarsan da beni görürsün."[264]

258 lois Massignon, "**Hallac**", **İA**, V;I, 168; ibn Halikan, **Vefeyât**, II, 140

259 İbn Nedim,Fihrist, s. 269

260 Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez Zehebi, **Mizanü'l-İtidal**, Mısrı'l-Cedide, 1963, I, 538-

261 lois Massignon, "**Hallac**", **İA**, V;I, 168

262 **İbn. Esir, el Kamil**, VIII, 76

263 **İbn. Kesir,el Bidaye**, XI,132

264 **İbn. Halikan, Vefeyât**, II, 141

Onu Rabbanî bir alim, Nebî ve sıddiklerden sonra gelen "**muvahhid**" olarak vasıflandıranlar da olmuştur.[265]

Hallac ilk dönemlerinde zahid ve sufî idi. Bir çok kerametleri vardı. Yaz meyvalarını kışın, kış veyvalarını yazın keramet olarak çıkarıyor halka yediriyor, elini havaya kaldırıp indirdiğinde avucunun içinde "Allah birdir" yazan paralar bulunduğu görülüyordu. İnsanlara ne yaptıklarını, evde ne yiyip içtiklerini, içinden geçirdikleri düşüncelerini haber veriyordu. Bu sebeble ona "*Hallac*"[266] isminin verildiği söylenmektedir.

Etrafında toplanan insanların bir kısmı, Allah'ın onda hulul etiğine inanmaya başlamışlardı. Bazı insanlar ise, onun "**veli**" bir kul olduğunu,bir kısımları da "**sihirbaz**" olduğunu ileri sürüyorlardı.[267]

Bir müddet **Mekke**'de kalan *Hüseyin b. Mansur*, burada **el Hicr** mevkiinde kalmış, günde bir defa su ile üç lokma ekmek dışında hiç bir şey yememiştir.[268]

## b-FİKİRLERİ VE ÖLDÜRÜLME SEBEBİ

*İbn Nedim* onun "**Şia**"ya mensup olduğunu söylemektedir[269] Üçüncü **Mekke** ziyaretine müteakip *Hallac*, "tamamen değişmiş" olarak **Bağdat'**a döndü. Bu değişmede onun Allah'la aynılaşma "**identification**" duygusu daha da pekişmiş gibidir ki, o Allah'la daha yakın şahsî ülfete girmiştir. Ayn el-cem' adı verilen bu Ben-Sen arasındaki şahsî ünsiyet halinde sufînin bütün fiillerine, düşüncelerine ve emellerine *Allah* tamamen sirayet etmiştir. Fakat,ona göre bu ittihad Bestamî'nin görüşünde olduğu gibi, zatın bütünüyle ifnası ya da iptaliyle sonuçlanmaz, bilakis onun yükselmesi ve sevgiliyle ittisaliyle sonuçlanır.[270]

*Hallac*'ın vaazlarının **Bağdat** halkı üzerindeki tesiri farklı idi, bazıları onu bir kurtarıcı olarak selamlarken, diğer bazıları onun keramet sahibi ya da sadece dinin müttaki bir uygluyacısı olarak değerlendiriyordu. Onun, büyük muhaddis ve **Mutezile** muhalifi büyük alim İbn. Hanbel'in hatırasına olan saygısı halk nazarında ibarını artırmışa benzer. Bununla beraber, onu ölüme

265 İbn. Kesir, **el Bidaye**, XI, 132

266 İbn Kesir, a.g.e, XI, 133

267 İbn. Esir, **el Kamil**, VIII, 126

268 İbn. Kesir, **el Bidaye**, XI,132

269 İbn.Nedim, **Fihrist**, s. 270

270 Macit Fahri, **İslam Felsefesi Tarihi**, İstanbul, 1992 ( trc. Kasım Turhan), s. 221

müstehak bir şarlatan ve bir sapık olarak gören bir çok insan da vardı. [271]

*Hallac* **Bağdat**'a geldiğinde bazı kimseler *Vezir Hamid b. el Abbas*'a, *Hallac*'ın ölüleri diriltttiğini, cinlerin ona hizmet ettiğini ve bunları yaparak halifenin adamlarını kendisine bağladığını nakletmişlerdi. *Nasr el Hacib* ve diğerlerinin ona bağlandığını işiten *Vezir el Hamid*, *Hali el Muktedir Billah*'tan *Hallac* ve adamlarını kendisine teslim etmesini istemişti. Ancak *Nasr el Hacib* *Hallac*ı müdafaa etmiş, vezirin ısrarı üzerine, halife *el Muktedir*, *Hallac*'ın teslim edilmesini emretmişti.

*Hallac*'ı ve adamlarını yakalayan vezirin yanında adamlar aynı görüşleri tekrar ederken, *Hallac*, kendisinin ilahlık iddiasında bulunmadığını peygamber de olmadığını, yalnızca *Allah*'a ibadet eden bir kul olduğunu söylemişti. Vezir kadıları toplamış, kadılar kendisinden bir söz sadır olmadan fetva vrmeyeceklerini söylemişler ve böylece *Hallac* hapse atılmıştı. Nihayet bir gün vezir, *Hüseyin b. Mansur*'un yazdığı bir şiiri ele geçirmiş ve o mektub Kadı *Ebû Amr*'ın onun kanının helal olduğunu söylemesine sebeb olmuştur.*Hallac*, öldürüleceğini anlayınca,"Benim kanım size asla helal değildir. Dinim İslam ve mezhebim sünnet yoludur" demiştir. Halifenin de *Hallac*'ın öldürülmesini onaylaması üzerine, *Hallac*'ın önce ayakları ve elleri kesilmiş, sonra da öldürülerek yakılmıştır.(H. 309, M.922)[272]

Her ne kadar *Hallac*'a yöneltilen resmî suçlama onun Allah olduğu ve şeriatın mümin için farz kıldığı ibadetlerden muaf olduğunu söylediği iddâsı ise de, nihayet onun işkence ve idamında siyasî fitnenin kesin amil olduğu da bildirilmektedir.[273]

### c-Edebî Yönü:

*Hüseyin b. Mansur el Hallac*, üzerinde çeşitli spekülasyonlar yapılan bir mutasavvıf olmasının yanında, aynı zamanda bir "tasavvuf" şairidir[274] Onun şiirleri tasavvufla ilgili olduğundan derin mânâlar taşımaktadır.

Şiirlerinde *Allah*'ın bazı eşyaya veya kişilere girmesi mânâsında "hulul",[275] gaib olan Hakk'a ermek anlamına gelen "visal", [276]kulun herhangi

271 Fahri, a.g.e., s. 221

272 İbn Kesir, el **Bidaye**, XI,133; İbn Esir, el **Kamil**, VIII, 127-129; İbn Halikan, **Vefeyât**, II, 143-145

273 Fahri, **İslam Felsfefesi Tarihi** s. 222

274 el iskenderî, (heyet, )el **Mufassal**, s.234

275 Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 2 31

276 Uludağ, a.g.e, s. 512

bir kasdı ve çabası olmadan, onun kalbine tesadüf eden şey anlamında "vecd"[277] gibi tasvvufî sembolleri kullanan *Hüseyin b. Mansur el Hallac* , bu sebeble sehl-i mümteni' denilebilecek bir üslubu tercih etmiştir.

Hallac'ın incleyebildiğimiz şiirleri arasında tasavvufun dışında hiciv, medih, gazel gibi herhangi bir şiir türü mevcut değildir. O şiiri duygu ve düşüncelerinin bir aracı olarak kullanmıştır.

2-Ebû'L-KASIM EL KUŞEYRİ

**a-Hayatı:**

**Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik b. Talha Ebû'l-Kasım el Kuşeyrî**'nin H. 376'da[278] **Nişapur** civarındaki **Ustuva** mahallinde dünyaya geldiği ve H. 465'de[279] yahud da 412'de vefat ettiği bildirilmektedir.[280]

**Arapların** büyük **Kuşeyr** kabilesinden olduğundan dolayı bu nisbeyi aldığı bildirilen *Ebû'l-Kasım el Kuşeyrî*, küçük yaşlarda **Arapça** öğrendi ve edebiyat tahsili gördü. Daha sonra *Ebû Ali Hasan . Ali ed-Dahhak*'a intisab ederek tarikate girdi. Hocasının tavsiyesi ile devrin önemli alimlerinden fıkıh, kelam, hadis, tefsir, şiir, kitabet, tasavvuf, eidebiyat gibi ilimleri öğrenen *el Kuşeyrî*, kısa zamanda **Horasan**'da tasvvufta en yüksek bir üstad mevkiine ulaştı. Edebiyat ve hitabet konusunda onun yüksek meziyetlerini öven bir zat,"İblis onun vaaz ve nasihat meclisinde bulunsa idi, muhakkak tevbe ederdi" demiştir.[281]

Bütün kaynakların belirttiğine göre, Kuşeyrî ilim ve tasavvf sahasında elde ettiği meziyetlerinin dışında, şahsî bazı meziyetlere de sahipti. Son derece cesaretli olduğu gibi, iyi bir binici olan el *Kuşeyrî*, çok iyi silah kullanır, **Arapça** çok iyi şiir nazmeder ve nesir yazardı. Fakat bilhassa "tezkir" meclislerinde, müridleri arasına oturup, onların suallerine cevap vermesi, kendisine anlatılan ruhî halleri kavrayıp ve izah ve tefsir etmesi, müridlerine tatmin edici cevaplar vermesi fevkalade idi.

Selçuklu devletinin kuruluşu ve **İran**'ı istilası sırasında Kuşeyrî, **Nişapur**'da idi. Bu devletin kurucusu *Tuğrul Bey* ile (H. 432-455/M.1040-1063) bir çok defalar görüştüğü, ona vaaz ve nasihatlarda bulunduğu zikredilmektedir. Ancak onun döneminde *Tuğrul Bey*'in veziri *Amir el Mülk el*

277 Uludağ, a.e., s. 514

278 İbn. Halikan, Vefeyât, III, 207

279 İbn.Halikan, a.g.e, III, 207; İbn. İmad, Şezerât, III, 318; el Kütübî, a.g.e, II, 310

280 İbn. Esir, el Kamil, IX, 327

281 Ahmet Ateş, "Kuşeyri", İA, VI, 1035-1038; İbn Halikan, Vefeyât, III, 205-206

bir kasdı ve çabası olmadan, onun kalbine tesadüf eden şey anlamında "vecd"[277] gibi tasvvufî sembolleri kullanan *Hüseyin b. Mansur el Hallac*, bu sebeble sehl-i mümteni' denilebilecek bir üslubu tercih etmiştir.

Hallac'ın incleyebildiğimiz şiirleri arasında tasavvufun dışında hiciv, medih, gazel gibi herhangi bir şiir türü mevcut değildir. O şiiri duygu ve düşüncelerinin bir aracı olarak kullanmıştır.

2-Ebû'L-KASIM EL KUŞEYRİ

**a-Hayatı:**

**Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik b. Talha Ebû'l-Kasım el Kuşeyrî**'nin H. 376'da[278] **Nişapur** civarındaki **Ustuva** mahallinde dünyaya geldiği ve H. 465'de[279] yahud da 412'de vefat ettiği bildirilmektedir.[280]

**Arapların** büyük **Kuşeyr** kabilesinden olduğundan dolayı bu nisbeyi aldığı bildirilen *Ebû'l-Kasım el Kuşeyrî*, küçük yaşlarda **Arapça** öğrendi ve edebiyat tahsili gördü. Daha sonra *Ebû Ali Hasan . Ali ed-Dahhak*'a intisab ederek tarikate girdi. Hocasının tavsiyesi ile devrin önemli alimlerinden fıkıh, kelam, hadis, tefsir, şiir, kitabet, tasavvuf, eidebiyat gibi ilimleri öğrenen *el Kuşeyrî*, kısa zamanda **Horasan**'da tasvvufta en yüksek bir üstad mevkiine ulaştı. Edebiyat ve hitabet konusunda onun yüksek meziyetlerini öven bir zat,"İblis onun vaaz ve nasihat meclisinde bulunsa idi, muhakkak tevbe ederdi" demiştir.[281]

Bütün kaynakların belirttiğine göre, Kuşeyrî ilim ve tasavvf sahasında elde ettiği meziyetlerinin dışında, şahsî bazı meziyetlere de sahipti. Son derece cesaretli olduğu gibi, iyi bir binici olan el *Kuşeyrî*, çok iyi silah kullanır, **Arapça** çok iyi şiir nazmeder ve nesir yazardı. Fakat bilhassa "tezkir" meclislerinde, müridleri arasına oturup, onların suallerine cevap vermesi, kendisine anlatılan ruhî halleri kavrayıp ve izah ve tefsir etmesi, müridlerine tatmin edici cevaplar vermesi fevkalade idi.

Selçuklu devletinin kuruluşu ve **İran**'ı istilası sırasında Kuşeyrî, **Nişapur**'da idi. Bu devletin kurucusu *Tuğrul Bey* ile (H. 432-455/M.1040-1063) bir çok defalar görüştüğü, ona vaaz ve nasihatlarda bulunduğu zikredilmektedir. Ancak onun döneminde *Tuğrul Bey*'in veziri *Amir el Mülk el*

277 Uludağ, a e., s. 514

278 İbn. Halikan,**Vefeyât**, III, 207

279 İbn.Halikan, a.g.e, III, 207; İbn. İmad, Şezerât, III, 318; el Kütübî, a.g.e, II, 310

280 İbn. Esir, el **Kamil**, IX, 327

281 Ahmet Ateş, "**Kuşeyrî**",İA,VI, 1035-1038; İbn Halikan, **Vefeyât**, III, 205-206

*Kundurî*,nin siyasî ihtirasları ve hükümdarı kışkırtmasıyla hapse atılan **el Kuşeyrî**, hapisten kurtulduktan sonra Hacca gitmiş, Sultan *Alparslan*'ın hükümdar olup el *Kundurî*'yi idam ile cezalandırmasından sonra tekrar memleketine dönmüştür.Burada ömrünü hadis yazdırıp eserlerini okutmakla geçiren elKuşeyrî on sene sonra vefat ederek, Hocası *Ali ed Dahhak*'ın mezarınınbulunduuğu medresede onun yanına defnedildi.

Altı oğlu bulunan el Kuşeyrî'nin, 13 eserinin bulunduğu, küçük risaleleri ile birlikte bugün çeşitli kütüphanelerde 2O'ye yakın eserinin mevcut olduğu ifâde edilmektedir.[282]

**b-Fikirleri:**

Kuşeyrî, tasavvuf tarihi bakımından birinci derecede önemli olan isimlerden biridir. Tasavvuf anlayışının temel özelliği şu şekilde ifâde edilebilir: Alabildiğine mistik, fakat daha çok doğmatik.Azamî derecede sufî lakin daha fazla müteşerri...mümkün olduğu kadar batınî bilgilere aşina olan bir arif, ama daha çok zahirî ilimlere vakıf bir alim...Bir taraftan *Hallac, Bistami, Zunnnun* ve *Şiblî* gibi marifet görüşleri ve şatahları ile meşhur olan mutasavvıfları İslam dairesinde görebilecek, hatta bunların kemal sahibi birer veli olduklarına inanabilecek ölçüde derin bir mutasavvıf, diğer taraftan şeriatın en küçük bir hükmünü ihlal edenlere en ağır hücumlarda bulunabilecek kadar şeriat ölçülerine bağlı.

*Kuşeyrî*'nin *Risale*si sayesinde zahir-batın, şeriat-hakikat, tasavvuf ve nakil barışmış ve kucaklaşmıştı. Onun için *Kuşeyrî*'ye "el Cami beyne'ş-Şeriati ve'l-Hakika" yani şeriat ile hakikat ilimlerini uzlaştıran adı verilmiştir.

*Kuşeyrî*'nin bu konudaki sistemli ve başarılı çalışmaları sayesinde tasavvuf, Sünnî çevrelerde şüpheli ve mahzurlu olma damgasından kurtuldu. *Kuşeyrî*'nin müdafası ve tanıtması sayesinde zahir uleması nazarında beraat etti. Ondan sonra muhafazakar Sünnî muhit içine serbestçe girdi ve dolaştı. Buralarda çok sayıda taraftar buldu, yayıldı ve bir daha da bu muhitten ayrılmadı.[283]

Tasavvuf tarihine bakılınca, amel esasından hareket eden tarikatların zamanla amele az, marifete çok değer verir hale geldikleri, neticede amelin değerinin başlangıç dönemine inhisar ettiği ve onun için de geçici olduğu kanaatine vardıkları görülür. Kuşeyrî'nin tasavvvufu bu bakımdan

282 Ahmet Ateş, "**Kuşeyrî**", **İA**, 1036

283 Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî **Kuşeyrî Risalesi**, (trc. Süleyman Uludağ) İstanbul, 1981 s. 20-21.

değerlendirildiği zaman, açıkça görülür ki, o tasavvufun marifet cihetine büyük değer vermekle beraber amel cihetine ondan daha fazla ehemmiyet atfetmektedir. meselâ, biyografilerini anlattığı sufilerin şeriata saygılı olduklarını gösteren hal, hareket ve sözlerini önemle kaydeder. Fakat keramet ve keşf gibi durumlarından daha az bahseder.

*Risale*de, "**Ene'l-Hak**" gibi şatah sözlere rastlanmaması ve hulul, imtizac, ittihad kokusu taşıyan herhangi bir ifâdenin [284]bulunmaması, onun bu konuda dikkatli olduğunu göstermektedir.

*Risale*sinde kendi gförüşlerini pek az söyleyen *Kuşeyrî*, zühdle ilgili konuda da kendi görüşlerini serdetmekten ziyade, *Cüneyd-i Bağdadî*, *Ahmed b. Hanbel*, *Süfyan-ı Sevrî* gibi alim ve zahidlerin görüşlerineyer vermektedir. Onun bu görüşleri benimsediği, haklarında olumsuz hiçbir yorum yapmamasından da anlaşılmaktadır. Buna göre onun zühd anlayışı, insanı Allah'ı anmaktan alıkoyan şeyleri terketmek, dünyayı küçük görmek ve izlerini kalbten silmektir şeklinde izah edilebilir.[285]

**c-Edebî Yönü:**

*Kuşeyrî*'nin eserleri arasında onun şiirlerinin bulunduğu bir manzumeye rastlanmamaktadır. Ancak onun şiirlerini **Arap** edebiyatı ile ilgili eserlerde dağınık bir şekilde bulmak mümkündür.

Tam anlaşılmayan tasavvufî ıstılahları *Risale*sine almayan el *Kuşeyrî*, mevcut olan şiirlerinde de anlaşılması ihtisas erbabına mahsus olan sembolik ifâdelere yer vermemiştir. *Hallac*'a göre daha sade, basit bir üslub kullanan *el* Kuşeyrî'nin garib kelimeleri kullanmadığı, zühd ve tasavvuf mânâlarının dışında da pek şiir yazmadığı görülmektedir. Şiirlerinde nefse uymamayı öğütleyen şair, uzun emeller peşinde koşmanın insana hiç bir fayda sağlamayacağını şiirlerinde dile getirir.

Şiirleri bu yönden incelendiğinde, sanat bakımındran zayıf olduğu söylenebilir. O dönemin şairlerinde çok görülen bedi'in türlerine iltifat etmemiş, ancak mutedil islamî mesajlarını vermek için anlaşılabilir bir tarz seçmiştir. Arap edebiyatının eski ve yeni türlerinden olan medih, hiciv, mersiye, gazel gibi hiç bir konuda şiir nazmetme gereği duymamıştır. Bu tür şiirleri o dönemde daha çok dünyalık peşinde koşanların nazmettiği görülmektedir.

284 Kuşeyrî, a.g.e, (Uludağ) s. 28 vd.

285 Kuşeyrî, a.g.e, (Uludağ) s. 55-57

3-EBU BEKİR eş--ŞİBLÎ

**a-Hayatı:**

Ebû Bekir *eş-Şiblî*, H.247(m.861) senesinde **Bağdat**'ta[286] veya **Samarra**'da[287] doğmuş, H.334,(M. 945)'de yine **Bağdat**'ta vefat etmiştir .Kendisine *Cafer b. Yunus*[288] veya *Dulaf b. Cahdar* denildiği[289] de kaydedilmektedir.

Aslen **Horasanlı** olan bu zata "Şiblî" denmesinin de , sülalesinin **Horasan**'da "**Şible**" köyünden olmasından kaynaklandığı ifâde edilmektedir.[290]

Önce memurluk yapan *Şiblî*, sonra *Hayrü'n-Nessac*'dan[291] tevbe almış, onun vaazlarını dinleyerek sufîliğe adım atmıştır. Zengin arkadaşlarından ve makam sahiblerinden uzaklaşan[292] ve , fakirlerle dostluk kuran Şiblî, sonra toplumun ileri gelenlerinden olmuştur. *Cüneyd-i Bağdadî*, onun için "*Şiblî* onların tacıdır" demiştir.[293] *Şiblî*, tevbeden sonra *Cüneyd*'in halkasına dahil olmuş, ondan çok istifâde etmiştir.[294]

Şeyhi *Cüneyd*'in,"Şiblî'ye birbirinize baktığınız gözle bakmayın. O *Allah*'ın gözlerinden bir gözdür" diyerek övdüğü Şiblî, fakih bir alimdi. Yirmi sene hadis yazdığı, hatta *İmam Malik*'in *Mivatta*'ın ezbere bildiği nakledilmektedir. [295]

Şibî eser bırakmadı isede, onun müfrit sözleri veya telmihleri, gariplikleri, uykuya mani olmak için gözleirine tuz serpmek gibi sıhhate zararlı hareketleri,şataha dair klasik mecmualarda muhafaza edilmiştir. *Hallac*'la ilgili

286 I. Massignon, "**Şiblî**", **İA**, XI, 317

287 İbn. Kesir, **el Bidaye**, XI, 214-215

288 ibn. İmad, **Şezerât**, II, 338; Hatibu'l-Bağdadî, **Tarihu Bağdat**, XII, 389

289 İbn Kesir,.**el Bidaye**, XI, 214

290 ibn. Kesir, **a.g.e**, XI, 214

291 İbn. Halikan, **Vefeyât**, II, 251-252 (Hayrü'n-Nessac, 120 seneyaşamış bir sufî şeyhidir. Asıl adı Muhammed b. İsmaildir. "Korku Allah'ın bir kırbacıdır. Onunla kötü ahlaka alışmış nefislerimizi hizaya getiririz." sözü meşhurdur. Aszrail canını almak için geldiğinde ona "dur, sen de ben de emir kuluyuz" demiş, abdest alıp namazını kılmış, şehadet getirerek vefat etmiştir. Bkz:Ebû Kasım Abdülkerim el Kuşeyrî, **er-Risaletü'l-Kuşeyrîyye**, Kahire, ts. s. 35, )

292 Abdu'l-Halim Mahmud, **Ebû Bekir eş-Şiblî**, Kahire,ts. s. 29-30,

293 I. Massignon, "**Şiblî**", **İA**, XI, 316 ; İbn. Kesir, **el Bidaye**, XI, 215

294 Abdü'l-Halim Mahmud, **eş-Şiblî**, s. 31-33

295 İbn. İmad, **Şezerât**, II, 338

mecmuada Şiblî'ye ayrılan rol çok mühimdir. Galiba *Şiblî, el Hallac*'ı alenen inkar ettikten sonra onu gizlice tebcil etmiştir.[296] Şiblî'nin ölümü anında dili tutulmuş, yanında bulunan *Muhammed b. İbrahim*'e, eliyle namaz abdesti almak istediğini işaret etmiş, onun yardımıyla adest alıp namaz kıldıktan sonra vefat etmiştir.[297]

**b-Fikirleri:**

*Malikî* mezhebine mensub olan[298] Ebû Bekir eş-Şiblî'ye göre tasavvuf veya sofiyye, Allah'a yönelmek ve O'na yaklaşmak demektir. Bu da onun şehvetlerinden, nefsin kötü arzularından kaçınıp, şahsiyyetini Rabbanî ahlak havuzunda eritmesini, hevasını şeriata tabi kılmasını gerektirmektedir.[299] Tasavvufun başının marifetullah, sonunun ise tevhid olduğunu bildiren *Şiblî*, "insan sadık tevhide ulaşırsa bütün kötü arzularından uzaklaşır" demektedir.[300]

Sofilik yolunda ilk yapılması gereken şeyin gerçek tevbe olduğunu, bunun da o anda günahlardan tamamen ayrılmak ve ileri de günah işlememeye azimli olmak şeklinde iki şartı bulunduğunu söyleyen Şiblî, tevbenin şeklinin kişiden kişiye değiştiğine işaret ederek şunları söylüyor:

"Bir müderrisin tevbesi, dersinde ihlaslı olmasıdır. Hakimin tevbesi, hükümlerinde şer-i şerife uygun hareket etmesidir. Eğer bunun dışında hüküm verirse o hakkıyla tevbe etmemiş demektir. Muvazzafın tevbesi emin olmasıdır."[301]

Şiblî "Bu alem benim hatırıma hiç gelmiyor. Alemin yaratıcısı hatırında olan bir kimsenin hatırına alem nasıl gelir?" diyerek,vahdet-i vücut görüşünü benimsediğini belirtmektedir.[302] Vahdet-i vücut, "Bir bilme, Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak" şeklinde izah edilmektedir.[303]

"Amelin dili, ilmin dilinden daha fasihtir" diyerek, ilim ile amil olmayı daha üstün gören *Şiblî*, zühd ile ilgili de, "Kalbi eşyadan, eşyanın Rabbine çevirmektir" demektedir.[304]

---

296 I. Massignon, "**Şibli**", **İA**, XI, 317

297 İbn. Halikan, **Vefeyât**, II, 275

298 İbn Halikan, a.g.e., II, 273; el Kuşeyrî, **er-Risale**, s.26

299 Abdü'l-Halim Mahmud, **eş-Şibli**, s.36

300 Abdü'l-Halim Mahmud, a.g.e., s. 41

301 Abdü'l-Halim Mahmud, a.e., s.54

302 Abdü'l-Halim Mahmud, a.e., s. 58

303 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 507

**c-Edebî Yönü:**

*Şiblî*'nin elimize ne tasavvufla ilgili, ne de şiirle ilgili hiçbir kitabı ulaşmadığından onunla ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değlidir. Ancak Arap edebiyatı kaynaklarında rastladığımızı şiirlerine bakarak onun şiirde tasavvuf unsurlarını kullandığını, bu sebeble tasavvufla uğraşmayanların anlaması zor olan bir tarz seçtiğini söyleyebiliriz.

Tasavvufun dışında şiirin, medih, hiciv, mersiye, gazel gibi hiç bir türünde şiir nazmetmeyen *Şiblî*, yazmış olduğu şiirlerde de garib lafız ve kelimeleri, farsça tabirleri kullanmamakla dikkat çekmektedir. Onun şiirlerinin *Hüseyin b. Mansur el Hallac*'ın şiirleriyle benzerlik arzettiğini de söyleyebiliriz.

304 Abdü'l-Halim Mahmud, eş-Şiblî, s. 704

# DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

## ZÜHD ŞAİRLERİNİN ZÜHD MESAJLARI

### A-EBU'L-ATAHİYYE

#### 1-DÜNYANIN ZEVALİ:

*Ebû'l-Atahiyye*'nin şiirlerinde en çok üzerinde durduğu konuların başında"dünya" gelmektedir. Ona göre dünya insanın önüne çok uzun emeller koymakta, insan da bu kısa hayatta o emellere ulaşamamaktadır. Bu dünyada kul da köle de ihtiyaçlarının bitmemesi noktasından eşit sayılılırlar. Herkesin kendine göre bir ihtiyacı vardır. Hırsla ihtiyaçlarının peşinde koşan bir insan muhakkak ki zarara uğrar .Bu konudaki düşüncelerini şair, şu mısralarla dile getirir: نصبتِ لنا دوُنَ التفكرِ يا دنيا    امانيَّ يفنِي العُمْرَ من قبل ان تفنى

متى تنقضِي حاجاتٌ من ليس واصلاً    الى حاجةٍ حتى تكُون لهُ أُخْرَى

لكلِ مرئٍ فيما قَضَى اللّهُ خطةً    من الامر فيها يستوى العبدُ والمولَى

وان امرءًا يسعى لغيرِ نهايةٍ    لَمُنْغَمِسٌ فى لجةِ الفاقةِ الكبرَى

"Ey dünya. düşünmeden benim önüme öyle emeller koydun ki, o emellere ulaşmadan hayat sona eriyor.Bir tek ihtiyacınaulaşmayan bir insanın ihtiyaçları ne zaman biter ki, diğer ihtiyaçlarını gidermeye sıra gelsin. Allah her kişi için o ihtiyaçlarda öyle bir duruma hükmetmiş ki, o durumda köle de efendi de eşittir. Sonu gelmez arzuların peşinde koşan bir kimse, fakirliğin büyük dalgasına dalacaktır."[305]

Yukarıdaki beyitlerde şair, insanın doymak bilmeyen hırs ve tul-i emel gibi duygularına işaret ediyor. Hırs sebebiyle fanî dünyada uzun emeller peşinde koşan bir insan, azrailin soğuk nefesini ensesinde hissettiği zaman ne yapacağını şaşırmaktadır. Bu sebeble şair, insanın duygularını dünyaya çevirmesinin ve onları dünyanın geçici zevk ve lezzetleriyle doyurmaya çalışmasının doğru olmadığına dikkat çekmektedir.

Gerçekten de insan Allah'ın kendisine vermiş olduğu duygularının sonsuz ihtiyaçlarını ancak saadet-i ebedîyeye ulaşmakta tam mânâsıyla doyurabilir.Sonu gelmez arzuların, isteklerin ve ihtiyaçların peşinde koşanların, maddi ve manevî yönden bir"iflas"la karşılaşacağında şüphe yoktur.

---

305 Ebu'l-Atahiyye; **Divanü Ebi'l-Atahiyye**, Beyrut, 1969, s.3; el Makdisî, **Ümeraü'ş-Şi'r**, s. 172

İnsanların şatafatlı yaşamaya başladığı, süslü binalar yaptığı bir zamanda yaşayan şair, ölümlü dünyada bina yapmaya da karşıdır :

لدوا للموت وابنوا للخراب فكلكم يصير الى تباب
لمن نبني ونحن إلى تراب نصير كما خلقنا من تراب

"Ölmek için dünyaya gelir, harab olması için bina yaparsınız. Hepiniz sonunda helak olacaksınız Biz topraktan yaratıldığımız gibi yine toprak olacağımız halde, kimin içinbina yapıp duruyoruz?"[306]

Bu beyitlerde şair ifrata varan ifâdeler kullanmakla beraber, yine dünyanın fanîliğine, dünya metaının ehemmiyetsizliğine dikkat çekmekte, ölümlü dünyada insanın dikkatli olması gerektiğine işaret etmektedir. Ancak insanın barınabileceği bir evinin onun zarurî ihtiyaçları arasında yer aldığı göz önüne alınacak olursa, onun bu konudaki hassasiyetini, ihtiyacın dışında, israf edilerek süslü-püslü yapılan evlere yönelik olarak algılamak mümkündür.

*Ebû'l-Atahiyye* daha sonra, hırsla hareket ettiği müddetçe, doğru olana ulaşamayacağına belirtir ve hesab gününde hesab vermesinin güçlüğüne işaret eder:

مهما دمت فى الدنيا حريصا فانى لا اوفق للصواب
سأسال عن امور كنت فيها فما عذرى هناك وما جوابى
بأية حجة احتج يوم الحساب اذا دعيت الى الحساب
هما امران يوضح عنهما لى كتابى حين انظر فى كتابى
فاما ان اخلد فى نعيم واما ان اخلد فى عذاب

"Dünyada hırslı olmaya devam ettiğim müddetçe, hiçbirzaman doğruya ulaşamam.İçinde bulunduığum durumdan sorguya çekildiğimde, orada cevabım ve özrüm ne olacaktır? Hesap gününde hesaba çağrıldığımda, hangi delili gösteririm? Amel defterimebakıldığında ameldefterim iki durumu ortaya çıkaracaktır:Ya cennette ebedî kalacağım, ya da Cehennem azabında..."[307]

Şaire göre hırs her zaman hasarete sebebtir. İnsanın karşılaşacağı en önemli durumların başında hesab günü sorguya tabi tutulduğu durum

306 Ebu'l-Atahiyye, **Divanü Ebi'l-Atahiyye**, s. 23 ;Ahlam ez-Zaim, **Ebû Nuvas**, s. 282 ; el Makdisî, **a.g.e**, s. 173

307 Ebu'l-Atahiyye, **Divan**, s.23 ; el Makdisî, **Ümeraü'ş-Şi'r**, s. 173

gelmektedir..Dünyada günahların peşinde koşan, Allah'a isyan eden , O'na iteat ve ibadet etmeyen bir kimsenin oradaki sualler karşısında ve yaptıklarının inkar edilemez bir şekilde bir bir zikredilmesi halinde bir özür beyan edebilmesi, kaçması mümkün değildir. Kur'an''ın bildirdiği gibi, "Bir takım yüzler o gün eğilmiş zillete düşmüştür, çalışmış fakat boşuna yorulmuştur Bir takım yüzler de o gün mes'uddur sa'yinden hoşnuttur"[308] İyi ameller işleyenin de o gün yüzü aydınlık olan kimselerin varacağı yer cennettir. Günah işleyen kimselerin ise son durağı Cehennemdir.

Ancak şairin burada cennet için de, cehennem için de "ebedî kalacağım" tabirini kullanması pekt uygun değildir. Çünkü mümin cennete giderse orada ebedî kalacaktır. Ama günahlarının sevaplarından çokluğu sebebiyle Cehenneme giderse orada ebedî değil, geçici bir müddet kalacaktır. Şairin burada Cehennem için de "ebedî" tabirini kullanması, her halde o devirdeki zahidlerin en büyük endişelerinden olan "son nefeste imanla gitmeme" endişesinden kaynaklanmaktadır.

Dünyanın gerçek mahiyetini bilmeyen kimseler, dünyanın suri tatlılığına aldanarak aşık olmaktadırlar. Bu tip insanları uyarak şair, dünyanın mahiyetini de şu şekilde ifâde ediyor:

فلا تعشق الدنيا أخيّ فانما يرى عاشق الدنيا بجهد بلاء

حلاوتها ممزوجة بمرارة وراحتها ممزوجة بعناء

فلا تمشي يوما في ثياب مخيلة فانك من طين خلقت وماء

"Ey kardeşçiğim. Dünyaya aşık olma. Dünyaya aşık olan muhakkak cefasını çeker.Dünyanın tatlılığı acısıyla karışmış, rahatı da sıkıntısıyla mezcolmuştur. Hiçbir zaman kibir elbisesi içinde yürüme. Çünkü sen çamurdan ve sudan yaratıldın."[309]

Burada şair dünyanın suri tatlılığının , ahiretin gerçek ve ebedî güzelliği ile değiştirilmesinin mümkün olmadığına işaret ederek, insandaki muhabbetin tezauf etmiş şekli olan aşk hissisin, geçici dünya ve dünyalık için verilmediğini vurgulamakatadır. Gerçekten de,insanda ki sevgi duygusu, ebedî bir "**Mahbub**" olan *Cenab-ı Allah*'ı sevmek maksadıysa verilmiştir. Eğer insan dünyayı ve içindekileri O'nun namına severse o zaman zaman, bu sevmede bir problem yok. Ama O'nu hatıra getirmeden sevdiği takdirde, bu yanlış bir sevgidir.. Sevilen dünya dünya, bizim insanın karşılık vermediği için, karşılıksız sevgiden büyük bir ıztırap duyarız. Bundan dolayı,acılı ve güzel günlerin birbirine karıştığı bu sahte dünya sevgilisinden uzak durmak gerekir.

---

308 el-Gaşiye, 2-II

309 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 2

Dünyada yaşayan insanın önünde iki durak vardır. Bu iki durağın ne olduğunu şair şu şekilde açıklıyor:

أمامُكَ يا نومانَ دارُ سعادةٍ    يدومُ النما فيها ودارُ شقاءٍ
خُلِقتَ لإحدَى الغايتينِ فلا تَنَمْ    وكن بين خوفٍ منها ورجاءٍ

"Ey gaflet uykusuna dalan kimse.Semin önünde nimetlerin devam edeceği bir saadet yeri ile, bir de şekavet yeri vardır. Bu iki gayeden birisi için yaratıldın. Gaflete dalma. Daima 'havf ve reca' arasında ol."[310]

Şairin burada vermek istediği mesaj, insanın saadet yurduna kavuşmak için "havf ve reca" arasında bir tavır içinde olması gerektiğidir. Bunlardan "havf", Allah'ın zatından, gazab veya azabından korkma, "[311] "reca" ise,Allah'ın lütfuna, nimetine nail olacağını düşünme, ümid etme,[312]mânâlarına gelmektedir. O halde,insanın ebedî saadet diyarını Allah'ın fazlıyla elde edebilmesi, ancak bu "havf-reca" dengesini kurmasına bağlıdır.

Yukarıdaki beyitlerden birinde dünyaya aşık olmanın tehlikesinden bahseden şair, zikredeceğimiz beyitte de, dünyayı sevmenin kötülüğünden bahsetmektedir:

المرءُ آفتُهُ هَوَى الدُّنيا    والمرءُ يطغى كلما استغنَى
إني رأيتُ عواقبَ الدنيا    فتَرَكْتُ ما أهوى لِمَا أخشَى

"Kişinin afeti dünya sevgisidir. İnsanoğlu zenginleştikçe azgınlaşır.Ben dünya lezzetlerinin akıbetlerini gördüm. Ve korktuğum için sevdiğim şeyleri terkettim."[313]

Yukarıdaki beyitlerde şair, insanın dünyayı nefsi hesabına sevmesinin ve o sevgi sebebiyle zenginleşmesinin azgınlaşmasına sebeb olacağına işaret etmektedir. Ki burada "Muhakkak ki, insan kendisini zengin görmekle azgınlaşır"[314] ayetinden iktibas yapan şair, dünyanın meşrû olmayan lezzetlerinin akıbetlerinin iyi olmadığını, bu sebeble onları terketmenin insanın menfaatine olduğunu ifâde etmektedir.

Şu beyitlerinde ise dünyanın güzelliklerinin "serab" olduğuna temas ediyor:

---

310 Ebu'l-Atahiyye, **Divan**, s. 4

311 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 213

312 Süleyman Uludağ, a.g.e., s. 391

313 Ebu'l-Atahiyye, **Divan**, s. 4

314 el-Alak, 6-7

فكرت فى الدنيا وجدتها فاذا جميع جديدها يبلى
ولقد مررت على القبور فما ميزت بين العبد والمولى
كان محاسن الدنيا سراب واى يد تناولت السرابا
الا كل ما هو آت قريب وللارض من كل حى نصيب
وللناس حب لطول البقاء فيها وللموت فيهم دبيب

"Dünya ve onun güzelliklerini düşündüm.Bir de ne göreyim, dünyanın güzellikleri çürüyor. Kabirlere uğradım ve köle ile efendiyi ayırt edemedim.Dünyanın güzellikleri bir serabtır.Hangi el o serabı yakalayabilmiş ki?

"Dikkat edin.Dünyada her canlının bir nasibi vardır. Gelecek olan ölüm de yakındır. insanlar,İçlerinde ölüm kıpırtısı varken, uzun yaşama arzusundadırlar."[315]

2-GENÇLİK

Gençlik insan hayatının en güzel mevsimidir. Ancak bu mevsim ebedî olmadığı için göz açıp kapayıncaya kadar geçip gitmektedir. Bu güzel günlerin geçip gitmesine herkesten çok üzülen de şairlerdir. Ebû'l-Atahiyye de gençliğinin arkasından esef çekerek şu beyitleriyle ağlar:

بكيت على الشباب بدمع عينى فلم يغن البكاء ولا النحيب
فيا أسفا أسفت على شباب نعاه الشيب والرأس الخضيب

عريت من الشباب وكنت غصنا كما يعرى من الورق القضيب
فيا ليت الشباب يعود يوما فأخبره بما فعل المشيب

"Gençliğin arkasından gözyaşı dökerek ağladım. Ne ağıt, ne de feryat fayda vermedi.

İhtiyarlığın ve beyazlaşan saçımın çağırdığı gençliğe esef ettim:Ya esafa.

Bir dalın yapraklardan sıyrılması gibi, ben de bir dal gibi olduğumdan, gençliğin yapraklarından sıyrıldım.

Keşke gençlik bir gün dönseydi de, ihtiyarlığın başıma neler açtığını ona haber verseydim."[316]

Bu beyitlerde şair, insanın gençliğine bel bağlayıp güvenmemesi

315 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 4

316 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 23 ; el Makdisî, Ümeraü'ş-Şi'r, 172

gerektiğini belirterek, o gittikten sonra arkasından bağırıp çağırmanın bir menfaat sağlamayacağını vurgulamaktadır. Ona göre, insan gençliğinde pişman olacağı şeyleri yapmamalıdır. Şairin burada gençliğinin arkasından ağlaması, yalnızca laf olsun diye söylenmiş bir söz değildir. Hayatının büyük bir kısmını gaflette geçiren şairin, gerçekten kendi gençliğine yandığı bu samimî ifâdelerinden anlaşılmaktadır.Onun bu şiirinde geçen bazı beyitler, günümüz mütefekkirleri tarafından çok güzel bir şekilde yorumlanmıştır:

"Evet, bu zat(şair) gibi gençliğin mahiyetini bilmeyen ihtiyarlar, gençliklerini düşünüp teessür ve teessüfle ağlıyorlar. Halbuki gençlik, eğer ehl-i kalp., ehl-i huzur, ve aklı başında ve kalbi yerinde bulunan müminlerde olsa, ibadete ve hayrata ve ticaret-i Uhreviyeye sarf edilse, en kuvvetli bir vesile-i ticaret ve güzel ve şirin bir vasıta-ı hayrattır. Ve o gençlik, vazife-i diniyesini bilip su-i istimal etmeyenlere, kıymettar, zevkli bir nimet-i ilahiyedir. Eğer istikamet, iffet, takva beraber olmazsa, çok tehlikeleri var;taşkınlıklarıyla saadet-i ebediyesini ve hayat-ı uhreviyesini zedeler. Belki hayat-ı dünyevîyesini de berbat eder.Belki bir sene gençlik zevkine bedel, ihtiyarlıkta çok seneler gam ve keder çeker."[317]

Burada ihtiyarlara verilen mesaj şudur:"Madem ekser insanlarda gençlik zararlı düşüyor; Biz ihtiyarlar Allah'a şükretmeliyiz ki, gençlik tehlikelerinden ve zararlarından kurtulduk. Herşey gibi, elbette gençliğin dahi lezzetleri gidecek. Eğer ibadedete ve hayra sarfedilmişse, o gençliğin meyveleri onun yerine baki kalıp, hayat-ı ebedîyede bir gençlik kazanmasına vesile olur."[318]

Şair gençliğin her zaman zevkli geçmediğine de şu beyitleriyle dikkat çeker:

وما الدهر يوما واحدا فى اختلافه     وما كل أيام الفتى بسواء

وما هو الا يوم بؤس و شدة     ويوم سرور مرة ورخاء

"Zaman değişimi içinde tek birgün olmadığı gibi, bir delikanlının da bütün günleri eşit değildir.

Bir gün sıkıntı ve ıstırapla, bir gün de sevinç ve rahatla geçer."[319]

Şaire göre zaman her gün aynı değildir. Bazen günlük-güneşlik, bazen bulutlu-yağmurludur. İnsan hayatı da böyledir. Bilhassa gençliğin yalnızca lezzet alma zamanı olduğunu zannedenler aldanmamalıdır. Çünkü insan hayatının bir parçası olan gençlikte sürekli lezzet alma yoktur. Bazen sıkıntı ve ıstırap da vardır Çünkü hayaller, ümitler ve duygularla yaşayan gençler, bazen

317 Bediüzzaman Said Nursi, lemalar, Germany, 1994 s. 233.

318 Bediüzzaman Said Nursi, a.g.e, s. 233

319 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 2

hayallerinin, ümitlerinin kaybolduğunu farkederler. Gerçek hayatla hayalî hayat, veya duygusal hayat arasındaki korkunç uçurum gençlerin çoğu zaman sıkıntı çekmesine sebeb olur. Bu sebeble insan hayatının her devresinde olduğu gibi gençlik devresinde de sıkıntılardan hali değildir. Bu yüzden gençliği arzulayıp durmak yerine,hayatın her döneminden istifa edilmelidir.

Şair bir beytinde de gençlerin psikolojik bir durumuna temas etmektedir:

نفس الفتى مسرورة بنمائها     وللنقص تنمو كل ذات نماء

"Bir gencin nefsi, büyüyüp olgunlaşmaktan sevinç duyar,lezzet alır.Halbuki her gelişme gösteren, noksanlığından dolayı gelişir."[320]

İnsan gençliğin verdiği dinçlik sebebiyle kendisini her bakımdan mükemmel gibi görmektetedir. Halbuki insanın bedenen gelişmesi gençliğin bitiminde durur. Ama onun ruhen, kalben ve fikren gelişmesi devam eder. Bundan dolayı insan gençliğine güvenip,sevinmemeli. Çünkü gençken büyük noksanlıklar içindedir. Tecrübeler ve fikirler onu olgunlaştıracak ve daha da mükemmel bir insan haline getirecektir.

*Ebû'l-Atahiyye*'ye göre Allah'ın rahmetinden ümitvar olunmalı. Ancak bazen ümit insanı saptırabilir. Bu sebeble gençler için "ye's" de gereklidir:

ويرزق الانسان من حيث لا يرجو     وأحيانا يضل الرجا

اليأس يحمى للفتى عرضه     والطمع الكاذب داء عيا

"İnsan hiç ümit etmediği yerden rızıklandırılır. Bazen ümid insanı saptırır.

Ümitsizlik ise gencin ırzını koruduğu gibi, yalancı tama' da devasız bir illettir."[321]

Cenab-ı Allah insanı hiç ümit etmediği şekilde rızıklandırır. Çünkü canlıları yaratan Allah, onların rızıklarını da taahhüt altına almıştır. İnsanın Allah'ın rahmetinden ümitvar olması elbette takdir edilecek bir durumdur. Ancak "Allah'tan ümit kesilmez. Allah rahmeti ile acır, mağfiret eder " deyip de günahlara saplanmak durumunda insan "ümit vesilesiyle" sapıklığa düşmüş olur. Bu sebeble insan bazen ümitsiz gibi olmalıdır. Veya "havf" içinde olmalıdır ki,şairin "ye's"den kastının bu olduğu kanaatindeyiz.

Bir beytinde ise gencin doğruluk ve sabır içinde olmasını isteyen şair şöyle der:

---

320 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 2

321 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 4

ما آكرم الصبر وما احسن   الصدق وما آزينه با لفتى

"Sabır ve doğruluk bir genç için ne güzeldir."[322]

Ehl-i zühde göre sarın çeşitli kısımları vardır:Kulun iradesi ile kazandığı şeylere gösterdiği sabır, iradesi haricinde olan şeylere gösterdiği sabır, Allah'ın emrini yerine getirmede gösterilen sabır, nehyettiğinden uzak kalmada gösterilen sabır gibi.[323]

Bu tasnife göre, bir gencin gençliğinde göstereceği en güzel sabır, günahlara karşı olan sabırdır. Gençler bu konuda sabırlı olurlarsa, bununla beraber Allah'a iteatte de sabır gösterirlerse, Allah'ın kendilerini sevdiği bir kul haline gelirler.

Şairin gençlerde güzel olduğunu söylediği en mühim bir sıfat da "sıdk"tır. Ki bu yalnızca gençlerde değil, bütün insanlarda güzel olan sıfatlardandır. Kur'an'ı Kerim'de sıdk ile ilgili,"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun"[324] buyrulmaktadır. Bir hadis-i şerifte ise,"Kul, sürekli olarak doğru söyler ve doğruyu ararsa, Allah indinde sıddik olarak yazılır. Yalan söyler ve yalanı ararsa, Allah nezdinde yalancı olarak yazılır."[325]

Bütün buizahlara göre, insan (genç) özü-sözü doğru olmalıdır.

Bir başka beytinde ise şair, gencin şükür ve hamd içinde olması gerektiğini belirtmektedir:

والحمد من اربح كسب الفتى   والشكر للمعروف نعم الجزا

"Delikanlının en iyi kazancı hamddir. Ma'ruf olan Allah'a şükretmek ise, ne güzel bir karşılıktır."[326]

Kur'an-ı Kerim'de "Eğer şükrederseniz nimetimi ziyadeleştiririm"[327] buyrulmaktadır. Tasavvuf ehli hakikî mânâda kulun şükrünün, Allah'ın nimetini dili ile ikrar ve kalbi ile tasdik etmesi olduğunu bildirmekte ve üç kısma ayrıldığını haber vermektedirler: Dilin şükrü,insanın kulluk ve tevazuu içinde nail olduğu nimeti itiraf etmesi şeklinde olur. Beden ve organların şükrü, kulun vefa ve hizmet sıfatı ile muttasıf olması tarzında olur. Kalbin şükrü, hürmeti muhafaza halini devam ettirmekleberaber, şuhud yaygısı üzerinde itikafda

---

322 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 4

323 Kuşeyrî,, (Uludağ) s. 324

324 et Tevbe, II9

325 Buhari, Rikak, 38 ; Müslim, Birr, 29

326 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s.4

327 İbrahim, 7

bulunmak suretiyle olur.[328]

Buna göre genç, Allah'a dili, beden organları ve kalbi ile şükretmeli ki, o nimet ahirette cennet meyvası haline gelebilsin.

*Ebû'l-Atahiyye* bir başka beytinde ise, gençliğin gidib ihtiyarlığın gelmesini şöyle ifâde ediyor:

ان الشباب لنافق عند الورى    ما للمشيب مخادن وحبيب

"İhtiyarlık geldiğinde gençlik elden gidecektir. İhtiyarın ise dostları ve sevgilisi yoktur."[329]

Bu şiirinde gençliğinde dünyevî dostlar edinenleri ikaz eden şair, gençlikte edinilen fanî sevgililerin hiçbirinin ihtiyarlık geldiğinde ortada kalmayacağını, özellikle de gençliğini gayr-i meşrû bir tarzda geçirenlerin, yaşlılık zamanlarında sevmek bekledikleri nazarlardan nefret göreceklerini söyleyerek, gerçek dost olan Allah'ı sevmenin en akıllıca iş olacağını bildiriyor.

3- TAKVA

Yüce Allah,"Allah katında derecesi en üstün olanınız, en çok takva üzere bulunanızdır" buyurmaktadır.[330]

Takva , bütün iyilikleri ve faziletleri kendinde toplayan bir haslettir. Takvanın hakikati, Allah'a iteat ederek, azabından sakınmaktır. Takvanın aslı önce şirkten, sonra kötü ve günah olan fiillerden, daha sonra günah olması ihtimali olan amellerden sakınmak, en son olarak da fuzulî ve lüzumsuz olan (mübah ve helal) şeyleri de terketmektir.[331]

Ebû'l-Atahiyye takvanın bu önemine şu beyitleriyle işaret etmektedir:

ألا انما التقوى هو العز والكرم    وحبك للدنيا هو الفقر والعدم
وليس على عبد تقى نقيصة    اذا صحح التقوى وان حاك او حجم

"Dikkat et. Takva izzet ve şereftir. Dünyayı sevmen ise fakirlik ve ademdir. Takva sahibi bir insan için, hacamatçılık yapsa da, ip eğirse de bir noksanlık yoktur."[332]

328 Kuşeyrî, (Uludağ), s. 314- 315

329 Ebu'l-Atahiyye,Divan, s. 20

330 el-Hucurat,13

331 Kuşeyrî, (Uludağ), s.243-244

332 el Isfahanî, el-Egani, IV, 7 ; İbn. Kuteybe, Uyunu'l-Ahbar, II, 373 ; El Hatibu'l-

Gerçekten de insanın gerçek izzeti ve şerefi takva sahibi olmaktadır. Ki burada şair, Hz. Peygamberin (s.a.v) "Takva şereftir"[333] hadis-i şerifine telmihte bulunmaktadır.Çünkü takva ile Allah'a tam mânâsıyla bağlanan bir kimse, Allah'ın kulu olma gibi yüksek bir şerefe ermektedir. Salih bir insan, ailesinin geçimini temin etmek maksadıyla insanlar arasında hakir görülen meslekleri yapmış olsa da, onun salih olmasına bir nakise olmaz. İnsanın Allah'ı aklına getirmeden fanî olan dünya onun içindekileri sevmesi ve o sevdiği şeylere sahip olması, o kimsenin yine Allah'a muhtaç olmasını engelleyemez. İnsan bu yönüyle dünyanın herşeyine sahib olsa yine "Fakr" içindedir, Allah'a muhtaçtır. Allah'ı hatıra getirmeden, dünyayı dünya için sevmenin ise insana bu dünyada hiçbir faidesi yoktur. Onun için o sevgi dünya hesabıyla da ahiret hesabıyla da ademe gitmiş demektir.

## 4- ÖLÜM

Kur'an-ı Kerim'de "her nefis ölümü tadıcıdır."[334],"O kimselerdir ki, melekler onları gayet hoş bir şekilde vefat ettirir."[335] gibi ayetlerle "Lezzetleri kesen ölümü çok zikrediniz" [336] gibi hadis-i şerifler ölüm gerçeğine dikkatlerimizi çekmektedir.

*Ebû'l-Atahiyye* ölümle ilgili şu beyitleri terennüm etmektedir:

تعلقت باما ل طوال أى اما ل
وأقبلت على الدنيا ملحا أي اقبال
ايا هذا تجهز لفراق الاهل والمال
فلا بد من الموت على حال من الحال

"uzun emellere bağlandım: Ne biçim emeller? Dünyaya ısrarla yöneldim: He biçim yönelme?

Ey insan. Aile ve malın ayrılığına hazırlan. Şüphesiz ölüm, şu veya bu şekilde başına gelecek."[337]

---

Bağdadî, Tarihu'l-Bağdat, VI,259

333 ibn. Mace, zühd, 24

334 Alu İmran, 185

335 en Nahl, 32

336 İbn. Mace, zühd, 31

337 Muhsin el Emin, A'yan, III, 396 ; el Makdisî, Ümeraü'ş-Şi'r, s. 163 ; el Isfahanî,el Egani, IV 13

Uzun emel, dünyada hiç ölmeyecekmiş zannıyla yaşamaktır. Bu, insanı aldatan bir histir. İnsan bazen ölümü tahattur ederek, ölümle rabıta kurarak bu uzun emel hastalığının kökünü kurutmalıdır. Ölüm herkesi hem büyük bir aşkla bağlandığı bu dünyadan, hem de sevdiklerinden ayıracağı için, fanî şeylere bel bağlamak akıl kârı değildir. Şair burada, ölümün bir gün ummadığı bir anda insanı yakalacağını, bu sebeble dünya malı ve uzun emel peşinde koşmanın faydasız olacağını belirtmekte, öbür tarafa hazırlık yapmanın lüzumlu olduğuna işaret etmektedir.

Şair şu beyitleriyle de ölümün ansızın gelebileceğini belirterek yukardaki görüşünü teyit etmektedir:

أؤمل أن أخلد والمنايا   يثبن على من كل النواحى
وما أدرى اذا أمسيت حيا   لعلى لا أعيش الى الصباح

"Ölümler dört bir koldan hücuma geçtikleri halde, ben ebedî olarak dünyada kalmayı ümid ediyorum.

Akşama sağ çıktığımda, sabaha kadar yaşayıp yaşayamayacağımı da bilmiyorum."[338]

Şair burada insanın içinde sürekli bulunan "ebedî yaşama" duygusunu keşfetmiş, ancak bunun ölümle ortadan kalktığından dolayı da hayrete düşmüştür .İnsanoğlu gerçekten "ebed" için yaratılmıştır. Bu sebeble içinde "ebedîyet" duygusu vardır. Bu duyguyu yerinde kullanan bir insan, ahirete yönelir ve orada ebedî nimetler içinde yaşamak için bu dünyada elinden gelen gayreti gösterir.

Şaiire göre hüznün de sevincin de devamlı olmadığı bir dünyada yaşıyoruz.Ölümden ise kurtulmak mümkün değildir:

دار سوء لم يدم فرح   لامرئ فيها ولا حزن
فى سبيل الله أنفسنا   كلنا بالموت مرتهن
كل نفس عند ميتتها   حظها من مالها الكفن
ان مال المرء ليس له   منه الا ذكره الحسن

"Kötülük yeri olan dünyada bir kimse için ne sevinç, ne de hüzün devam etmez. Hepimiz ölüm tarafından rehin alındığımıza göre, canlarımızı Allah yolunda feda edelim.

---

338 Ebu'l-Atahiyye, **Divan**, s. 67

Her nefsin, öldüğü zaman malından hissesi ancak kefenidir. Kişinin malı kendisine ait değildir. Malından kendisine kalan, yalnızca güzel bir hatırlamadır."[339]

Ölüm bir gün yakamıza mutlaka yapışacağına göre, nefislerimizi Allah yolunda kullanmaktan başka çare yoktur. Çünkü öldükten sonra o canın nerede ve nasıl kullanıldığının hesabı Allah'a verilecektir. İnsan Cenab-ı Allah'ın bir emaneti olan dünya malını da "bu mal benim" diyerek övünme ve gururlanma vesilesi yapmamalıdır. Çünkü eğer o mal insanın olsaydı , malını sevdiği kadar mal da insanı sevmiş olsaydı, her halde ölüm anında o malın bir kısmını öbür tarafa götürme imkanı olabilirdi. Fakat ne acı ki, insan kabre ancak bir kefen ile giriyor. Fazlasına müsaade de edilmiyor.

O halde insan dünyada sahib olduğu herşeye bir "emanetçi" nazarıyla bakmalı, emanete hiyanet etmemeli. Eğer insan sahib olduğu dünya malını Allah yolunda harcamışsa, işte insana fayda verecek olan da onun ahirette güzelce hatırlanacak olmasıdır.

İnsanoğlu her gün binlerce defa , binlerce mahlukun "ölüm haktır" hükmünü imzaladığını görmesine rağmen, yine de ölmeyi hatırına getirmek istemiyor. Bu sebeble çoğu insan ölüme gaflet anında , hazırlıksız bir şekilde yakalanıyor:

كم غافل اودى به الموت    لم يأخذ الاهبة للفوت
من لم تزل نعمته قبله    زال عن النعمة بالموت

"Nice gafiller vardır ki, ölüm onu hazırlıksız yakalayıp götürmüştür.Bir kimsenin elindeki nimetler kendisinden önce elinden çıkıp gitmezse, o kimse ölüm ile nimetlerden ayrılır."[340]

Burada şair çok şair şu noktaya dikkat çekmektedir: İnsanoğlune kadar mal-mülk sahibi olursa olsun, iki şeyle karşı karşıyadır; ya o mal elinden uçup gider, ya da insan ölür malı geridekilere miras kalır. Halbuki durum böyle olmasına rağmen, insan yine de ölüme hazırlık yapmayı aklına getirmez. İşte insanın dünyada başına gelebilecek en büyük felaketlerden birisi budur.

Şaire göre ölüm bir hastalıktır. öyle bir hastalıktır ki, bir çok hastalığı tedavi eden doktorlar dahi ona bir çare bulamıyor:

---

339 el Isfahanî, el Egani, IV 14 ;Muhsin el Emin, A'yan, III, 395 ;el Makdisî, Ümeraü'ş-Şi'r, s. 180 ; Şevki Dayf, Tarihu'l-Edeb, III, 359

340 el Isfahanî, el Egani,IV, 57

ان الطبيب بطبه ودوائه    لا يستطيع دفاع مكروه اتى
حياتك أنفاس تعد    فكلما مضى نفس منها نقصت
يميتك ما يحييك فى كل ساعة    ويحدوك حاد ما يريد بك الهزنا

"Muhakkak ki bir doktor bile, doktorluğu ve ilaçlarıyla"mekruh" olan, kerih görülen ölümü defedemiyor. Senin hayatın sayılı nefeslerdir. Her nefes verişte ömür de noksanlaşır. Seni dirilten Allah, her zaman öldürmeye de muktedirdir. Senin ölümünü isteyen çoban, seni dilediği gibi güder."[341]

Şair bir başka şiirinde ise, ölümü kendisini parçalamaya hazırlanan bir canavara benzetiyor:

كأنك قد هجمت على مشيبى    كما هجم المشيب على شبابى
ماذا تقل وليس عندك حجة    لو قد أتاك مهدم اللذات

"Ey ölüm. İhtiyarlığımın gençliğime saldırdığı gibi, sen de ihtiyarlığıma saldırdın.Senin hiçbir hazırlığın yokken, "lezzetleri acılaştırıp öldüren ölüm sana geldiğinde ne dersin?"[342]

Burada şair, "Lezzetleri kesip öldüren ölümü çok zikrediniz" [343] hadisine telmihte bulunmaktadır. Gerçekten de ölüm, insanın dünyevî lezzetlerini ortadan kaldırmaktadır. Uzun emelini kesmektedir. Bu durumda insanın yapabileceği hiçbir şey yoktur. En iyisi ölüm gelmeden önce, hadis-i şerifte de belirtildiği gibi ölümü çokça zikredip dünyanın meşrû olmayan lezzetlerinden el-etek çekmelidir.

Ölümden sonra varılacak ilk durak olan kabirle ilgili de şunları söyler:

ما للمقابر لا تجيب    اذا دعاهن الكئيب
حفر مسقفة عليهن    الجنادل والكثيب
فيهن ولدان واطفال    وشبان و شيب

"Yakınlarını kaybeden hüzünlü kimseler, kabirdekileri çağırsalar, cevap vermezler. Kabirler tavanlı kuyulardır. Üzerlerinde taşlar ve kum tepeleri vardır.İçinde ise bebekler, çocuklar, gençler ve ihtiyarlar vardır."[344]

Kabır gerçeğini basit ifâdelerle tasvir eden şair, bu beyitlerinde kabirdekilerin insana cevap vermeyeceğini belirterek biraz hüzün meydana

341 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 10

342 Ebu'l-Atahiyye, Divan, 23-41

343 İbn Mace, Zühd, 31 ;Ebu Abdurrahman b. Şuayb Nesai, Sünen-u Nesâi, İstanbul, 1981 Cenaiz, 3

344 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 25

getiriyor. Ama şu beyitlerinde bu üzüntüyü "kavuşma" ile sevince çeviriyor:

كم من حبيب لم تكن    نفسى بفرقته تطيب
غادرته فى بعضهن    مجدلا وهو الحبيب
وسلوت عنه وانما    عهدى برؤيته قريب

"Nice sevdiğim kimseler vardı ki, nefsim onların ayrılığından hoşlanmıyordu. Sevdiğim kimseyi mezara atılmış olarak terkettim. Fakat yakında "görmeye ahdim" olduğundan dolayı tesellî buldum."[345]

Bu beyitlerde ölümün bir yokluk ve hiçlik , kabrin de geri dönmemek üzere atılan bir yokluk kuyusu olmadığı anlatılmaktadır. Ölen dostların, eşlerin, arkadaşların arkasından insana en büyük teselliyi veren husus da, öldükten sonra onlara savuşacak olunmasıdır. Bunun için öldükten sonra gittiğimiz yer, "ahbabların mecmaı"dır. Oraya gülerek gitmeli, ağlayarak değil.

Ölüm insanın her zaman başına gelebilir. Ancak ihtiyarlar kendilerini ölüme daha çok yakın hissederler. Şair ölüm ile ihtiyarlık arasında bir bağ kurarak şöyle sesleniyor:

نعى لك ظل الشباب المشيب    ونادتك باسم سواك الخطوب
فكن مستعدا لداعى المنون    فكل الذى هو ات قريب
وقبلك داوى المريض الطبيب    فعاش المريض ومات الطبيب

"İhtiyarlık seni gençliğin gölgesine çağırdı. Sıkıntılar da sana 'başkası ismiyle" nida etti. Ölümlere çağırana hazır ol. Çünkü her gelecek yakındır. Senden önce doktor hastayı iyileştirdi. Hasta yaşadı, doktor ise öldü."[346]

insan İhtiyarladığında gençliğine hasret duyar. Gençliğini arar, onu çağırır. Ama ondan bir cevap alamaz. Ancak bir gerçek vardır ki, o da, insanın ihtiyarladığında "ölümün keşif kolları" olan hastalıkların hışmına uğramasıdır. İhtiyarlıkta, gençliğin yokluğundan fırsat bilen bütün sıkıntılar insanın başına üşüşür.

Şair bunları hatırlatarak, Azrailin gelip canı almasına hazırlıklı olunmasını hatırlatmakta ve ölümü uzak görmemek gerektiğini belirtmektedir. Madem ki, ölüm bir gün mutlaka gelecektir, her gelecek yakındır . Başkasını ölmesini beklerken, bir de bakmışsın sen Azrail'in soğuk nefesini ensende hissetmişsin.

---

345 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 25

346 İbn Kuteybe, Uyunu'l-Ahbar, II. 327

5-TEVBE

Zühd şairlerinin bazılarının işlediği temalardan birisi de tevbedir. *Ebû'l-Atahiyye*'nin tevbe ile ile ilgili bir çok şiiri vardır. Ancak biz mevzuyu daha fazla uzatmamak için, bir kaç beyit zikretmek istiyoruz:

حتى متى يا نفس تغتد ين بالامل الكذوب
يا نفس توبى قبل ان لا تستطيعى ان تتوبى
واستغفرى لذنوبك الرحمان غفار الذنوب

"Ey nefis. Ne zamana kadar yalancı ümitlere aldanacaksın? Ey nefis tevbe edemeyeceğin gün gelmeden evvel tevbe et. Günahlarını affedici olan 'Rahman'a günahlarından dolayı istiğfar et."[347]

Yukarıdaki beyitlerde gördüğümüz gibi, *Ebû'l-Atahiyye* şiirlerini genelde Kur'an'dan veya Hadis-i Şeriflerdeki konulardan aldığı ilhamlarla nazmetmektedir. Burada da Kur'an'da belirtilen ve Hadis-i Şeriflerde zikredilen tevbe konusunu ele aldığını görüyoruz . Cenab-ı Allah, "Ey iman edenler. Hepiniz toptan Allah'a tevbe ediniz. Umulur ki, felah bulursunuz."[348] ayet-i kerimesi ve Peygamberimiz (s.a.v)'in "Pişmanlık tevbedir"[349] ve "Günahından tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir"[350] hadis-i şerifleri tevbenin dinimizdeki ehemmiyetini belirtmektedir.

İşte bütün bu dini bilgilerin ışığı altında, şair'in güneş batıdan doğmadan önce veya ecel celladı başları uçurmadan önce tevbe etmeyi teşvik etmekte, Allah'ın Rahman gibi isimlerinin de bunu gerektirdiğini bildirmektedir. Arapçada tevbenin mânâsının "dönmek" olduğu hatırlanacak olursa, insanın kötülüklerden iyiliklere dönmedikç tevbe etmiş sayılmayacağının bilinmesi gerekir.

B-EBU NUVAS

*Ebû Nüvas*, fısk ve sefahet içinde yaşadığından dolayı zındıklıkla itham edilmiş bir şairdir.[351]Ancak o kendisinin "münkir" mânâsında "zındık" olmadığını bildirerek şöyle demiştir:

اصلى الصلاة الخمسة فى حين وقتها واشهد بالتوحيد لله خاضعا

347 Ebu'l-Atahiyye, Divan, s. 31

348 en Nur, 31

349 İbnu. Mace, a.g.e.,Zühd, 30

350 İbn Mace, a.g.e.,Zühd, 30

351 Ahlam Zaim, Ebu Nuvas, s. 291

"Zamanı geldiğinde beş vakit namazı kılarım ve Allah'ın birliğine şehadet ederim."[352]

Kendisine niçin fıska daldığı sorulunca, "Allah'ın affına güveniyorum." cevabını veriyordu. [353]

*Ebû Nüvas*'ın gerçek zühd ölçülerine göre bir "zahid" olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak o divanında zühdiyat ismini verdiği ve ömrünün sonlarına doğru nazmettiğinin ileri sürüldüğü , hayat, ölüm, Allah ile ilgili şiirlerine yer vermiştir.[354]

Esasen onun zühd ile ilgili şiirlerinde, menfi değil, müsbet bir yön bulunmaktadır. O Allah'ın helal kıldığı şeyleri haram kılmaz. O kimseyi ölümden korkutarak hayattan yüz çevirmeye de davet etmemiştir. Zühdle ilgili görüşünü şu beyitleriyle dile getirir:

ليس زهد الفتا بتحريم حل من نكاح ومطعم وشراب
وارتباط بالربط او باعتزال فى جبال ولا برقع ثياب

"Bir delikanlının zühdü kendisine helal olan nikah, yemek içmek gibi şeyleri haram kılmak, rabıta kurmak, dağlarda inzivaya çekilmek ve yırtık elbise giymek değildir."[355]

*Ebû Nüvas*'ın bu şiirinde dile getirdiği hususlar, aslında Peygamberimiz (s.a.v)'in "Dünyada zahidlik, helal olanı haram etmek veya malı ziyan etmekle olmaz. Gerçek zahidlik, *Allah*'ın elinde olana, kendi elinde olandan daha çok güvenmek ve bir musibete düştüğgün vakit, getireceği sevabı sebebiyle , onun devamına rağbet göstermendir." [356]hadisine uygunluk arzetmektedir. *Ebû Nüvas*, sanat kaygısıyla zühd şiirlerini yazmış olsa da, onun bu doğru sözünü kabul etmek durumundayız.

## I-TEVBE

*Ebû Nüvas*'ın zühdiyat şiirlerinin ekserisini "tevbe" ile ilgili olanları teşkil eder.Onun bu konudaki şiirlerinin "ümit dolu" olduğu görülür:

---

352 İbn Kesir, el Bidaye, X, 231 ;El Hatibu'l-Bağdadî, Tarihu'l-Bağdat, VII, 440 ;el Isfahanî, el Egani, XXV, 160 ; Ahlam Zaim, a.g.e, s. 291

353 Ahlam Zaim, a..e, s. 294

354 Ahlam Zaim, a..e, s. 295

355 Ahlam Zaim, a..e, s. 296

356 Tirmizî, Zühd, 29 ;İbn Mace, Zühd.1

يا رب إن عظمت ذنوبي كثرة فلقد علمت بأن عفوك أعظم
ادعوك رب كما امرت تضرعا فاذا رددت يدي فمن ذا يرحم

"Ey Rabbim. Günahım ne kadar çoğalsa da, muhakkak bildim ki, senin affın daha büyüktür. Rabbim. Senin emrettiğin şekilde sana tazarru ile dua ediyorum. Sen benim elimi boş çevirirsen, başka merhamet sahibi kim var?"[357]

*Ebû Nüvas* bu mısralarda , "Allah şirk dışındaki bütün günahları istediği kimseden affeder."[358] ve "Ey günah işleyerek nefislerine zulmedenler. Allah'ın Rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Muhakkak ki, *Allah* bütün günahları affeder. O Gafur ve Rahimdir."[359] gibi ayetlere dayanmaktadır. Gerçekten de mümin bir insan *Allah*'tan ümidini kesmemelidir. Ancak burada *Ebû Nüvas*, ümidin denge unsuru olan "**havf**"ı zikretmemektedir. Halbu ki, *Ebul-Atahiyye*, insanın gerçek saadete erişebilmesi için "**havf ve reca**" ortasında bulunması gerektiğini söylemektedir. Bunun için Ebû Nüvas'ın bu şiirindeki ifâde doğru olmakla beraber eksik gözükmektedir.

Aynı minval üzere devam eden şair şu mısraları söylemektedir:

إن كان لايدعوك الا محسن فمن الذي يرجو ويدعو المجرم

"Eğer sana muhsin olan kimselerden başkası dua etmezse, suç işleyenler kime dua edecek ve kimden ümitvar olacak?"[360]

*Ebu'l-Atahiyye*,"Zühdiyata dair yirmi bin beyit sölledim. Ama *Ebû Nüvas*'ın söylediği şü üç beyitin benim yanımdaki yeri başkadır" dediği şiirinde yine "af" meselesine temas edilmektedir:

يا نواسي توقر وتعز وتصبر
ان يكن ساءك دهر ان ما سرك أكبر
يا كبير الذنب عفو الله من ذنبك أكبر

"Ey *Ebû Nüvas*. Vakarlı, izzetli ve sabırlı ol. Senin kötülüklerin çok olsada, seni sevindirecek olan şey daha çoktur.Ey günahı büyük olan. *Allah*'ın affı, senin günahından daha büyüktür."[361]

---

357 İbn İmad, a.g.e, I, 347 ;Ahlam Zaim, a.g.e, s. 297 ; El Hatibu'l-Bağdadî, a.g.e,VII, 449 ; İbn Kesir, a.g.e, X, 234

358 en Nisa, 48

359 ez Zümer, 53

360 İbn Halikan, a.g.e., II, 103 ;İbn Kesir, a.g.e, X, 234

361 İbn Halikan, a.g.e., II., 102 ; İbn. Kesir, a.g.e, X, 228 ;el Hatibu'l-Bağdadî, a.g.e, VII, 446

Onun af edilmekle ilgili böyle şiirleri olmakla beraber, bir de günaha teşvik eden bazı şiirleri vardır. Onlardan birisinde şöyle der:

تكثر ما استطعت من الخطايا فانك قاصده ربا رحوما

"Güç yetirdiğin kadargünahları çoğalt. Çünkü sen affedici bir Rabbe gidiyorsun."[362]

Şairin bu anlayışının İslâmî bir anlayışla bağdaşmadığı aşikardır. Çünkü insan mümkün olduğu kadar günahlardan kaçınmalı, yanlışlık yaparsa Allah'tan af dilemelidir. Yoksa "Allah affedicidir" deyip de günahlara dalmak doğru değildir. Allah'ın affediciliği nefse uyularak işlenen günahlardan dönmek için bir vesiledir. Şairin yaşadığı hayatı, işlediği günahları bu şekilde "mübah" göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

2-DÜNYA

Şair insanların fanî olduğuna ve bir gün helak olacaklarına inanmaktadır. Bu sebeble helakete doğru giden bir kimsenindünyaya aldanması yanlıştır:

وما الناس الا هالك وابن هالك وذا نسب فى الهالكين عريق
اذا امتحن الدنيا لبيب تكشفت له عن عدو فى ثياب صديق

"İnsanlar helak olacaktır, helak olanın evladı, neseb sahibi olan kimseler de helak olacaktır. Bir akıllı irnsan dünyayı imtihan etse, dünya dost elbisesi giymiş bir düşman suretinde görünecektir."[363]

Şaire göre dünya insanı aldatır. Bunun için onundost çehresine kanmamak gerekir. Zaten herkesin ölüm yolculuğuna çıktığı bir dünyadan tad almak da mümkün değildir.

Şairin uzun emeller peşinde koşarak dünyayı elde etmek isteyenlere de şu şekilde seslendiği görülür:

يا طالب الدنيا ليجمعها جمحت بك الامال فاقتصد
والقصد احسن ما عملت فاسلك سبيل الخير واجتهد
واعمل لدار انت جاعلها دار المقامة اخر الابد

"Ey dünyayı elde etmek isteyen. Uzun emeller seni nefsine uydurdu.

362 ibn Halikan, a.g.e, II, 99 ; Ahlam Zaim, a.g.e, s. 398

363 İbn İmad, a.g.e., I, 345-346 ;İbn Halikan, a.g.e., II, 97; el Isfahanî, a.g.e, XXV, 47

İstikametli yola gir. Yaptığın işleri en güzeli vasat olan istikamettir. Hayır yoluna gir ve çalış, gayret göster. Sonunda varılacak ebedî yurt olan ahiret için gayret göster."[364]

Şaire göre insanı nefis ve şeytanın yoluna girdiren insanın uzun emelleridir. Halbuki insanı ahirette mesud edecek husus, istikamet üzere olmak ve hayır yolunda ilerlemektir. Şairin bu ifâdeleri yaşadıklarıyla uygunluk arzetmemesine rağmen, müminler için iyi bir öğüt niteliğindedir.

3-ÖLÜM

Ölüm öyle bir sondur ki, geriye dönmek mümkün değildir. Ancak ölümden sonra da bam başka bir hayat başlayacaktır. Şair bu gerçeğe şu beytiyle temas ediyor:

وليس بعد الممات منقلب وانما الموت بيضة العمر

"Ölümden sonra geriye dönüş yoktur. Ölüm ömrün yumurtasıdır."[365]

Burada *Ebû Nüvas* teşbih sanatını kullanmış ve ölümü bir yumurtaya benzetmiştir. Gerçekten de ölüm ile yumurta arasında yakın bir alâka vardır. Yumurta görünüşte cansızdır. Ama vakti-saati geldiğinde onun içinden hayat sahibi bir civciv çıkmaktadır. İşte ölüm de böyledir. Zahiren yokluk gibidir. Halbuki vakti geldiğinde o yumurta kırılacak ve Allah ölüden diriyi yaratacaktır.

Şair öjldükten sonraki durumu da şöyle tasvir etmektedir:

الا رب وجه فى التراب عتيق الا رب رأس فى التراب زنيق

"Dikkat edin.Nice yüzler vardır ki, toprakta eskimiştir. Nice baş vardır ki, torakta un-ufak olmuş, çürümüştür."[366]

Şair burada insanoğlunun öldükten sonraki durumunu bir beyitle etkili bir şekilde ifâde etmektedir. Nice güzel yüzlü insanların yüzünü tanınmaz hâle getiren bu ölüm, elbette herkesi aynı akıbete maruz bırakacaktır. İnsanın kimselere eğilmek istemeyen başı da nihayet kabirde toprak olacaktır. Bunun için, şairin insanın böyle çürük bir bedene sahip olmasından dolayı gururlanmaya hakkı olmadığını vurgulamak istediği görülmetedir

Bir başka şiirinde ise ölümü "ok"a benzeten şair, o okun hedefine isabet

364 Şevki Dayf, Tarihu'l-Edeb, III, 236

365 İbn İmad, a.g.e, I, 347

366 el Hatibu'l-Bağdadî, a.g.e, VII, 493

edeceğini söylemektedir:

لَاتَكُنْ إِلَّا مُعِدًّا لِلْمَنَايَا فَكَأَنَّكَ
إِن لِلْمَوْتِ لَسَهْمًا وَاقِعًا دُونَكَ أَوْ بِكَ

"Sanki sen her an bu dünyadan göçecekmişsin gibi ölüme hazırlan. Ölümün oku ya başkasına, ya da sana isabet edecektir."[367]

*Ebû Nüvas* bir başka şiirinde ise günahlarla ölümü şu şekilde yan yana getirmektedir:

نموت ونبلى غير ان ذنوبنا اذا نحن متنا لاتموت ولا تبلى

"Biz ölürüz ve bedemiz toprağa karışıp çürür. Ancak şu kadar var ki, biz ölsek de, günahlarımız ölmez ve çürümez."[368]

Ebû Nüvas veciz bir şekilde dile getirdiği bu gerçek, insanları günahlardan kaçınmaya teşvik eden güçlü bir mânâdır.Ve bir gün mutlaka yaptığımız isyanların, işlediğimiz günahların hesabını vereceğimizi canlı bir şekilde ihtar eder.

## C-ABDULLAH b el-MÜBAREK

### 1-GENÇLİK

Gençlik, hayatın en hareketli zamanıdır. Gençlerde akıl ve muhakemeden ziyâde duygu hakim olduğundan dolayı hata yapmaları eksik olmaz. Bilhassa muhakeme etmeden rastgele konuşmak sıkıntı meydana getirebilir. Bunun için *Abdullah b. El Mübarek* gençlere bu yönde tavsiyelerde bulunarak şöyle demektedir:

الصمت أزين بالفتى من منطق فى غير حينه

"Bir gencin susması, vakitsiz konuşmasından daha güzeldir."[369]

Burada islamiyetin özüneuygun tasavvufî bir terbiye söz konusudur. O da bir insanın genç-olsun ihtiyar olsun diline sahip olmasıdır. İnsanın başına gelen sıkıntıların çoğu dilini tutmamaktan kaynaklanmaktadır. Aslında bu sözün kaynağını "Allah'a ve ahiret gününe iman eden, komşusuna eziyet etmesin,

---

367 Taha Hüseyin, **Hadisü'l-Erbia**, Kahire, ts. II, 48.

368 İbn Kesir, a.g.e, X, 233

369 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el Isfahanî, **Hilyetü'l-Evliya**, Beyrut, 1988, VIII, 17O,

Allah'a ve ahiret gününe inanan, misafirine ikramda bulunsun, Allah'a ve ahiret gününe inanan ya hayır söylesin veya sussun"[370]hadis-i şerifinden aldığı görülmektedir. Bu sebeble bazı mutasavvvıflar demişler ki,"susmak selamettir. Esas olan da selamettir. Susmak menedilen yerde sükut etmek nedameti gerektirir. Şu halde susulacak mahalli tayinde şeriata, dini emir ve yasaklara itibar etmek icabeder. Yerinde susmak, *Allah* adamlarının sıfatıdır. Nitekim mahallinde konuşmak da en şerefli hasletlerdendir."[371]

Mücahede sahiplerinin, sükûtu tercih edişlerinin sebebi şudur: Söz felakettir. Ayrıca nefsanî hazlar, övünme vesilesi olan sıfatları açıklama, güzel konuşma ve akran arasında temayüz etme v.s. gibi huylarla ilgili afetler de konuşmada bulunur. Onun için sükut riyazet sahiplerinin vasfı olmuştur. Huyları düzeltirken ve makamlarla ilgili riyazetin hükmünü yerine getirirken riyazet ehlinin riayet ettikleri esaslardan biri sükuttur.

Bunun için bir gencin bilhassa da manevî mücahedeye başlarken yapması gereken işlerin başında susmak gelir. Diline sahib olmasını bilen, başka kötü huyları düzeltmesini de becerebilir.

Bir başka beytinde ise, gençlere öğüt verirken, "doğruluk"tan bahseden *Abdullah b. El Mübarek* şöyle der:

والصدق اجمل بالفتى     فى القول عندى من يمينه

"Benim yanımda bir gencin sözünde doğru olması, yemininden daha güzeldir."[372]

Burada da zühd ve tasavvuf yoluna süluk eden bir delikanlının ikinci bir vasfı nazarlara verilmektedir. O vasıf da sözünde doğru olmasıdır. Elbette bu işin başlangıcıdır. Sözünde doğru olmasını öğrenen bir insan, özünde doıǧru olmasını da öğrenecektir. Bir tasavvufi ıstılah olan sıdk, mahv olmak sözkonusu olan yerlerde bile hak olanı söylemek, yalandan başka bir şeyin insanı kurtaramaycağı halerde dahi doğruluktan ayrılmamak, kişinin itikadında şüphe, halinde leke ve davranışlarında kusur olmaması, özün söze uyması mânâlarına gelmektedir.[373] Bu durumda manevî mücahedeye doğruluğu öğrenmek ve yaşamakla başlayan bir genç, yalandan uzak kalacak, hayatının istikametle devamını sağlayacaktır. Aslında dünya ve ahiret saadetine de ancak doğrulukla ulaşılabilir.

---

370 Buhari, a.g.e., ilim, 38; Ebû Davud, a.g.e., Nikah, 24 ;Nesai, a.g.e., Hac,109 ;İbn Mace,a.g.e., Fiten, 9.

371 Kuşeyrî, a.g.e., (Uludağ) s. 258

372 Abdullah el Isfahanî, a.g.e, VIII, 170

373 Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 428-429

Bir başka şiirinde ise, gençlerin "vakarlı" olmasını isteyen Abdullah b. El Mübarek şöyle der:

وعلى الفتى بوقاره    سمة تلوح على جبينه

"Bir delikanlının vakarlı olması gerekir. Vakar da onun alnında işaretlenmiştir."[374]

Burada şair, gençlerin vakarlı olmasını istemektir. Bu ciddiyettir. Öyle bir vakar sahibi olmalıdır ki, bu, o gencin alnından adeta okunmalıdır. Vakur olmayan bir kimsenin şahsiyetinin gelişmesi mümkün değildir. Vakur olmak, konuşmada, oturma-kalkmada, çalışmada ve ibadette ciddi olmaktır. Elbette yerine göre şaka da yapılabilir. Ancak şakalarda bir bir vakar olmalı, edebli şakalar yapmalı, laubali hakeret, söz ve davranışlardan kaçınmalıdır.

2-DÜNYA

Dünya sevgisi insanı bazen çileden çıkarır, hatta onu çıldırtabilir. Bunun için *İbn. Mübarek*, dünya için kendini paralayanlara şöyle sitem eder:

"Sen mecnunların devası iken, dünya sayesinde mecnun oldun."[375]

وصرت مجنونا بها بعدما    كنت دواء للمجانين

fanî mhbublara kendini kaptıran bir kimse, onlardan karşılık görmeyince nasıl çılgına döner ve aklî muvazenesini bozarsa, bir fanî mahbub hükmünde olan dünyaya da aşırı bağlanan bir kimse, onda aradığını bulamayıp gerekli karşılığı da göremeyince ruhî ve aklî dengesini bozar ve mecnun olur. Bunun için şair dünyaya bütünüyle bağlanmayı hoş karşılamamaktadır.

*İbn. Mübarek* dünyanın meşrû olmayan lezzetlerinin zehirli olduğunu beyan ederek şöyle der:

حلاوة دنياك مسمومة    فما تأكل الشهد الا بسم

"Dünyanın lezzeti zehirlidir. Dünya balını ancak zehiri ile birlikte yiyebilirsin."[376]

Şairin burada dünyanın lezzetlerini zehirli bala benzettiğini görüyoruz. Ancak buyukarıda da ifâde ettiğimiz gibi bunlar meşrû olmayan lezzetlerdir. Bu lezzetler de tatlıdır. Ancak içinde ileride insanı kıvrandıracak derecede kuvvetli manevî zehirler vardır. Burada zehirden kasıt da günahlar ve günahlar

374 Abdullah el Isfahanî, a.g.e, VIII,170

375 Şevki Dayf, a.g.e,III,405

376 Şevki Dayf, a. e, III, 405

sebebiyle insanda meydana gelen ruhî ve vicdanî sıkıntıdır. Bu sebeble meşrû olan lezzetlerle iktifa etmeli, haramlara tenezzül ve tevessül etmemelidir. Çünkü meşrû daire keyfe kafidir, haramlara girmeye lüzum yoktur.

Bir şiirinde ise dünyayı "cîfeye" benzetmektedir:

لقد رتع القوم فى جيفة    يبين لذى العقل انتانها

"İnsanlar, leş gibi olan dünyadan yediler. Ki o leşin kokusu, ancak akıl sahipleri tarafından hissedilir."[377]

Burada dünya bir leşe benzetilmektedir. Halbu ki dünyanın bu şekilde zemmedilmesi onun tamamen kötü olduğu anlamına gelmez. Çünkü, dünyanın Cenab-ı Allah'ın isimlerine ayine olması bakımından pis olması mümkün değildir. Dünyanın "ahiretin tarlası" olması yönünden de pis olması imkansızdır. Ancak, insanın hevesatına bakan, gaflet perdesi olan, ehl-i dünyanın heveslerini tatmin yerleri olan yüzü itibariyle çirkin, pis ve leş gibi olabilir. Çünkü fanî, zail, elemlidir, insanı da aldatır.[378]

Bir diğer şiirinde ise yine dünyanın kötülüğünü bir teşbihle dile getirir:

دنيا تداولها العباد ذميمة    شيبت باكره من نقيع الحنظل
وبنات دهر لاتزال ملمة    فيها فجائع مثل وقع الجندل

"Kulların elden ele dolaştırdıkları dünya ne kötüdür. İnsana Ebû Cehil karpuzunun şerbetinden daha kötü bir şey içirir. Zamanın sıkıntıları sürekli usandırır. Dünyada insanın başına kayanın düşmesi gibi facialar gelir."[379]

3-ÖLÜM:

Ölümün habercilerinden birisi hastalıklar ise, diğeri de hastalıkları davet eden ihtiyarlıktır. İnsanın saçlarına ak düşmesi, ona en güzel nasihatçıdır. *İbn. Mübarek* bu mânâyı şu şekilde terennüm eder:

وكفى الشيب واعظا غير انى    امل لعيش والممات قريب

"İhtiyarlık bir vaiz olarak yeter. Şu kadar var ki, ölüm yakın olduğu halde ben uzun bir ömür sürmek istiyorum."[380]

377 Behcet, a.g.e, s. 27

378 Bediüzzaman Said Nursi, Sözler,Germany, 1993 s. 571,

379 Behcet, a.g.e., s. 27

Burada şairin vakıa ile, nefsinin arzusunu bir beyitte çok veciz bir şekilde dile getirdiğini görüyoruz. Vakıa, ölümün istese de istemese de insanın başına gelecek olmasıdır.Nefsin,hayalin arzusu ise ebedîyyen var olmaktır. Bu duygu aslında yabana atılacak bir duygu değildir. Çünkü insanın ahireti arzuladığının en büyük delillerinden birisi de, Allah'ın insanın fıtratına koymuş olduğu bu ebedîyet duygusudur. Bundan dolayı ölümün yakın olması şuurundan istifâde ederek, ebedî bir hayatı kazanmak için nefsi ikna etmek ve onu kötü arzularından uzaklaştırmak gerekir.

İnsanların ölüp gidenlerin arkasından ağlamalarına bir mânâ veremeyen şair, onlara şu nasihatte bulunur:

ارى الناس يبكون موتاهم　　وما لحى ابقى من الميتنا
اليس مصير هم للفناء　　وان عمر القوم ايضا سنينا
فان كنت تبكين من قد مضى　　فبكى لنفسك فى المالكين
فان السبيل لكم واحد　　سيتبع الاخر الاولين

"Hayatta olan ölenden daha uzun yaşamayacağına göre, insanları ölülerine ağlarken görüyorum. Bir kavim ne kadar uzun yaşarsa yaşasın, onların da sonu fena değil mi? Eğer ölüp gidenlere ağlıyorsan, ölecekler içinde olan kendi nefsine ağla. Sizin için yol tektir: Sonrakiler, öncekileri takip edecektir."[381]

Burada şairin vermek istediği mesaj şöyle özetlenebilir: İnsanoğlu ölüp gidenlerin arkasından boşuna feryat edip ağlamakla vakit geçirmemeli. Çünkü kalanlar, dünyada ebedî kalacak kimseler değildir. Onlar da ölenler gibi et ve kemikten yaratılmış varlıklar olduğundan bir gün elbet öleceklerdir

Bunun için insan kendi ölümünü düşünmeli, ölüm ötesine hazırlığı olup olmadığına bakmalı ve ağlayacaksa kendi ölümüne ve ölümünden sonra başına geleceklere ağlamalı ve kendisine tez elden çeki düzen vermelidir.

İnsanın dünyada sevdikleri ve dostları ona ancak kabir kapısına kadar arkadaşlık ederler. Öldükten sonra dostların ona pek faydası dokunmaz. Bu hususu *İbn Mübarek* şöyle mısralara döker:

---

380 Behcet, a. e., s. 28

381 Behcet, a. e., s. 29

"Ölüm, dalgası büyük olan bir denizdir. O denizde yüzmeye başlayanın ipi karışır.(Kimseden yardım görmez.)"[382]

4-TAKVA:

Zühdün önemli unsurlarından birisi olan takva ile ilgili İbn mübarek şöyle der:

يا نفسى انى قائل فاسمعى    مقالة من مشفق ناصح

لاينفع الانسان فى قبره    الا التقى والعمل الصالح

"Ey nefis, ben bir şey söylüyorum: Müşfik bir nasihatçinin sözünü dinle: İnsana kabrinde takva ve amel-i salihten başka hiçbir şey fayda vermez."[383]

*Ebû'l-Atahiyye* takvanın ne olduğunu bir şiirinde dile getirirken, *İbn Mübarek* takvanın sonucunda insanın nasıl bir fayda sağlayacağını ifâde ediyor. Kur'an-ı Kerim'de bu şiirin kaynağını "Takva üzere olanlar için şüphe yok ki ahiret yurdu daha hayırlıdır, buna aklınız ermiyor mu?"[384] gibi ayetler teşkil etmektedir. Şair kabirde takvanın ve amel-i salih'in fayda vereceğini belirtirken, Kur'an'da 'ahire yurdu" tabiri geçmektedir. Ki ahiret yurdunun kapısı kabir olduğuna göre şairin beyitinin ayetlere istinad ettiği ifâde edilebilir. İnsana kabirde ve ahirette fayda verecek takvaya erişmek için neler dikkat edilmesi gerektiği de şöyle izah edilmektedir:

"İnsanın takva sahibi oluşuna üç şeyle istidlal olunur: Nail olmadığı nimet konusunda güzel bir tarzda tevekküle riayet eder, nail olduğu nimet konusunda güzel bir şekilde rıza halini muhafaza eder. Elden kaçırdığı şeyler hususunda da güzel bir biçimide sabır gösterir., denilmiştir."[385]

Takvanın çeşitli şekilleri vardır: Avamın takvası şirkten, havassın takvası günahtan, evliyanın takvası (ameli WHakk'a vasıl olmak için değil de sevap kazanmak) vesile bilmekten, nebilerin takvası ameli (Allah'a değil de kendilerine) nisbet etmekten korunmak suretiyle olur. Hz. Ali'nin "Dünyada insanların efendisi cömert olanlar, ahirette insanların efendisi takva sahibi bulunanlardır" dediği nakledilir.[386]

Amel-i salih işleyenlerin kurtulacağına dair Kur'an'da geçen ayetlerin

382 Behcet, a. e., s. 76

383 Behcet, a. e, s. 76

384 el Enam, 32

385 Kuşeyrî, a.g.e., (Uludağ) s. 245

386 Kuşeyrî, a.g.e., s. 246

birinde ise,"Asr'a yemin olsun ki,insan hüsrandadır , ancak iman edenler ve amel-isalih işleyenler hüsranda değildir."[387]

Şair bir başka beyitinde de amelleri kıyamet gününde ağır basanların kurtuluşa edeceklerini açıklar:

لاينال الفوز من دهره    الا فتى ميزانه راجح

"Kıyamet gününde terazisi ağır basmayan hiçbir yiğit delikanlı kurtuluşa eremez."[388]

Yine takva ile ilgili şöyle der:

تنعم قوم بالعبادة والتقى    الذ النعيم لا اللذاة بالخمر
فقرت به طول الحياة عيونهم    وكانت لهم والله زادا الى القبر

"Bir kavmin ibadet ve takva vesilesiyle aldığı lezzet, nimetlerin en lezzetlisidir. İçkide ise bu lezzet yoktur İbadet ve takva insanların hayatları boyunca gözlerinin aydınlığı olduğu gibi, Allah'a yeminolsun, kabirdede onlar için "azık" olacaktır."[389]

Bu beyitlerinde *ibn Mübarek*, yaşadığı dönemde içkinin yaygınlaşmasından dolayı ,içkinin lezzeti ile ibadet ve takvanın lezzeti arasında bir mukayese yapmaktadır. İçki insanların aklını giderdiği için sıkıntılarına geçici bir çare gibi görünür. Ama onun tesiri gittiğinde, hem kazanılan günah hem de sıkıntılar insanı kalben ve ruhen huzursuz eder. İbadet ve takvada ise elemsiz bir lezzet vardır. İnsan ibadet vasıtasıyla yaratılış gayesini yerine getirdiği için vicdanen müsterih olur ve insanın kalbi mutmain olur. Kısaca, içki ile ibadet arasınaki lezzet bakımından fark, birincisinin **"elemli bir lezzet"** olması, ikincisinin ise elemsiz, safi bir lezzet olmasıdır. Bunun sonucunda da yine insan için kabirde ve ahirette büyük menfaat vardır.

**5-TEVBE:**

İbn Mübarek insanın kötü arzularına uymasının onun zararına olduğunu belirterek şöyle der:

رأيتُ الذنوبَ تميتُ القلوب    ويَخْترمُ العقلَ إدمانُها

---

387 el- Asr, 1-3

388 Behcet, a.g.e., s. 76

389 Behcet, a. e., s. 32

"Günahların kalbleri öldürdüğünü, günahları "itiyad" haline getirmenin de aklı helak ettiğini gördüm."[390]

Kur'an'ı Kerim'de bir ayet-i kerimede "Doğrusu onların kazandıkları günahlar, birike, birike kalblerini kaplayıp karartmıştır"[391] buyrulmaktadır. Şairin bu ifâdeleri de bu ve benzeri ayetlere dayanmaktadır. Aslında kalbin ölmesi, onun imandan mahrum kalmasıdır. Günahların insanın imanını zedeleyeceği de şöyle açıklanmaktadır: "Günahlardan gelen yaralar ve yaralardan hasıl olan vesveseler, şüpheler-Neuzu billah- mahall-i iman olan batın-ı kalbe ilişip imanı zedeler ve imanın tercümanı olan lisanın zevk-i ruhânîsine ilişip, zikirden neretkârâne uzaklaştırarak susturuyorlar.

Evet, günah kalbe işleyip, siyahlandıra siyahlandıra, ta nur-u imanı çıkarıncaya kadar katılaştırıyor. Her bir günah içinde küfre gidecek bir yol var. O günah, istiğfar ile çabuk imha edilmezse, kurt değil, küçük bir manevî yılan olarak kalbi ısırıyor. meselâ, utandıracak bir günahı gizli işleyen bir adam, başkasının ıttılaından çok hicab ettiği zaman, melaike ve ruhaniyatın vücudu ona çok ağır geliyor. Küçük bir emare ile onları inkar etmek arzu ediyor."[392]

Şair burada günahın insanı ne hale getireceğini izah ederek aslında günahlardan "istiğfar" yoluyla uzaklaşılmasını istemektedir.

Nitekim şu mısralarda da günahı terketmeyi istemektedir:

وترك الذنوب حياة القلوب     وخير لنفسك عصيانها

"Günahların terkedilmesi, kalblerin canlılılığıdır. Nefsin için en hayırlı olan, o günahlara isyan etmektir."[393]

**Kalblerin hayatlanması, günahlardan temizlenmek suretiyle Allah'ı anacak bir hale gelmesidir. Ve kalbinde günahlar vesilelesiyle meydana gelen , insanı inkara götürme gücünde olan vesvese ve şüphelerin de ortadan kalkması demektir. İnsanın esas yarnatılış gayesi de kalbini Allah'a ayine yapmak, ondan başka kalbe "masiva"dan bir şeyin girmesine müsaade etmemektir. Bu da ancak "istiğfar " ile olur.**

6-SUSMAK:

Tasavvufta Samt olarak ifade edilen susmak ile ilgili olarak *Ukbe b. Amr*

---

390 Şevki Dayf, a.g.e., III, 405 ; Behcet, a. e, s.43

391 el-Mutaffifin,14

392 Bediüzzaman Said Nursi, lemalar,s. 15

393 Behcet, a.g.e, s. 43

Peygamberimiz (s.a.v) 'e sordu: "Ya *Resulallah*. kurtuluş nedir?" *Resulullah*,"Dilini muhafaza et, evine git ve günahına ağla" buyurdu.[394]

Zahidler, sükutu, dil ile ve gönül ile sükut olmak üzere iki kısma ayırmaktadırlar.Bu duruma göre, (Allah'a güvenen ve işini O'na havale eden) mütevekkilin kalbi, takdir edilen rızkın garantili olduğuna inanarak sükut eder. Arifin kalbi sükut ederken, Allah'ın hükmettiğine karşı tam uyum halinde bulunur.[395]

Diğer taraftan, "Samt" az konuşmak demektir. Dil sükut ettiği halde, zihin masvfa ile meşgulse, busumsa makbul değildir. Tefekküre dalmak için sükut edilir[396]

Sükutla ilgili İbn Mübarek şu beyitleri terennüm eder:

احفظ لسانك ان اللسان    حريص على المرء فى قتله
وهذا اللسان بريد الفؤاد    دليل الرجال على عقله

"Diline sahip ol. Muhakkak ki, dil kişiyi ölüme götürme hırsındadır.Bu dil, kalbin habercisi, insanların aklının delilidir."[397]

D-MUHAMMED b. KÜNASE

1-DÜNYA:

Daha önce zikrettiğimiz zühd şairleri gibi, Muhammed b.Künase de, insanın dünyada beka istemesinden şikayet etmektedir:

ومن عجب الدنيا تبقيك للبلى    وانك فيها للبقاء مريد

ومن يأمن الايام اما اتساعها    فخطر واما فجعها فمتد

"Sen dünyada beka istediğin halde seni fenaya maruz bırakmak bu dünyanın garipliklerindendir.

Gelip geçen günlere güvenen kimse iyi bilsin ki, o günlerde gelen nimetler yok olmayla yüzyüzedir. Dünyada sıkıntılı ve ıztıraplı günler ise eksik değildir."[398]

394 Tirmizî, a.g.e.,Zühd, 60

395 Kuşeyrî, a.g.e., (Uludağ) , s. 259

396 Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 413

397 Behcet, a.g.e, s. 32

398 el Isfahanî, el Eganî, XIII, 368 ; Şevki Dayf, a.g.e, III, 406

İnsan fıtraten beka ister. Beka için yaratılan insan, yanlış bir his ile bekayı bu dünyada gerçekleştirmek arzusundadır. Sevdiklerinin, ölümün hükmünü icra etmesiyle birbir elinden gitmesi, fanî olması o insandaki beka hissinin bu dünya için verilmediği fikrini kuvvetlendirir. Böylece insan sıkıntılı ve ıztıraplı geçen şu dünya da Ya baki, ente 'l-Baki " diyerek, herşeyin fanî, yalnızca Allah'ın baki olduğu şuuruna ulaşır. Kur'an-ı Kerim bu hususa,"Herşey fanîdir, Ancak Allah Bakidir"[399]ayetiyle işaret etmektedir.

*Muhammed b. Künase, İbrahim b. Edhem*'i övüp başkalarını yererken şöyle demektedir:

وكان يرى الدنيا قليلا كثيرها     فكان لامر الله فيها معظما

"O dünyada sahip olunan çok şeyleri ehemmiyetsiz görürdü. Allah'ın emirlerine ise önem verirdi."[400]

Burada şair yukarıdaki beyitlerdeki, mesajını teyit etmekte ve dünyada elde edilen herşeyin,bir gün insanı terkedeceğinden dolayı ehemmiyetsiz olduğunu, Allah'ın emirlerini yapmanın ise, ahirette kurtuluşa vesile olacağından dolayı çok büyük bir önemi haiz olduğunu ifâde etmektedir.

*Muhammed b. Künase*'nin dünyada zenginlik peşinde koşanlara bir çift sözü var:

رآيتك ما يكفيك ما دونه الغنا     وقد كان يكفي دون ذاك ا

"Sana zenginlikten başkasının yetmediğini , *İbrahim b. Edhem*'e bundan daha aşağısının yettiğini gördüm."[401]

Şairin bu ifâdelerinden anlaşılmaktadır ki,ahiret yolcusu olduğunun farkına varmayan insanlar, hırs peşinde koşarlar ve elde ettikleri ile yetinmezler. Onlar için zenginliğin bir sınırı yoktur. Şair bu tür insanlara sitem ederek, *İbrahim b. Edhem*'in az ile kanat ettiğini nazara ve vermekte ve dünyanın malında gözü olan insanlara onu örnek almalarını tasviye etmektedir.

Gerçekten de insanın hırsının sınırı yoktur .Peygamberimiz (s.a.v)'in "İnsanoğlu ihtiyarlar. Ama onda iki şey genç kalır: Birincisi mal hırsı, ikincisi ömür hırsı."[402] ve "İnsanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncüsünün de

399 er Rahman, 26-27

400 el Isfehanî, a.g.e, XIII, 367 ;Şevki Dayf, a.g.e, III, 408

401 el Isfahanî, a.g.e, XIII, 367 ;Şevki Dayf, a.g.e, III, 408

kendisinin olmasını ister. İnsanoğlunun gözünü ancak toprak doyurur."[403] buyurduğu gibi hırs her zaman hasarete sebebtir. Hırslı insanın dünyada gözü hiç birzaman doymaz. İşte şair hırsla dünyaya sarılıp, daha fazla zengin olma arzusunun kötü bir haslet olduğunu dile getirerek, insanları bu duygudan vazgeçirmeye çalışmaktadır.

dünyevî hırsın zararlı olduğunu şu beyitleri ile ifâde etmektedir:

اتكلم وجهي-لا ابا لابيكم- مطامع عنها للكرام محيص

"dünyevî hırslar beni perişan ediyor.-Aslında o hırslardan kaçınmalı.- Onlardan kaçınmak isteyen şerefli insanlar için gidecek bir yer vardır."[404]

*Muhammed b. Künase* bunları söyledikten sonra, sözlerinin laftan ibaret olmadığını şöyle dile getiriyor:

معاشي دوين القوت والعرض وافر وبطني عن جدوى اللئام خميص

"Benim geçimim azıcık bir azık iledir. Haysiyet ve şerefim ise çoktur. Karnım da, ağızlara vurulan gemler sebebiyle alınan armağanlarla dolu değildir."[405]

Şair burada zahidlerin önemli prensiplerinden olan "az yemek" ile yetindiğini söylemekte ve kendisine başkasını methederek dünyalık kazanmasını tekif edenlere de sert bir cevap vermektedir. Ona göre insanın haysiyet ve şerefi , izzet-i nefsiyle az bir yiyecekle yaşaması, başkalarına yağcılık yaparak çok şeyler elde etmesinden daha önemlidir. Şair burada "dürüstlük" örneği sergileyerek, zamanında yaşayan ve halifelere, devlet erkanına yağcılık yapıp ödüller alan insnları da kınamaktadır.

2-NEFİS:

Bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:"Yusuf dedi ki:'Muhakkak ki nefis daima kötülüğe sevkeder.-Ancak Rabbim rahmet ederse o başka"[406]Bir başka ayet-i kerimede, "Rabbının makamından korkup nefsini heva ve hevese uymaktan medenede gelince, onların yurtları Cennettir."[407]ifâdesi yer

402 İbn Mace, a.g.e., Zühd, 28
403 İbn Mace, a.g.e., Zühd, 28
404 el Isfahanî, a.g.e, XIII,363
405 el Isfahanî, a. e, XIII, 366 ;Şevki Dayf, a.g.e, III ,407
406 Yusuf, 53
407 en Naziat, 40

almaktadır. Bir hadis-i şerifte ise "Ümmetim hakkında endişe ettiğim hususların en korkuncu heva ve hevese uymak ve tul-i emel (hırs)dır. Hevaya tabi olmak insanı hak yoldan saptırır. Tul-i emel ise ahireti unutttur."[408] ifâdesi geçmektedir.

*Muhammed b. Künase* şu mısralarda nefsi kötü arzulardan çekmenin ne kadar zor olduğunu bir teşbihle anlatmaktadır:

اذا اعتادت النفس الرضاع من الهوى فان فطام النفس عنه شديد

"Nefis, heva ve hevesin memesinden süt emme alışkanlığını edinince, ona bualışkanlığını terkettirmek çok zordur."[409]

Burada annesinden süt emmeye alışan bir çocuğun süt emmeyi bırakmasının zorluğu gibi, kötülükleri yapmaya alışan bir insanın da bu kötülüklerden vazgeçmesinin aynı derecede zor olduğu anlatılmaktadır. İnsanın kötü arzularını bırakmasının zorluğu, şerde ve kötülüklerde "menhus" bir lezzet bulunmasıdından dolayıdır. İnsanlar kötülüklere alıştıklarından dolayı, o pislikleri misk-ü amber zannediyorlar. Halbuki kötülüklerdeki, lezzet, "elemli bir lezzettir." fakat, dünyada alacağı acil bir lezzeti, ahiretin sonsuz lezzetleriyle berabar,amel-i salihanın elemsiz lezzetlerine tercih eden bir insanın bunun sonucuna da katlanması gerekir.

Bir şiirinde de söz ile amel münasebitini şu şekilde vurgulamaktadır:

ما من روى ادبا ولم يعمل به ويكف عن زيغ الهوى باديب

حتى يكون بما تعلم عاملا من صالح فيكون غير معيب

"edeble ilgili sözler rivayet edip te bumunla amel etmeyen ve nefsin, hevanın haktan ayrılıp kötülük yapmasına engel olmayan kimse, edebli bir kişi değildir. Ancak öğrendiği ile amel ederse, kınanmaktan kurtulur."[410]

**3-GENÇLİK**

*Muhammed b. Künase*, oğluna arkadaş seçimi hususunda nasihatte bûlunurken,gençlerin nasıl olması gerektiğini şöyle açıklıyor:

ينبيك عن عيب الفتى ترك الصلاة أو الخدين
فاذا تعاون بالعلا فما له في الناس دين

---

408 Buharî, a.g.e., Rikak. 4, 5

409 el Isfahanî, a.g.e., XIII, 368 ;Şevki Dayf, a.g.e. III, 406

410 el Isfahanî, a.g.e., XIII, 370 ; Şevki Dayf, a. e. III, 407

"Namazı terketmek, sana gençliğin ayıbını haber veriyor. Namazda gevşeklik gösteren bir kimse halk arasında 'dini yok' olarak bilinir."[411]

Şairin burada gençlerde görmek istediği en önemli haslet "namaz"dır. Çünkü namaz insanın Allah ile rabıta kurması, onun en mühim emirlerinden birisini yerine getirmesidir. Namazında ciddî olan kimseler,dinin diğer emirlerinde ve nehiylerinde de ciddiyet gösterirler.Burada şairin "namazda gevşeklik gösterenin halk arasında 'dini yok' olarak bilinir demesi", gençleri namaza teşvik içindir.Aynı zamanda namaz da bir insanın dindarlığının en başta gelen göstergelerinden birisidir.

Şu beyitlerde ise gençlere başka nasihatlarda bulunur:

ويزنُ ذوالحدث المريب بما يُزنُ به القرين

ان العفيف اذا تكنفه المريب هو الظنين

"Şüpheli bir iş yapan kimse, arkadaşının itham edildiği şeyle itham edilir. Şüpheli işler, iffetli bir insanı kuşatsa, o da zan altında kalır."[412]

Burada *Muhammed b. Künase*'nin zühd ve tasavvufun bir esası olan "vera"dan bahsetmekte ve şüpheli şeylerden kaçınmak gerektiğini ifâde etmekte olduğu görülmektedir. Peygamberimiz (s.a.v) "Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi İslamı iyi anlayıp tatbik ettiğinin delilidir."[413] buyurmakla, şüpheli şeylerden kaçınmayı öğütlemektedir. Yine bir hadis-i şerifte, "Vera sahibi ol ki, insanların en çok ibadet edeni olasın."[414] ifâdesinin yer alması, şüpheli şeylerden kaçınmanın ibadete vesile olduğunu göstermektedir.

Vera ile ilgili bazzahid ve mutasavvıflar da şunları söylemişlerdir:

*Ebû Süleyman Daranî*, "Vera zühdün evvelidir." derken, *Yahya b. Muaz* da, "Vera', hiç te'vile girmeden şeri ilmin sınırında durmaktır." ifâdesini kullanmaktadır.[415]

Şair şüpheli işlerden sakınmayı emrederken, şüpheli şeyler yapan bir kimsenin arkadaşının itham edildiği şeyle itham edileceğini söylüyor ve

411 el Isfahanî, a.e, XIII,369

412 el Isfahanî, a.e., XIII, 379

413 Tirmizî ,a.g.e., Zühd, II, İbn Mace, a.g.e., Fiten,12

414 İbn Mace, a. e., Zühd, 24

415 Kuşeyrî, a.g.e., (Uludağ), s. 248

"arkadaş seçiminin"önemli olduğuna dikkat çekiyor. Diğer taraftan çok iffetli olan kimselerin de şüpheli işlerden uzak durmasını istiyor. Aksi takdirde iffetine çamur atılabilir.

E-MAHMUD el- VARRAK

1-TEVBE:

*Mahmud el Varrak'a* göre Müslümanın elinden geldiği kadar günah işlememesi gerekir. O bizzat "tevbe edin" demek yerine, günahla insanın ebedî bir hayatı arzulaması arasındaki tezada temas ediyor. Şair günah işleme hususundaki hassasiyetini şöyle dile getirir:

ياغافلا ترنو بعينى راقدٍ    ومشاهدا للأمر غير مشاهد

تمل الذنوب الى الذنوب وترتجى    درك الجنان بها وفوز العابد

"Sarhoşluktan uyuşmuş gözleriyle gafletle bakıp, müşahede edilmeyeni müşahede eden gafil .Günahlar günahlara ekleniyor. Sen de o günahlarla cennete ve abid bir insanın ulaşacağı makama ulaşmayı ümid ediyorsun."[416]

İnsanın ümidli olması elbette makbuldür. Ancak sürekli günah içinde yuvarlanıp, Allah'a gerektiği şekilde kulluk etmeyip de yine de ümitli olmak, insanın düştüğü tehlikeli tuzaklardandır. İnsanın kendisine Rabbi tarafından verilen görevi hakkıyla ifa etmeden ondan bir mükaafaat beklemesi doğru değildir. Önce emirler yerine getirilmeli, nehiylerden kaçınmalı ki, Allah da fazl ve kereminden insana cenneti ve cenneteki makamları bahşetsin.

Şair, günahlarda ısrarlı olan insanlara şu hatırlatmayı da yapar:

ونسيت ان الله أخرج آدما    منها الى الدنيا بذنب واحد

"Allah (c.c.)'nin o günahlardan birisiyle Hazret-i Ademi Cennetten çıkardığını ve dünyaya gönderdiğini unutuyorsun."

2-MUHABBET:

*Kur'an-ı Kerim*'de *Allah*'ı sevmekle ilgili şöyle buyrulmaktadır: "Ey Habibim. De ki; eğer *Allah*'ı seviyorsanız bana uyun. Ta ki *Allah* da sizi sevsin."[417]

---

416 İbn Abd-i Rabbih, Ikdü'l-Ferid, yy, ts. III, 114; Şevki Dayf, a.g.e, III, 410

417 Alü İmran, 31

Burada Allah'ı sevmenin, Peygamberimiz (s.a.v)'e iteat etmekle gerçekleşeceği, onun getirdiği şeriata uyulması duumunda da Allah'ın sevgisine mazhar olunacağı ifâde edilmektedir. Muhabbet, tasavvuf ıstılahında da aynı mânâlarda anlaşılmaktadır. Bir ayet-i kerimede Cenab-ı Allah, insanın kendisini sevmesi gerektiğini, adeta yaratılış gayesinin O'nu sevmek olduğunu şöyle ifâde eder:"İçinizden kim dininden dönerse, bilsin ki, Allah onların yerine Hakk'ı seven ve Hakk tarafından sevilen bir kavim getirir."[418]

Bu ayetlerden , Allah'ı sevmenin O'na iteat etmeyi gerektirdiği gibi bir netice çıkmaktadır. İşte *Mahmud El Varrak* aynı mânâyı şöyle şiirleştirir:

تعصى الاله وانت تظهر حبه     هذا محال فى القياس بديع

لو كنت تضمر حبه لأطعته     ان المحب لمن أحب مطيع

"Allah'a olan muhabbetini izhar ettiğin halde Allah'a isyan ediyorsun.Bu garip bir muhaldir.

Şayet Allah'a olan sevgini içinde saklamış olsan, şüphesiz O'na iteat ederdin.Gerçek sevgi sahibi sevdiğine iteat eder, onun bir dediğini iki etmez."[419]

Cenab-ı Allah insanın kalbine kainatı ihata edecek bir muhabbet dercetmiştir. O muhabbet ya mahlukata, ya da Hakk'a verilecektir. Bu esasında bir imtihan vesilesidir. İnsan eğer o sevgiyi Allah'a vermezse, başta nefsi olmak üzere mahlukatı yalnızca nefisleri için severse, o muhabbet yerinde kullanılmamış olur. Ve insanın başına felaket getirir. Çünkü insanın Allah'ın dışında sevmiş olduğu dünyevî mahbublar, akılsız ve şuursuz olduğundan ona karşılık vermiyorlar ve insanı büyük bir elem içinde bırakıyorlar

meselâ insan gençliğini, malını sever. Hatta mabuda layık bir sevgi ile sever. Ama o sevdiği gençlik ve mal, kendisi onları terketmek istemese de, onlar bir gün kendisini terkederler ve "*Allah*'a ısmarladık" bile demezler. Demek ki, insanın Allah'tan başkasını sevmesi ve o sevdikleri fanî şeylerin adeta kulu olması, onu mesud edecek bir tavır değildir. Ama *Allah*'ı seven ve O'na iteat ederek sevgisinin gereğini yerine getiren bir kimseyi de, *Allah* sevecektir.

Demek ki, insanın *Allah*'ı sevmesi, mahlukatı sevmesi gibi karşılıksız

418 el Maide, 54

419 İbn Abd-i Rabbih, a.g.e. III, 149-150 ;Şevki Dayf, a.g.e.,III, 410

değildir. Ve *Allah* bir insanı severse, bir hadis-işerifin ifâdesiyle *Cebrail*'e şöyle buyurur:"Ey *Cebrail*, ben falanca kulumu seviyorum. Onu sen de sev, der. *Cebrail*, o kulu sever ve sema halkına, '*Allah Teâla*, falanca kulunu seviyor, onu siz de seviniz, diye nida eder, bundan sonra da semadakiler de o kulu sever. Sonra *Allah* o kulun yeryüzünde de hüsn-ü kabul görmesini sağlar, herkes ona teveccüh eder."[420]

İşte bütün bunlarla beraber, şairin yukarıdaki beyitleri nazara alınacak olursa, insanın Allah'a muhabbetinin ona iteati gerektirdiği, iteat etmediği zaman O'nu sevmediğinin ortaya çıktığı, eğer iteat ederse, Allah'ın da onu seveceği neticesi ortaya çıkmaktadır.

3-KANAAT:

Kanaat, verilene razı olmak,[421] tutumlu, gönlü zengin ve tok gözlü olmak, hırslı ve aç gözlü olmamak şeklinde tarif edilmektetir[422]Bunun yanında kanaat, ülfet edilen şeylerin bulunmaması halinde, huzur içinde olmak veya, elde bulunmayana istekli olmamak ve elde bulunana ihtiyaç duymamak olarak da izah edilmektedir.[423]

*Mahmud el Varrak* İslamın güzel bir prensibi olan kanaatle ilgili şöyle der:

غنى النفس يغنيها اذا كنت قانعا وليس بمغنيك الكثير من الحرص

"Eğer kanaatkar olursan, gönül zenginliği başka hiçbir şeye muhtaç bırakmaz, yeter.Çok hırslı olmak ta seni muhtaç hale getirir."[424]

Burada şair, daha önce zikrettiğimiz, "gençek zenginlik mal zenginliği değil, gönül zenginliğidir"[425]mânâsındaki hadis-i şerifin mesajını şiirine katmıştır. Şaire göre başka hiçbir şeye muhtaç olmamak, ancak gönül zenginliği ve kanaatkar olmakla mümkündür.

Maddi zenginliği olmayan bir insan hırsla mal talebinde bulunurssa, kanaatin zıddını işlemiş olacağından daha da fakir ve muhtaç bir duruma düşebilir. Bunun için çalışma ve gayreti gösterdikten sonra Cenab-ı Allah'ın

420 Buhari, a.g.e., Edeb, 41 ; Müslim, a.g.e., Birr, 48
421 İbrahim Mustafa (heyet) Mu'cemu'l-Vasit,"kanaa "
422 Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimler Sözlüğü, s. 277
423 Kuşeyrî, a.g.e., (Uludağ) , s. 299
424 İbn Abd-i Rabbih, a.g.e, III, 141
425 Tirmizî, a.g.e., Zühd, 40

insana verdiği ile kanaat etmek gerekmektedir. Kanaatkarlık insanı dilencilikten kurtardığı gibi,onu gerçek bir izzet sahibi de yapar. Kanaat etmeyen ise hem dilenci, hem de zelil olur.

Şair bir başka beytinde de aynı mânâyı şöyle kuvvetlendirir:

من كان ذا مال كثير ولم يقنع    فذاك الموسر المعسر

"Bir kimse çok mal sahibi olup da kanaat sahibi değilse, zengin olduğu halde fakirdir."[426]

Şair burada kanaate yeni bir anlam kazandırmaktadır. Ona göre, yalnızca maddî durumu kötü olanlar değil, zengin olanlar da kanaat etmeli. Buradaki kanaatten kasıt, elbette israf etmemek ve yine ne kadar zengin olunursa olunsun hırs göstermemektir. Çünkü nice zenginler gelip geçmiştir ki, kanaatsizlik ve israf yüzünden dilinci durumuna düşmüşlerdir.

Aşağıdaki beyitte ise bu mânânın tersini işlemektedir:

وكل من كان قنوعا وان    كان مقلا فهو المكثر
الفقر فى النفس و فيها الغنى    وفى غنى النفس الغنى الاكبر

"Her kim de kanaat ediyorsa, malı az da olsa, o malını çoğaltır, zengin olur. Fakirlik te zenginlik te gönüldedir. Gönül zenginliği ise en büyük zenginliktir." [427]

• *Mahmud el Varrak*, dünyada zenginliğin bazı insanları *Allah*'a isyana sürüklediğine dikkat çekerek, zenginliğin bu afetinden kaçınmak gerektiğine işaret ediyor:

انك تعصى كى تنال الغنى    وليس تعصى الله كى تفتقر

"Sen zengin olmandan dolayı Allah'a isyan ediyorsun. Ama fakir olduğundan dolayı Allah'a isyan etmezsin." [428]

Fakirliğin de zenginliğin de elbette dikkat edilmesi gereken ve *Allah*'a isyana götüren bir yönü vardır. Ancak zengin insnların, tıpkı *Karun* gibi, *Allah*'ın kendisine bir ihsanı olan zenginliği, "Ben bunları kendi ilmimle elde ettim" diyerek gurura sürüklenmesi, kendisini bir emanetçi değil de, gerçek bir

426 Şevki Dayf, a g.e., III, 411 ; İbn Abd-i Rabbih, a.g.e., 141

427 Şevki Dayf, a.e., III, 411 ; İbn Abd-i Rabbih, a.e., III, 141

428 Şevki Dayf, a.e., III, 411 ; İbn Abd-i Rabbih, a.e., III, 141

mal sahibi gibi görmesi zenginliğin en büyük afetlerindendir. Yoksa her zengin olan *Allah*'a isyan ediyor ve edecek denilemez. Aksi takdirde Müslümanların ekonomik olarak kalkınmasının önüne geçilmiş olur. Halbuki maddeten terakki olmadan pek çok şey yapılamaz.

### 4-GENÇLİK:

*Mahmul el Varrak*, daha çok gençliğin elden uçup gitmesinden duyduğu üzüntüyü ve ihtiyarlığın nasıl olduğunu dile getirir:

بكيت لقرب الاجل    وبعد فوات الامل
ووافر شيب طرا    بعقب شباب رحل

"Gençliğin hemen ardından ihtiyarlığın gelmesine, uzun emellerin uzaklaşıp ecelin yaklaşmasına ağladım."[429]

Şair bir başka beyitinde de ihtiyarlık dönemini ve geçip giden gençliğin durumunu şöyle izah ediyor:

شباب كان لم يكن    وشيب كان لم يزل

"Gençlik sanki gelmemiş gibi, ihtiyarlık ise sanki zail olmazmış gibi."[430]

Burada şair gençliğin çabucak gelip geçtiğini ihtiyarlık halet-i ruhiyesi içinde dile getiriyor. Gerçekten de insanda ihtiyarlık aâmetleri görünmeye başlayınca, lezzetlerin menşei olan gençliğin bir şimşek gibi çakıp geçtiğini, arkasından yalnızca iyi veya kötü izler bıraktığını farkediyor. İhtiyarlık ise insanda öylesine rusuh peyda ediyor ki, o döneme giren bir kimse, sanki insandaki bu ihtiyarlık gitmeyecekmiş hissine kapılıyor.Bu his de ancak ölümün gelip ihtiyarlığın zai ve insanın ebedî bir gençliğe sahib olacağı fikriyle ortadan kalkıyor.

*Mahmud el Varrak* aynı mânâyı bir başka beyitle şöyle dile getiriyor:

طواك بشير البقاء    وحل بشير الاجل

"Bekanın müjdecisi senin belini büktü.Ecelin müjdecisi sende yerleşti."[431]

---

429 Ebû Osman Amr b. Bahr el Cahız, **el Beyan ve't-Tebyin**, Beyrut, ts. III, 165,.; Şevki Dayf ,a.e., III, 412-413

430 Şevki Dayf, a.e., III, 413

431 el Cahız, a.g.e., III, 165 ; Ebi Muhammed, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe,**Uyunu'l-Ahbar**, Kahire, ts. II, 326,

Şairin bu beyitte,ihtiyarlığı "bekanın müjdecisi" ve "ecelin müjdecisi " olarak vasıflandırdığı dikkat çekmektedir. Bilhassa da ihtiyarlık, gençliğini iffetle geçiren, ihtiyarlığında da aynı minval üzere gidenlere, baki bir gençliğin müjdecisidir.Şairin ihtiyarlığı "ecelin müjdecisi" olarak tavsif etmesi, ihtiyarlığın insanın başına açtığı dertlerden kurtulmanın ancak ecelin gelmesiyle mümkün olacağı fikrini çağrıştırıyor.Gerçekten de, yaşı ilerleyen ve hastalıkların pençesinde inim inim inleyen bir insanın ecelden başka bir beklentisi olamaz. Ecel, ona verilecek en müjdeli haber mesabesindedir.

## F-HÜSEYİN b. MANSUR el-HALLAC

### 1-DÜNYA:

el Hallac dünyanın kendisine mugalata yaptığını şu şekilde nazmeder:

دنيا تغالطني كان    نى لست اعرف حالها
حظر الملك حرامها    وانا احتميت حلالها
فوجدتها محتاجة    فوهبت لذتها لها

"Dünya, sanki halini bilmiyormuşum gibi bana mugalata yapıyor. *Melik* olan *Allah*, beni dünyanın haramından sakındırdı. Ben helalinden de kendimi korudum. Dünyayı muhtaç olarak buldum ve dünyanın lezzetini de kendisine bağışladım."[432]

Bu beyitlerde zühdün ileri bir boyutunu görüyoruz. O da,"helallerden de uzak kalma" düşüncesidir. Burada Allah'ın kurallarıyla iktifa etmeme durumu göze çarpmaktadır. Bu düşünce, İslâmîyetin düşünce tarzına da uygunluk arzetmemektedir. İnsan Allah'ın temiz ve helal kıldığı nimetlerden istifâde etmeli ve esas yaratılış gayesi olan şükür görevini ifa etmelidir.

Dünyanın lezzetleri ve zevkleri şayet haram olan yollardan elde ediliyorsa bu yanlıştır ve terkedilmesi gerekir. Ama helal olan nimetlerden istifâde ediliyorsa, onu terketmenin doğru olduğu söylenemez. Burada önemli olan insanın dünyadaki nasibini unutmaması ve o nnasibi de israf etmemesidir. Eğer dünyanın meşrû lezzetlerinden istifâde edilmeyecek olsaydı, o zaman dünyanın ve ondan en çok faydalanan insanın yaratılmaması gerekirdi.Madem ki yaratılmıştır, o halde insan meşrû dairede lezzetini takib edebilir.

e Hallac, şu beyitinde ise daha da ileri giderek şöyle diyor:

اما انا فلاحاجة لى بالدنيا    انما وصلنا الى ما وصلنا اليه بترك الدنيا

"Bana gelince benim dünyaya ihtiyacım yoktur. Dünyayı terkedip O'na

432 İbn Kesir, a.g.e., XI, 134

ulaşmakla, isteğimize nail olduk.'"[433]

Şairin burada tasavvufî bir tabir olan "vasl"ı kullandığı görülmektedir. Vasl, Gaib olan Allah'a ulaşmak, sevgiliye kavuşma, ona erme, onunla olma mânâlarına gelmektedir.[434] İnsanın Allah'la vuslata ermesi, tasavvufta manevî bir mertebedir. O mertebeye ulaşan bir kimsenin, Allah'ın dışındaki şeylere hiçbir kıymet vermediği anlaşılmaktadır.Tasavvufî değil de normal bir gözle bakıldığında insanın hem hayatını idame, hem de ahireti kazanmak için dünyaya muhtaç olduğu görülmektedir.

2-HULUL:

Hulul, bir şeyin diğer bir şeye girmesi anlamına gelmektedir. Hulul felsefî bir tabir olup, "halla"(çözmek, bir yere konmak ve bir yere ve mahalle yerleşmek)den müştaktır. Kelamî bir ıstılah olarak,kelimenin bir vücud ile onun mahalli veya cevher ile araz arasındak münasebeti ifâde eden mânâları , bu iştikaktan ileri gelmektedir. Hulul aynı zamanda: 1. ruh ile bedenin cevheri ittihadına, 2. akl-ı faalin insan ile hululune veya *Allah*'ın beşer ile ittihadına da ıtlak olunur. *Aristo*'nun suret veya heyula akidesi, Hıristiyanların hulul telakkileri gibi, ruhani bir varlık ile onun sureti arasında bir itthad kabul etmektedir. Bu kendi hareket küresi dahilindeki bir kudrete benzetilebilir.

Bu akideyi hemen hemen bütün kelam alimleri reddederler. Cuz' la yatacazza'ya kail olanlar,Eş'arîden itibaren hulul'ü birinci mânâda kabul ederler. Zira bunlara nazaran gerek melek ve gerek cinlerin ruhları latif cisimlerdir. 2. mânâda hulul ise, Zat-ı Bari'de bir tacazzi icabettireceği ve tenasuha yol açacağı için, bunlar nezdinde tamamıyla merduttur. Bu sebeble gerek sünnî, gerek şiîler,hulul'a kail olan fırkaları Hıristiyanlarla bir tutmaktadırlar.[435]

Tasavvufta ise, Allah'ın bazı eşyaya veya kişilere girmesi inancı mânâsında kullanılmaktadır. Bu inançta olan mutasavvıflara da "hulul ehli" denmektedir.[436] *el Hallac* da "hulul" nazariyesine inanmakla itham

433 İbn. Kesir, a.e., XI,136

434 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 512

435 louis Massignon, **"Hulul"**, **İA**, İstanbul, 1950, V/I, 584-585. (Hulul akidesini kabul eden **"Hulmaniye"** isimli bir tarikatın var olduğu bildirilmektedir. Şam'da Ebû-Hulman el Farisi el Halabî tarafından kurulan bu tarikat, cismanî güzelliğe sahip kimselerin şahsında Allah'ın tecellisi(hulul) ve bu şahıslarda Allah'ın tecellisini tebcil etmesini bilen kimseye her şeyin mübah olduğu inancını kabul etmelerinden dolayı, Eş'ariler tarafından tarikatten tardedilmişlerdir.)Bkz:louıs, Massignon, **"Hulmaniye"**, **İA**, V/I,584

edilmiştir.Bu ithama sebeb olan bir şiirinde şöyle demektedir:

انا من أهوى ومن أهوى انا نحن روحان حللنا بدنا
فاذا ابصرتني ابصرته واذا أبصرته ابصرتنا

"Ben bir kimseyi seviyorum. O sevdiğim kimse de benim. Biz iki ruhuz. Bir bedene hulul etmişiz. Bana bakarsan O'nu, O'na bakarsan beni görürsün."[437]

Hulul akidesine inanıyor ithamına maruz kalan *el Hallac*, bazı beyitlerinde ise aynı mânâyı kuvvetlendiren şu ifâdeleri kullanıyor:

جبلت روحك في روحي كما يجبل العنبر بالمسك الفتق
فاذا مسك شيء مسني واذا انت انا لا نفترق
مزجت روحك في روحي كما تمزج الخمرة بالماء الزلال
فاذا مسك شيء مسني فاذا انت انا في كل حال

قد تحققتك في سري فخاطبك لساني
فاجتمعنا لمعان وافترقنا لمعان

"Anber kokusunun miskte bulunması gibi,(ey Rabbim) Sen de ruhunu ruhumda varettin. Senin kudret eliyin bir şeye dokunması benim dokunmamdır. Öyleyse sen ve ben iftirak edemeyiz.

İçkinin tatlı suya karışması gibi, sen ruhunu ruhuma karıştırdın.Senin kudret elinbir şeye dokunursa, benim elim dokunmuş gibidir.

Muhakkak ki senin hakikatini sırrımda bilip tanıdım. Senin hitabın benim lisanımdır.Bazı mânâlar için birleştik. Bazı mânâlar için iftirak ettik."[438]

### 3-VECD:

Bir tasavvuf ıstılahı olan "vecd"i anlayabilmek için, "tevacüd" ve "vücud" istılahlarını dabilmek gerekmektedir. Tevacüd, vecdin kemal haline sahip olmayan bir salikin bir nevi irade ile vecdi davet etmesidir. "Tefaül" babı ekseriyetle mevcut olmayan bir sıfatı varmış gibi göstemek için kullanılır.

---

436 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 231

437 İbn. Halikan, a.g.e., III,141

438 İbn Kesir, a.g.e., XI, 133

Sufilerden bir zümre, "zorlama"(tekellüf) mânâsını taşıdığı için tevacüd sahibi için, "mahzurdan salim olmaz" demişlerdir. Bu görüş hakikatten uzaktır. Başka bir zümre ise; tevacüd, sufiyâne haller bulmayı gözetleyen tecrid sahibi fukara (dervişler) için mahzurdan salimdir, demişlerdir. Tevacüdün esasının, Resulullah (s.a.v)'den rivayet olunan "Ağlayınız, eğer ağlayamazsanız, ağlar görününüz."[439]hadisi olduğu bildirilmektedir.

Vecd: Tevacüd izah edildiği tarzda vecd halinin başlangıcıdır.Tevacüdden sonra vecd hali gelir. Vecd, kasıt ve zorlama olmaksızın salike gelen ve kalbine tesadüf eden ve onu kendinden geçiren bir şeydir. Vecd halleri, evradın (belli zamanlarda belli sayıda yapılan ibadet ve zikirler) meyveleridir. Bir kimse virdini de vazifesini de fazlalaştırdıkça *Allah* onun hakkındaki lütfunu ziyadeleştirir. Vecd halleri, (zühd, vera', takva, ihlas gibi gerçekleştirilen) menzil ve makamların netickeleridir.

Vücud: Vecd halinden yükselenlerin ulaştığı mertebedîr.*Hakk*'ı bulmak ancak beşeri his ve sıfatlar söndükten sonra mümkün olur.[440]

*Hüseyin b. Mansur el Hallac*, vecd ile ilgili bir beytinde kendinden geçtiğinin anlaşıldığı şu ifâdeleri kullanıyor:

اريدك لا اريدك للثواب ولكن اريدك للعقاب

وكل مآربى قد نلت منها سوى ملذوذ وجدى بالعذاب

"Seni istiyorum. Ama mükafaat için istemiyorum.Ancak seni azab için istiyorum. Vereceğin azabla vecd lezzeti almanın dışında, bütün hünerlere nail oldum."[441]

Bir kimsenin Allah'ın kendisine ceza vermesini istemesi ve onun verdiği cezadan büyük bir vecd lezzeti alacağını söylemesi, ancak "vecd" halinde söylenmiş bir söz olabilir. Ve bu kimseler, vecd halinde, sekr halinde söyledikleri sözlerden de mesul olmazlar. Ancak bir başkası böyle bir hale girmeden bunların sözlerini tekrar edecek olsa ve benimsediğini ifâde etse,o zaman tehlikeli bir durum ortaya çıkar.

## 4-DİĞER MESAJLAR:

*el-Hallac*'ın vefat ederken şu beyitleri söylediği rivayet edilmektedir:

---

439 İbn Mace, a.g.e., İkamet, 176; Zühd, 19

440 el-Kuşeyrî, a.g.e., (Uludağ) , s. 189-190

441 İbn Kesir, a.g.e., XI, 134

طلبت المستقر بكل أرض فلم أر لي بأرض مستقرا
وذقت من الزمان وذاق مني وجدت مذاقه حلوا ومرا
أطعت مطامعي فاستعبدتني ولو أني قنعت لكنت حرا

"Bütün arzı yerleşmek için taleb ettim.Benim için yerleşecek (müstekar) bir yer göremedim. Benim zamanın zevkını tattım. O da benim zevkimi tattı. Zamanın tadını tatlı ve acı olarak buldum. Hırslarıma uydum, beni köleleştirdiler. Kanaat etseydim, hür olurdum."[442]

*el Halla*c'ın bu şiirinin ilk beytinde "vecd" halinde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer beyitlerinde ise şair kendisinden bahsederken başkalarına da nasihat eder gibidir. Burada zamanın acı ve tatlı olmasından kasdedilen mânâ, zaman içerisinde meydana gelen hadiseler ve o hadiseler sebebiyle insanın acı ve tatlı bir çok olayı yaşamasıdır. İnsanoğlu,zamanın hadiselerinin hep kendi lehinde cerayan edeceği düşüncesine kapılmamalıdır. Çünkü Allah kainatı insanın hevesine göre değil, kendi arzu ve isteğine göre yaratmıştır. Bu durumda Allah insanı acı ve tatlı hadiselerle imtihan etmektedir.

Bunun yanında bütün zühd şairlerinin şikayet ettiği dünya hırsından *el Hallac* da şikayet etmektedir. İnsan sonu gelmez arzuların peşinden hırsla koşarsa, o arzuların ve hırsların kölesi olur. Ama *Allah*'ın lutfettiğine kanaat etmiş olsa, o takdirde duygularını esir eder ve kendisi de *Allah*'ın kulu olur.

G-EBU'l-KASIM el- KUŞEYRÎ:

el Kuşeyrî'nin risalesinde zühdle ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Ancak bu bölümde el Kuşeyrî, şiirle değil, nesirle mesajlarını vermektedir.[443]

Zaten el,Kuşeyrî'nin şiirlerinden çok azı çeşitli kaynaklarda dağınık bir şekilde bulunmaktadır.

1-NEFİS:

el Kuşeyrî nefsin kötü arzularına uymanın nasıl bir netice doğuracağını şu ifâdelerle anlatmaktadır:

قمعك النفس دائما عن هواها لك خير فالزم النفس صبرا
من بلاه الله بهوى الخلق سامه هوانا وصغرا
فاجتنبهم وراقب الله سرا فهو اولى بنا واعظم اجرا

---

442 İbn Halikan, a.g.e., II, 144 ;İbn Kesir, a.g.e., XI, 142

443 el Kuşeyrî, er-Risale, 55-57.

"Nefsi kötü arzularına uymaktan sürekli menetmen senin için daha hayırlıdır.Nefsine sabırla sahib ol. Allah bir kimseyi mahlukatın hevasıyla imtihan ederse, onu zillet ve küçüklüğe maruz bırakır. Onlardan sakın. Allah'ı gizlice gözet.Allah bizim için daha evladır.Daha çok ecir vericidir."[444]

Bir Müslümanın günahlara girip Allah'a isyan etmemesi ancak nefsine sahip olmakla mümkündür. Nefse sahib olmak da, sabırla gerçekleşebilir. Nefsine tabi olan bir kimse mükafaat olarak "acil bir lezzet" alır. Ama o acil lezzet çabuk geçer ve arkasından günahları, elemleri bırakır. Fakat nefsine sahip olup da Allah'ın emirlerine ittiba eden bir kimse, hem dünyada bir büyük kalb huzuru bulur, ferahlık hisseder, hem de ahirette Allah'ın büyük lütuflarına nail olur. Şair burada insanların nefislerine değil, Allah'a uymayı tercih etmelerini istemektedir.

İnsan nefsinin sahib olduğu "uzun emeller"le ilgili de şu gerçeği vurgular:

ومن كان في طول الهوى ذاق سلوة    فاني من ليلى لها غير ذائق

"Uzun emel peşinde koşan dünyada on ulaşamaz.Ancak teselli olmak için tadına bakar.Ben ömrümde o teselliyi de tatmadım."[445]

Bu dünyada ebedî kalacakmış gibi bir his içinde olan kimseler, uzun arzular ve emeller peşinde koşarlar. Bunların uzun emeller peşinde koşmaya devam etmelerinin sırrı da, o emellerden bir kısmının ucunu görmelerinden dolayıdır. Yoksa bir insanın o uzun emelleri dünyada tatmin etmeye çalışması beyhude bir gayretten öteye geçemez. Çünkü ölüm denilen gerçek, o emelleri taşıyan insanları ummadığı yerde ve zamanda yakalar. Bu sebeble uzun emelleri öldürmenin ve onu ahirette tatmin olmaya yöneltmenin en mühim yollarından birisi "rabıta-i mevt"tir. Ölümle rabıta kurmak, ölümü hatırlamaktır. Aksi takdirde insan bazı tesellilerle dünyada ancak oyalanır.

el Kuşeyrî, nail olduğu arzularının da çabucak geçip gitmesinden yakınarak şöyle der:

واكثر شيء نلته من وصالها    اماني لم تصدق كخطفة بارق

"Ulaştığım arzularımın çoğu, bir şimşeğin çakışı gibi gelip geçti, sadakat göstermedi."[446]

---

444 el Kütübî, a.g.e., II, 311

445 İbn Halikan, a.g.e., III, 207 ; İbn Kesir, a.g.e., XII, 107

446 İbn. Halikan, a.g.e., III, 207 ;İbn Kesir, a.g.e., XII, 107

İnsanda bulunan arzuların çoğu gelip geçicidir.Kendisine bir hedef seçen kimsenin, eğer hedefi dünyevî ise, ona ulaşabilir.O arzu biter, gider. İnsanoğlu ister ki, nail olduğu o arzu ebedîyyen kendisiyle beraber olsun.Fakat dünya ve insan fanî olduğu için o arzular, hiç bir vakit insana ebedî bir şekilde arkadaşlık edemez. Onun için ulaşılan dünyevî sevgililer, insana ancak kabir kapısına kadar arkadaşlık eder. Bu sebeble insan kendisine kabir kapısına kadar arkadaşlık edecek şeylere kalbi bağlamamalı.

2-VİSAL VE HİCRAN:

Visal, sıkıntıda ve rahat iken *Hakk*'la birlikte olma (vahdette) olma makamı, ruhen *Hakk*'la ittisal halinde olup kendin geçmek mânâlarına gelmektedir. Sevgiliye kavuşmaya, ona ermeye, onunla olmaya vasl, vuslat, visal, vüsul, ondan ayrı kalmaya da hicran, firkat, firak, fasl, infisal ve inkıta' denir.[447]

*el Kuşeyrî*, visale ermenin devamlı bir şey olmadığını, hemen arkasından firak makamının geldiğini belirttiği bir beytinde şöyle demektedir:

ليالى وصال قد مضين كانها    لآلى عقود فى نحور الكواعب

وايام هجر اعقبتها كانها    بياض مشيب فى سواد الذوائب

."Körpe genç kızların boyunlarındaki inci gerdanlık gibi güzel olan visal gecelerim çabucak geçip gitti. Visal gecelerinin hemen ardından örgü saeçların siyahlığı arasında ihtiyarlığın beyaz kılları gibi olan hicran günleri geldi çattı."[448]

*el Kuşeyrî*'nin visal gecelerini, genç kızların boyularındaki inci gerdanlığın güzelliğine, hicran günlerini ise, örgülü saçların siyahlığı arasında çirkin görünen beyaz kıllara benzettiği görülmektedir. Buradan visal makamının sürekli bir makam olmadığı, belli bir müddet sonra, visalin yerini firakın veya hicranın üzüntüsünün alacağı anlaşılmaktadır. Hakk'a vasıl olmak elbette kolay bir hal değildir. Bütün bu mânâların künhüne vakıf olmak ta, gerçek bir sufî olmaya bağlıdır. Onun için fazla yoruma girmenin doğru olmayacağı inancındayız.

H-ŞİBLÎ:

*Şiblî*'nin hiçbir eseri günümüze ulaşmamıştır. *Şiblî*'nin güzel sözleri ve tasavvufla ilgiili nazmettiği şiirler, Arap edebiyatı kaynaklarında

447 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 512

448 el Kütübî, a.g.e., II, 312

mevcuttur.Onun "hangi şey acibdir?" sorusuna," قلب عرف ربه وعصاه " sözü meşhurdur. Yani,"Allah'ı tanıyan ve isyan eden kimsenin hali acibdir."[449] "Ben Allah lafzını ancak istiğfar ile birlikte söylerim." sözünde de derin mânâlar saklıdır. "Safa içinde zikretmek, insana musibetin, imtihanın acılığını unutturur." cümlesinde de zikrin nasıl bir halde yapılması gerektiğine işaret vardır. [450]

I-ZİKİR:

*Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim*'de,"Ey iman edenler, *Allah*'ı çok zikrediniz."[451] buyurmaktadır. Peygamberimiz (s.a.v) de,"'Amellerinizin en hayırlısı *Melikiniz* (ve *Rabbınız*) katında en temizi, derecenizi en çok yükselteni, altın ve gümüş infak etmekten ve düşmanla boğaz boğaza mücadele ederek sizin düşmanı, düşmanın da sizi öldürmesinden(şehid veya gazi olmaktan ) dahi faziletli olan nedir, size haber vereyim mi?' buyurdu.Ashab, 'Evet, bu ne imiş haber ver ya Resulallah.' dediler. Resulullah (s.a.v ), 'Allah Taalayı zikretmektir' buyurdu."[452]

Yine bir başka hadis-i şerifte, "Allah Allah diyen biri bulundukça kıyamet kopmaz"[453] buyrulmaktadır.

*Şiblî*'nin zikir ehli olduğuna dair şöyle bir rivayet vardır:

*Şiblî* sülukunun başlangıcında iken yanına bir kucak çubuk alır ve yola giderdi.Kalbine gaflet girdiği vakit (Allah'ı hatırlamak için) kırılana kadar kendi sini bu çubukla döverdi.Nice kereler akşam olmadan bir kucak çubuk bitirirdi. Onun için ellerini ve ayaklarını duvara çarpardı.[454]

ذكرتك لا أني نسيتك لمحة وأيسر ما في الذكر لساني

"Ey Allah'ım. Seni bir an unuttuğumdan dolayı değil,zikirde en kolay şey dilimin zikridir de ondan seni zikrediyorum."[455]

Dil ile zikir zikrin başlangıcıdır. Bir de kalb ile zikir vardır ki, insan dil ile zikri çoğalttığı zaman kalbe de sirayet eder. En doğrusu, lisan ile kalbin zikrinin

449 el Hatibu'l-Bağdadî, a. g. e., XIV 390
450 l Hatibu'l-Bağdadî, a.g.e., XIV 390-391
451 el Ahzab, 41
452 İbn Mâce,a.g.e., Edeb, 53 ; et Tirmizî, a.g.e., Daavat, 6
453 Müslim, a.g.e., İman, 66
454 el-Kuşeyrî, a.g.e., (Uludağ), s.368
455 el Bağdadî, a.g.e., XIV 390; el Kuşeyrî, a.g.e., 102

beraber yapılmasıdır. Çünkü insan kalbiyle zikirle meşgul olurken, dile başka şeyle meşgul olabilir. Şair burada dil ile zikri ön plana çıkarmaktadır.

Aynı mânâyı kuvvetlendiren bir beyitinde ise şunu söyler:

ليس يجرى على لسانى شيئ علم الله ذا سوى ذكراك

"Allah bilir, benim lisanımda senin zikrinden başka hiçbir şey geziniyor değildir."[456]

Burada sufilere yol gösterildiği anlaşılmaktadır Bir sufinin dilinde Allah'ın adından başka hiçbir şey dolaşmamalıdır Aksi takdirde gaflete düşülür. Allah unutulur.

2-VECD:

Şiblî, vecd ile ilgili şiirlerinde, "ancak vecd ile ayakta kalabildiğini" belirtir:

وكنت بلا وجد أموت من الهوى وهام على القلب بالخفقان

فلما أرانى الوجد انك حاضرى شهدتك موجودا بكل مكان

"Ben vec hali olmaksızın heva sebebiyle ölürdüm, yaşayamazdım. Kalbi de hafakanlar basardı.Vecd hali bana, senin bende hazır olduğunu gösterince, seni her mekanda hazır olarak müşahede ettim."[457]

*Cenab-ı Allah* mekandan münezzehtir. Ama her yerde hazır ve nazırdır. *Şiblî*'ye bu marifeti sağlayan husus, vecd haline ermesidir. O Allah'ın her yerde hazır ve nazır olduğuna inanmakla birlikte, kendisinde de hazır olduğu düşüncesindedir. Bu fikir, Allah'ın insanlara, kendilerinden daha yakın olduğunu ifâde etmektedir. Yoksa, kelamcıların reddetiği "hulul" akidesine girer ki, bu *Şiblî*'yi de inanç bakımından zor duruma sokar.

3-KURB VE BU'D:

Kurb, *Allah*'a yakın olma, bu'd ise ondan uzak kalma halidir. Kurbda ilk derecenin, Allah'ın taatına yakın olmak ve bütün zaman boyunca ona ibadet vasfı ile muttasıf olmaktır. Bu'd ise Allah'ın emirlerine muhalefet etmekle

---

456 el -Bağdadî, a.e., XIV 390

457 el -Bağdadî, a.e., XIV 390; el Kuşeyrî, a.g.e., 102

kirlenmek ve O'na karşı iteatli olma halinden uzaklaşmaktadır. Bu'd'un ilk şekli, O'nun tevfikinden uzak kalmaktır. Bundan sonra hakikatten uzak kalmak mânâsındaki bu'd gelir.*Allah*'a yakın olmanın nasıl sağlanacağı hususunda şöyle bir kudsi hadis vardır:

"Kulum, kendisinin üzerine farz kıldığım ibadetleri işleye işleye yaklaştığı kadar başka hiçbir şeyle bana yaklaşamaz. Kul daimî surette nafile ibâdetlerle de bana yaklaşır. Hem o kadar çok yaklaşır ki, en nihayet ben onu severim. Onu sevdim mi, kulağı ve gözü olurum. Artık o benimle görür, benimle işitir."[458]

Şu halde, kulun *Allah*'a yakınlığı evvela O'na iman etmek, O'nu tasdik etmekle, sonra ihsanına yakın olmakla olur. *Allah*'ın kuluna yakınlığı ise, bu dünyada özel surette ona ilim ve irfah vermesi, ahirette ise kendisini müşahede ve temaşa imkanını ihsan etmesi ve bu meyanda çeşitli lütuf ve ikramda bulunması suretiyle olur.[459]

*Şiblî*, bu mânâları ifâde eden bir beyitinde şöyle demektedir:

على بعدك ما يصبر من عادته القرب

"Senin Allah'tan uzak kalmânâ o sabredemez.Allah'ın zatına mahsus özelliklerinden birisi de kullara yakın olmaktır."[460]

*Cenab-ı Allah* insanın kendisinden uzak kalmasını değil, sürekli O'na yakın olmasını ister. Kulun daima *Allah*'ı hatırda tutması, O'na kibadette bulunması aynı zamanda yaratılş gayesidir.Dolayısıyla Allah, insanların kendisi onlara bu kadar rızık ve nimet vermesine rağmen, onların bütün bunları unutup isyana sapmasını hoş görmesi mümkün değildir. *Allah* her zaman insanlara, sıfatları ile yakındır, insanların da kendisine iman, ibadet ve taat ile yakın olmasını arzulamaktadır.

## 4-VİSAL VE HİCRAN:

*Şiblî* şeyhine karşı söylediği bir şiirinde visal ve hicranın nasıl olduğunu dile getirir:

---

458 Buhari, a.g.e., **Rekail**, 38; İbn Mace, a.g.e., **Fiten**, 38

459 el-Kuşeyrî, a.g.e., (Uludağ), s. 213-214

460 İbn Halikan, a.g.e.,II, 275; el Bağdadî, a.g.e., XIV, 392

عودتني الوصال والوصل عذب    ورميتني بالصد والصد صعب

"Beni visale alıştırdınız. Vuslat tatlıdır. Beni hicrana attınız, hicran ise zordur."[461]

Burada şair, zahiren şeyhine visal ve ondan hicranı zikretmekte, ama asıl olarak Allah'a visal ve hicranı kastetmektedir.

5-DİĞER MESAJLAR:

Zühd ve tasavvuf anlayışında "aşk" ilahi bir anlam taşır. Bu sebeble *Şiblî* kendisinin bir *Hakk* aşığı olduğunu şu mısralarıyla dile getirir:

صح عند الناس أني عاشق    غير أن لم يعلموا عشقي لمن

"İnsanların beni aşık olarak görmeleri doğrudur. Şukadar var ki, bende ki aşkın kime olduğunu bilmiyorlar."[462]

*Şiblî*'ye kulluğun köleliği ile, sevgi köleliği arasındaki fark sorulunca şu cevabı verir: "Nice kullar vardır ki,serbest bırakılınca hür olurlar. Niceleri de vardır ki, serbest bırakılsalar da kölelikleri artar." Sonra da şu beyti terennüm eder:

لتحشرن عظامي بعد اذ بليت    يوم الحساب وفيها حبكم علق

"Kemiklerim çürüdükten sonra hesab gününde tekrar toplanacak. Hesab gününde sizin sevginiz muallakta kalacak, işe yaramayacaktır."[463]

Şiblî bu beyitte, "Allah'ı seviyorum" diyen kimselerin, sevgilerinin gereği olan ibadet ve taatte bulunmazlarsa, bunun boşa gideceğini belirtmektedir. Bu sebeble insanın sözleri ile filleri arasında bir tenakuz olmamalı ki, Allah'ın huzurunda yüzü kara çıkıp mahcup olmasın.

*Şiblî*, "ölmeden evvel ölmek" sırrını da şöyle izah eder:

وتحسبني حيا واني لميت    وبعضي من الهجران يبكي على بعضي

"Beni diri zannediyorsun. Ben aslında öluyüm. Benim bir kısmının,diğer kısmının ölümüne ağlayıp duruyor."[464]

461 İbn Halikan, a.e., II, 273; İbn Kesir, a.g.e., XI, 216

462 İbn Halikan, a.e., II, 275

463 el Bağdadî, a.g.e., XIV 391

464 el Bağdadî, a.g.e., XIV 394

Burada *Şıblî*'nin kendisini hayatta iken ölmüş farzettiği ve nefsin kötü arzularından böylece uzak kalmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

*Şıblî*'nin vefat etmeden evvel şu iki beyti söylediği rivayet edilmektedir:

"Sen oturduğun her evde bir tahta muhtaç değilsin.İnsanların delillerle geldiği günde, senin ümid edilen yüzün, bizim hüccetimizdir."[465]

İnsanoğlu "beşerdir, şaşar" dendiğinden, hatadan hali değildir. Peygamberler dışındaki bütün insanların kendilerine göre hata ve kusurları olabilir. Bu hata ve kusurları affedecek olan "Rahim ve Gafur" isimleriyle kullarının imdadına yetişen yüce A*llah*'tır.Allah'ın rahmetinden her zaman ümitvar olunması gerekmektedir. Şair burada Allah'tan hiçbir zaman ümid kesilmeyeceği mesajını vermektedir.

465 el Bağdadî, a.e., XIV 396; el Kuşeyrî, a.g.e., 136

# BEŞİNCİ BÖLÜM

## A-ZÜHD ŞAİRLERİNİN ORTAK MESAJLARI

### 1-TEVBE:

Zühd şairlerinin "tevbe" konusundaki ortak mesajları şöyle özetlenebilir:

İnsanoğlu hata işlemeye kabiliyetli olarak yaratılmıştır. İnsanın kusurları ne kadar çok olursa olsun, Allah'ın Rahmetinden ümit kesmek doğru değildir. Allah'ın "Gafur ve Rahim" isimleri, kusurlu insanları af dilemeye çağırmaktadır. Şairlerin şiirlerinde Müslümanları tevbeye teşvik ettikleri görülmektedir. Ancak Ebû Nuvas'ın yaptığı gibi, Allah'tan ümit beslemek, insanı günahları çoğaltmaya değil, terketmeye sevketmelidir. Aksi takdirde hem günah işlemek, hem de Allah'ın fazlı ile vereceği cennetinde makamlar istemek arasında bir tenakuz ortaya çıkacaktır. Bunun için günahları terketmek gerekmektedir. Şairlere göre günahlar kalbleri kirletmekte, tevbe, günahlardan uzaklaşmak ise kalbleri parlatarak canlandırmaktadır.

### 2-ÖLÜM:

Ölümü ihtiyarlığı parçalamak isteyen bir canavara benzeten şairlere göre, bugüne kadar ölümden yakasını kurtaran olmamıştır. İnsanların dünyaya gelmeleri ölmek içindir. Yani her dünyaya gelen insan ölüm şerbetini mutlaka içecektir. Hastaları iyileştiren doktorlar, ölüm hastalığına çare bulamamışlardır.

İnsan hiçbir zaman mal, mülk ve bedeninin güzelliği ile övünmemelidir. Çünkü eninde sonunda insan ölecek ve bedeni de çürüyerek toprağa karışacaktır .İnsan hayatta fazla kalmayacağını bildiği halde, ölenlerin arkasından ağlamaktadır. Halbuki insan kendisi için ağlamalıdır. Diğer taraftan insan ölünce çürür gider, ancak insanın günahları hiçbir vakit çürümez, hesab gününde karşısına çıkar. Diğer taraftan ölüm, insanı meşrû olmayan lezzetlerden uzaklaştırır. Bunun için ölümü çok zikretmek, anmak, düşünmek gerekmektedir. Her gelecek yakındır. Ölüm de insanın başına bir gün geleceğine göre onu uzak görmek beyhudedir.

### 3-DÜNYA:

Dünyanın insanın hevesatına bakan yönü hadis-i şeriflerde zemmedilmiş ve **cîfe** olarak vasıflandırımıştır. Zühd şairleri de Müslümanları dünyanın bu yönünden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Şairlere göre dünyayı hırsla ve uzun

emellerle elde etmek imkansızdır. Çünkü insanın ebedîyet isteyen arzularını bu fanî dünyanın tatmin etmesi mümkün değildir. Devletlerin başında olanların dini bir kenara bırakıp, dünya ile yetindiklerine dikkat çeken şairler, Müslümanların da kralların dünyasını bir kenara bırakıp din ile iktifa etmeleri gerektiğini söylemektedirler.

İnsan dünyada beka istediği halde, dünya onu fenaya maruz bırakmaktadır. Bundan dolayı dünyada elde edilen şeylere kıymet verilmemeli, Allah'ın emirlerine ise sımsıkı sarılmalıdır. Bir kötülük yeri olan dünyada, insan hayatının yeknesak bir şekilde yalnızca lezzetle geçmesi düşünülemeyeceği gibi, devamlı hüzünle geçmesi de düşünülemez. Dünyanın acısı,tatlısına karışmıştır.

Bazen güzel nimetlere mazhar olunur, bazen ise musibet ve belalar insanın üzerine hücum edebilir.Bir kısım insanlar, dünyanın surî güzelliğine ve tatlılığına bakarak ona "aşık" olmaktadırlar .Halbuki dünyanın bu pis yüzüne aşık olmak, insanı sıkıntılara maruz bırakır. Şairlere göre dünya bir serab gibidir. Onu bugüne kadar hiçbir el avlayamamıştır.

Dünya insanın önüne öyle idealler koyuyor ki, o ideallere ulaşmadan ömür sona eriyor.Bunun için dünyaya hiçbir zaman aldanmamak lazımdır.

4-KANAAT

Zühd şairlerinin, ayet ve hadislerde verilen kanaat ile ilgili mesajları şiirlerine taşıdıkları görülmektedir. Zenginliğin azgınlığa ve Allah'a isyana sebeb olduğunu bildiren şairlere göre, insan Allah'ın kendisine layık gördüğü ve tahsis ettiği rızıkla iktifa etmelidir. Fakir fakat izzetli bir kimse, zengin ama zillete düşmüş bir insandan daha şereflidir.

Az ile iktifa eden ***İbrahim b. Edhem*** gibi sufileri örnek gösteren şairler, insanın maddeten zengin olmasının ehemmiyet taşımadığını, önemli olanın "gönül zenginliği" olduğunu söylemişlerdir

Bir kimse çok mal sahibi olduğu halde, şayet kanaat etmiyorsa, o zengin olduğu halde fakir sayılır ve gerçekten de bir gün gelir fakirleşir. Bir kimse de kanaat sahibi ise, ne kadar fakir de olsa, zengindir, bir gün gelir zenginleşir.

5-GENÇLİK:

Gençler herşeyden önce doğru, vakarlı olmalı, diline sahip olup zamansız konuşmaktan kaçınmalıdır. Diline sahib olmayan sonunda ölüme bile sürüklenebilir. Gençlerin en çok dikkat etmesi gereken hususların başında,

arkadaş seçimi gelmektedir..Gençler arkadaşları nasıl ise öyle tanınır ve bilinirler. Hatta arkadaşlarının itham edildiği hususlarla da itham edilirler.

Gençlik bekanın müjdesicidir. Onun arkasından gelen ihtiyarlık ise ölümün müjdecisidir. ihtiyarlık, musibetlerin kendisine çullanmasıyla insanın belini bükmektedir

.Şairler şiirlerinde gençliğe duydukları hasreti dile getirip, ihtiyarlıktan da şikayet edip durmuşlardır. Çünkü ihtiyarlık insanın başına büyük işler açmaktadır. Gençliğin arkasından göz yaşı dökerek ağlayan şairler, ağıt ve feryadın hiçbir fayda sağlamadığını bildirmektedirler. Bir dalın yapraklarından sıyrıldığı gibi, gençlikten sıyrıldıklarını ifâde eden şairlere göre, gençlerin büyüyüp gelişmelerinden dolayı sevinçli olmalarının doğru olmadığını, çünkü noksan olan bir şeyin geliştiğini dile getirmişlerdir.

Gençlerin en karlı kazancı da şükürdür. Delikanlılar, yalnızca "ümit" içinde olurlarsa, bu onları gaflete sürükleyebilir.Bunun için "havf ve reca" arasında olmak gerekir.

## 6-NEFİS:

Nefis insanı her zaman kötülüklere sevkeder. Nefsin heva ve hevesin memesinden süt emme alışkanlığını terkettirmek çok zordur. Edebli olmayla ilgili sözler rivayet edip te bununla amel etmeyen ve nefsin, hevanın haktan ayrılıp kötülük yamasına engel olmayan kimse, **"edib"** değildir. Ancak öğrendiği ile amel eden kimse, yani nefsin kötü arzularına set çekerek iyiliklere yönelen kimse kınanmaktan kurtulur.

Bunun için şairler, nefsi kötü arzularına uymaktan menetmenin insan için daha hayırlı olduğunu belirtmişler ve nefse sabırla sahib olunması gerektiğine işaret etmişlerdir. Allah bir kimseyi mahlukatın hevesiyle imtihan ederse, onu zillet ve küçüklüğe maruz bırakır.

Nefsin insana sağlayacağı menfaatler, geçici ve elemlidir. Halbuki nefsi ilah ittihaz edinmeyip de Allah'ın emirlerine kulluk eden bir kimse, ahirette daimî ecirlere ulaşacaktır. Nefsin yalancı ümitlere aldanmaması gerektiğine işaret eden şairlere göre nefis, tevbe edemeyeceği gün gelip çatmadan evvel tevbe etmeli.

## 7-VECD:

İkinci Abbasî döneminde ortaya çıkan ve zühdün devamı olan tasavvuf

şairlerinin ortak mesajlarından birisi "vecd"dir.Şiirleri vecd halinde söyledikleri anlaşılan bu şairlerin bazısının, Allah'ın azabını isteyerek, "Vereceğin azabla vecd lezzeti almanın dışında, bütün hünerleri elde ettim" dediği görülmektedir..Vecd halinin , Allah'ın kendilerinde hazır olduğunu gösterdiğini bildiren şairler, Cenab-ı Allah'ın her mekanda hazır olduğu fikrine de bu şekilde kavuştuklarını ifâde etmektedirler.

## 8-VİSAL VE HİCRAN

Allah'a ulaşmak, O'na ibadet etmek demek olan visal, Allah'tan ayrı kalmak ve ibadetleri yapmamak demek olan hicran ile ilgili görüşlerini dile getiren şairlere göre, visal geceleri, körpe genç kızların boyunlarına asılmış gerdanlık gibi güzeldir ve çabucak geçip gider.

Visal gecelerinin hemen arkasından ise hicran günleri gelir. Allah'tan ayrı kalmak ve O'na ibadet etmemek, örgü saçların siyahlığı arasında ihtiyarlığın alameti olan beyaz kıllar gibi çirkindir. Visalin tatlı olduğunu da belirten şairler, hicranın ise zor olduğunu beyan etmişlerdir.

## 9-DÜNYA:

Tasavvuf şairlerinin dünyaya bakışı biraz daha değişik gözükmektedir. Onlara göre dünya insanı aldatmaya çalışıyor. Allah insanı dünyanın haramların sakındırdığı halde, onlar helalinden de kendilerine koruduklarını bildirmektedirler.

Dünyayı muhtaç bulduklarını ifâde eden bu şairlere göre, dünyada hırs sahibi olmak, hırsların kölesi durumuna düşmektir. Kanaat sahibi olmak ise insanı gerçek mânâda hürleştirir, şunun bunun kölesi ve dilencisi olmaktan kurtarır.

Dünyaya ihtiyaçlarını olmadığını ifâde eden bu şairlere göre, dünyayı terketmelerinin sebebi, "Allah'ı bulmalarıdır.İnsanın gerçek arzusu Allah'a ulaşmak olduğuna göre, O'nu bulan bütün matlubunu bulmuş demektir.

Bu şairlere göre dünyada uzun emel peşinde koşmak boşunadır. Ancak tesellî kabilinden bazı arzularının tadına bakabilen insan olduğu gibi. hiç bakamayanlar da bulunmaktadır. İnsanın ulaştığı geçici arzular ise, elde durmamakta ve uçup gitmektedir.

# SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Abbasî dönemi gerek sosyal, gerek siyasî, gerekse edebî yönden diğer dönemlerden farklılık arzeden bir dönemdir. Fetihlerin giderek artmasıyla elde edilen ganimetler, bir çok insanı zengin etmiş, zenginleşen belli bir zümre de eğlence, içki gibi İslam'da yasak olan fiilleri işlemeye yönelmişlerdir. Halifelerin bir çoğunun da aynı hayatı yaşaması birçok insanda bir tepki meydana getirmiştir. Bu reaksiyon Abbasî döneminde zühdün, tasavvufun, zühdiyat ve tasavvufî şiirler söyleyen şairlerin ortaya çıkmasına sebeb olmuştur

Bu zühd şairlerinin bazıları zahid olmadıkları halde, günün modasına uyarak zühdle ilgili şiirler nazmetmiş ve sanat güçlerini ortaya dökmek istemişlerdir. Bunların yanısıra, gerçekten zühd ve tasavvuf hayatı yaşayan kimselerin de bazen duygu ve düşüncelerini şiirle dile getirdikleri dikkat çekmektedir. Bunların arasında *Ebû'l-Atahiyye* gibi binlerce beyitlik kasideler nazmedenler olduğu gibi, yazdıkları şiirler ve eserler kaybolan kimseler de vardır.

Diğer taraftan zühdün ve zühdiyatın yalnızca o günkü sefihane yaşayışa bir tepki olarak ortaya çıktığını söylemek de pek gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Ta Emeviler döneminden beri gelişme istidadı gösteren zühd ve tasavvuf akımı, **Abbasî** döneminde yeşerme zemini bulmuştur.

**Abbasî** döneminde yetişen zahidlerin ve zühd şairlerinin şiirlerinin günümüzde İslam dünyasında çok kullanıldığı da bir vakıadır.

Zühd bazı şairler tarafından yanlış anlaşılmıştır. Yalnızca fakir bir hayat yaşamamın zühd olduğunu zanneden bazı şairlerin, sürekli fakirliği ön plana çıkarması günümüz Arap edebiyatçılarının tenkitlerine hedef olmuştur. Gerçekten de günümüz İslam dünyası, gücünü bütün dünyaya ispat etmek için maddeten terakki etmek mecburiyetindedir.

Elbette zenginliğin afetleri vardır. Ancak ondan mümkün olduğu kadar kaçınmak da insanın elindedir. Hadislerde zemmedilen zenginler, zenginliklerini kötüye kullanan kimselerdir. Halbuki, öyle zengin Müslümanlar da çıkmış ki, gözünü kırpmadan bütün varını-yoğunu Allah yolunda, cihad için hibe edebilmiştir. Ancak zühd şairlerinin fakirliği ön plana çıkarması kendi dönemleri içinde ele alınacak olursa, zenginleşen insanların çoğunun azgınlaşmasına bir tepki olduğu ifâde edilebilir.

Şiirlerde görülen "helali terketmek" anlamındaki bir zühd anlayışı da Hıristiyanlıkta ki, "ruhban" sınıfınn etkisiyle ortaya çıkmış bir telakkîdir. Çünkü

onlar meselâ Allah'ın helal kıldığı evlenip yuva kurmayı terketmişlerdir. Halbuki bu helal, insanın nefsanî ve şehavanî arzularını kırmakta, onu istikametli bir insan haline getirmektedir.

Öte yandan, günümüzde artık tasavvuf, şartların gereği olarak yaşanan değil, bilgi edinilen bir ilim dalı haline gelmiştir. İnsanlar tasavvufun inceliklerini yaşayarak değil okuyarak öğrenmeye çalışmaktadırlar İçinde bulunduğumuz asırda iman ve iman esasları büyük rahnelere maruz kaldığı için, iman konusunda zaafı olan, şüphesi bulunan kimselerin, ekmek, gıda mesabesinde olan imanı kuvvetlendirmeyi bir kenara bırakıp imanî konularında rüsuh peyda etktikten sonra ilgilenilmesi gereken ve meyva mesabesinde olan tasavvufa yönelmesi de pek akılcı gözükmemektedir. Bu sebeble mutasavvıf şairlerin şiirlerinde vermiş oldukları, tamamen yaşanmaya bağlı ve yalnızca o haldeki insanı bağlayan mesajlarının günümüz insanına vereceği pek fazla bir şey olmadığı kanaatindeyiz.

Kısaca şunu ifâde edebiliriz :Zühd ve tasavvuf şairlerinin şiirlerinde Kur'an ve Sünnete uyan unsurlar da bulunmaktadır.

Meselâ ölümü çok zikretmek, dünyanın insanın hevasatına bakan yönünden uzak kalmak, uzun emel peşinde koşmamak, hırs göstermemek, gençliğin kıymetini bilip onu Allah yolunda harcamak, günahları küçük görmemek ve işlenen günahlarından dolayı Cenab-ı Allah'a iltica etmek gibi her zaman geçirliliğini koruyan unsurlardan faydalanıp insanları nefislerinin ve kötü arzularının kölesi olmaktan çıkarmaya çalışmak mümkündür. Ancak şunu ilave etmek gerekir ki, Kur'an ve sünnete uygun olan şiir ıstılahlarının da Kur'an ve sünnet ışığında iyi bir yoruma tabi tutulması gerekmektedir.

# BİBLİYOGRAFYA

Abdu'l-Halim Mahmud,
**Ebû Bekir eş-Şiblî**, Kahire,ts.

Ahmed Emin,
**Duha'l-İslam**, Beyrut, ts.

Algül, Hüseyin
**İslam Tarihi**, İstanbul, 1987

Aynî, Mehmet Ali
**İslam Tasavvuf Tarihi**, İstanbul, 1985

Aytekin, Arif (heyet)
**Büyük islam Tarihi**, İst. ts.

Behcet, Mücahid Mustafa,
**Divanü Abdi'l-lah b. El Mübarek**, Mansura, 1989

el-Bağdadî, HatibEbû Bekir Ahmed b. Ali,
**Tarihu Bağdat**, Beyrut, ts.

Behiştî, Muhammed,
**Ferheng-i Seba Farisî**, Tahran,1991

el Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b.İsmail el Cu'fi,
**Cami el Sahih**, İst. 1981

Brünnow, De MM. R.E.(heyet),
**Tables Alphabetiques du Kkitab Al -Agani**, Roma, 1897

el Cahız, Ebû Osman Amr b. Bahr,
**el Beyan ve't-tebyîn**, Beyrut, ts

Canan, İbrahim
**Kütüb-ü Sitte Muhtasarı**, Ankara, 1989

Corci Zeydan,
**Tarihu Adâbi'l- Lügati'l-Arabiyye**,Kahire, ts.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, İst. 1994

Ebu'l-Atahiyye, İsmail b.el Kasım b. Süveyd b. Keysan,
**Divanü Ebi'l-Atahiyye**, Beyrut, 1969

Ebû Davud, Süleyman b. el E'şas el Ezdî es Sicistanî,
**Sünen**, İst. i981

Eraydın, Selçuk,
**Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 1984,

Fahri, Macit,
**İslam Felsefesi Tarihi**, İstanbul, 1992 (trc.:Kasım Turhan)

Fığlalı, Ethem Ruhi,
**İtikadî İslam Mezhepleri**, İstanbul, 1983

el-Hanbelî, Ebû'l-Felah Abdi'l-Hay b. el İmad,
**Şezarâtü'z-Zeheb**, yy. Darü'l-Fikr, 1979

Hasan İbrahim Hasan
**Tarihiu'l-İslam**, Kahire, 1964

el Haşimî, Ahmed
**Cevherü'l-Edeb**,Kahire, 1969.

el Isfahanî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah,
**Hilyetü'l-Evliya**, Beyrut, 1988

İbn Abd-i Rabbih,
**Ikdü'l-Ferid**, yy, ts

**İslam Ansiklopedisi(İA)**, İstanbul, 1979

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdi'l-Kerim b. Abdi'l-Vâhid, eş-Şeybanî,**Üsdü'l-Gabe**, Beyrut, ts

İbn. Halikan, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed
**Vefayâtü'l-A'yan,** Beyrut, ts.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrem,
**Muhtasar Tarih-i Dımaşk**,Dımaşk, 1985

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim,
**el Kamil fi't-Tarih**, Beyrut, 1982

ibn. Kesir, el İsmail b. Ömer,
**el Bidâye ve'n-Nihâye**, yy. ts

ibn. Sa'd, Ebû Abdullah,Muhammed b. Sa'd b. Mani' el Beşrî, el Zuhrî,
**Tabakatü'l-Kübra**,Beyrut, ts

.İbn. Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman
**Mukaddime**, (daru'l-Fikr), yy. ts

**İbn Macc**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el Kazvinî,
**Sünen**, İst. 1981, **Zühd**, l.

İbn. Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem,
**Lisanü'l-Arab**, Beyrut, ts

İbn. Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed,
**Fihrist**, Beyrut, ts.

İz, Mahir
**Tasavvuf**, İstanbul, 1969 s

el Kütübî, Muhammed b. Şaki,
**Fevâtü'l-Vefeyât**, Beyrut, ts.

el-Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin,
**er-Risaletü'l-Kuşeyriyye**,(trc. Süleyman Uludağ, **Kuşeyrî Risalesi**), İstanbul, 1981
**er-Risaletü'l-Kuşeyriyye**, Kahire, ts.

Muhsinel Emin,
**A'yanü'ş-Şia,** Beyrut, ts

Nursî, Bediüzzaman Said,
**Lemalar**, Germany, 1994
**Sözler**,Germany, 1993

Öztürk,Yaşar Nuri,
**Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İstanbul, 1993

er-Rafiî, Mustafa Sadık
**Tarihu'l-Adâbi'l-Arabi**, Beyrut, 1974

er Razi, Muhammed b. Ömer,
**Tefsirü'l-Kebir**, Beyrut, ts.

es-Sabûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebû Bekr,
**el-Bidâye fî usuli'd-din**, (Araştırma ve notlar ilavesiyle terc. ve neşr.,Bekir Topaloğlu, **Maturidiyye Akaidi**), yy, ts.

Şevki,Dayf,
**et Tatavvur ve't-Teedid fi'ş-Şi'ri'l-Emevî**, Kahire, 1959 **Tarihu'l-Edeb**, Kahire, ts.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b.Savra b. Şaddâd
**el Cami el Sahih**, İst. i981,

ibn. Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim,
**Uyunu'l-Ahbar**, Kahire, ts.

Taha Hüseyin,
**Hadisü'l-Erbia**, Kahire, ts.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b.Savra b. Şaddâd,
**el Cami el Sahih**, İst. i981,

Topaloğlu, Bekir,
**Kelama Giriş**, İstanbul, 1981

Uludağ, Süleyman,
**Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1991

Yıldız, Hakkı Dursun (heyet)
**Büyük İslamTarihi**

Yılmaz, Hasan Kamil
**Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi**, İstanbul ,1990

ez-Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman
**Mizanü'l-itidal**,Mısrı'l-Cedide, 1969

ez-Ziriklî, Hayreddin,
**el-A'lam**, Beyrut, 1989